

KANT'TA VE BAZI YIRMİNCİ YÜZYIL FİLOZOFLARINDA ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI

B. Yücel DURSUN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Felsefe Anabilim Dalı için öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
olarak hazırlanmıştır.

T 100340

Ankara
Mayıs, 2001

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, Jürimiz tarafından Felsefe Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LISANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan _____
Prof. Dr. İoanna KUÇURADI

Üye _____
Prof. Dr. Akın ERGÜDEN

Üye _____
Doç. Dr. Kurtuluş DİNÇER (Danışman)

Üye _____
Doç. Dr. Harun TEPE

Üye _____
Yrd. Doç. Dr. Levent AYSEVER

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

23.7.2001

_____
Prof. Dr. Nuran ÖZYER
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada danıőmanlıęımı üstlenen Doç. Dr. Kurtuluş Dinçer'e; tezimde yararlandığım bazı makaleleri bana sağlayan Doç. Dr. Harun Tepe'ye; çalıőmamı okuyup, çalışmanın redaksiyonunu yapan ve bütün entelektüel faaliyetlerimde beni teşvik eden ve bana güç veren, hayatı benim için kolaylaőtırma çabası gösteren eőim iler (Keleő) Dursun'a teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışmada, felsefe tarihindeki geçmişi belki de Platon'a kadar geri götürülebilecek olan analitik/sentetik ayrımı, Immanuel Kant'ta ve kimi yirminci yüzyıl filozoflarında ele alınmış ve bazı sorunsallar etrafında incelenmiştir. İncelemeye alınan bu sorunsallardan en önemlisi olarak, Kant'ta ve yirminci yüzyılda analitik/sentetik ayrımına ilişkin tanımlamaların birbiriyle uyuşmaması ya da farklı olması gösterilebilir. Bu öylesine temel bir sorundu ki, yirminci yüzyılın birçok filozofu, kimi zaman analitik/sentetik ayrımının kesin bir tanımını bulma yolunda çaba sarf etmiş, kimi zaman da böyle bir tanımlamanın yapılamayacağı ve dolayısıyla kesin bir ayrımın olamayacağı yönünde bir inanca kapılmıştır. Bunun yanı sıra bu temel sorunun etrafında kümelenen diğer önemli sorunlar, sentetik a priori yargıların varolup olmadıkları, varsa, mantıksal bir temellendirilmelerinin yapılıp yapılamayacağı ve matematiğin analitik ya da sentetik olup olmadığı şeklinde ifade edilebilir.

Birbiriyle ilişkili sorunlar ağının çözümüne yönelik bu araştırma, temel olarak dört bölüm ile çalışılmıştır. İlk bölüm, Kant'ın eserlerinde verdiği dipnotlarla ilişkisinde, ayrımın Kant öncesindeki filozoflarda nasıl işlendiğine yönelik bir bölümdür. Bu bölümle birlikte, Kant'ın kendinden öncekilerden ayrı olarak analitik/sentetik ayrımına yüklediği anlamların anlaşılması ve böylece ayrımın Kant'taki özgünlüğünün görülür bir şekle getirilmesi amaçlanmıştır. İkinci bölümde, ilk defa Kant tarafından sistematik bir şekilde ve bir bilgi felsefesi temelinde ortaya konan analitik/sentetik ayrımı Kant'ın orijinal metinleriyle incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, yirminci yüzyılın kimi filozoflarının hem Kant'a getirdikleri eleştiriler ortaya konmaya çalışılmış hem de bu yüzyılda analitik/sentetik ayrımına nasıl bakıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Son olarak dördüncü bölümde, yukarıda belirtilen sorunsallar etrafında incelenen analitik/sentetik ayrımının Kant'taki ve yirminci yüzyıldaki durumuna eleştirel olarak yaklaşmış ve kimi sorunsallara ilişkin bir çözüm, kimilerine ilişkin de bir saptamada bulunulmuştur.

Böylece gösterilmeye çalışılmıştır ki, bu çalışmada konu edinilen temel sorunsal, analitik/sentetik ayrımının Kant'ta "kavramsal" bir bağlamda ele alınmasına

karşılık yirminci yüzyılda genel olarak “anlamsal” bir bağlamda ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Aslında bu temel farklılık bizlere, her iki bağlamda ele alınan özellikle analitiklik tanımlamaların temel bir noktada kesiştiklerini ya da benzer olduklarını göstermiştir. Sonuç olarak bu benzer nokta çalışmanın ana savını oluşturmaktadır. Analitik/sentetik ayrımı en iyi olarak bu nokta ile anlaşılabilir: “Bir analitik yargının terimleri analitik yargının öncesinde veya sonrasında aynı bir şeye işaret ederken, sentetik yargıda durum bunun aksidir”.

SUMMARY

This thesis is concerned with the analytic/synthetic distinction in Kant and in certain twentieth century philosophers. The distinction, which can be traced back to Plato, is examined with a number of peculiar problematics in mind. One outstanding problematic can be designated as the fact that both in Kant and throughout the twentieth century, analytic/synthetic distinction has received incompatible and different definitions. This has been such an essential problem that many twentieth century philosophers have tried to find an exact definition and some have come to the belief that no such definition is possible at all. In addition, there have been second-order problematics gathering around this one: whether or not synthetic a priori judgements exist, and if they do, whether or not a logical justification could be provided for them, and finally whether or not mathematics is analytic or synthetic.

This study comprises four fundamental chapters which attempt to resolve this web of problematics. The first chapter is concerned with how the analytic/synthetic distinction is treated by the philosophers prior to Kant through the footnotes in Kant himself. The main aim of this chapter has been to identify the specificity of the Kantian distinction through an analysis of the way in which Kant reads the definitions made prior to himself. The second chapter is devoted to the examination of Kantian analytic/synthetic distinction, which was developed for the first time by Kant in a systematic way on an epistemological base, through the original texts. In the third chapter, a number of twentieth century philosophers' criticisms of Kant are presented in order to reveal how the distinction is perceived in the twentieth century. In the fourth and last chapter, a critique of analytic/synthetic distinction is developed both for its Kantian and twentieth century versions. The main purpose in this critical effort has been to provide solutions to some of the problems and to detect the status of others.

It has been shown that while Kant treated analytic/synthetic distinction on a strictly "conceptual" level, in the twentieth century in general, the same distinction is usually handled within a "semantic" context. This major difference tells us that especially the definitions of "analytic" in both contexts intersect or prove to be similar. This junction constitutes the main argument of the thesis. In conclusion, the

analytic/synthetic distinction can best be understood on this junction: while the terms of an analytic judgement signify the same thing before and after the judgement, in the synthetic judgements the terms of the judgement signify different things prior to and after the judgement.

İÇİNDEKİLER	<u>SAYFA</u>
TEŞEKKÜR.....	i
ÖZET.....	ii
SUMMARY.....	iv
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I	
1. KANT ÖNCESİNDE ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI.....	7
BÖLÜM II	
2. KANT'TA ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI.....	15
2.1. a Priori/a Posteriori.....	15
2.2. Analitik ve Sentetik Yargılar.....	19
2.2.1. Analitik Yargılar.....	20
2.2.2. Sentetik Yargılar ve “Üçüncü Şey”.....	30
2.2.3. Yargı.....	35
2.2.4. Duyusallığın Öğeleri.....	39
2.2.5. Kategoriler.....	44
2.2.6. Sentez.....	46
2.2.7. Şematizm.....	52
2.2.8. Sentetik a Priori.....	54
2.2.9. Sentetik a Posteriori.....	57
2.3. Kant'ın Analitik/Sentetik Ayrımı.....	58
BÖLÜM III	
3. 20. YÜZYILDA ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI.....	61
3.1. Kant'ın Analitik/Sentetik Ayrımına Eleştiriler.....	61
3.2. Carnap ya da Ayrımın Mantıksal Formülasyonu.....	67
3.3. Ayer ve Ayrımın Eşanlamlılık Tanımı.....	72
3.4. Quine, White ve Analitik/Sentetik Ayrımının Reddi.....	74
3.5. Analitik/Sentetik Ayrımının Savunulması.....	82
3.6. Çeşitli Analitiklik Tanımları.....	85

3.7. Sentetik a Priori'nin Durumu.....	88
3.8. Analitik/Sentetik Ayrımı ve Matematik.....	93
3.9. 20. Yüzyılın Analitik/Sentetik Ayrımı.....	103

BÖLÜM IV

4. ANALİTİK/SENTETİK AYRIMINA ELEŞTİREL BAKIŞ.....	106
4.1. Kant'ın Analitik/Sentetik Ayrımına Eleştirel Bir Bakış.....	106
4.2. 20. Yüzyılın Bazı Analitiklik Tanımlamalarına Eleştirel Bir Bakış.....	111
4.3. Matematik Hangi Koşullarda Analitik ya da Sentetiktir?.....	114

SONUÇ.....	121
------------	-----

KAYNAKÇA.....	125
---------------	-----

GİRİŞ

5+7=12 önermesi analitik midir, sentetik midir? Ya da bir başka şekilde söylersek, deneyle bağlantılı, deneyle sınımamız gereken olgusal bir önerme midir, yoksa bütünüyle olgulardan bağımsız, akla dayanan ve aklın işleyişinin ürünü olan bir önerme midir? Başka bir örnek: “İnsan akıllı hayvandır” yargısının doğru olup olmadığını anlamak için deneye gidip, insanların akıllı olup olmadıklarını gözlemem mi gerekir, yoksa böyle bir deney yapmadan bu yargının anlamını anlar anlamaz bu sorunun yanıtını verebilir miyim? Ya da bir diğer örnek: “Bütün bekarlar, evli olmayan insanlardır”. Bu önermenin anlamını anlayan hemen herkes önermenin doğru olduğunu, bunun için herhangi bir şekilde olguya gitmesine gerek olmadığını söyleyecektir. Fakat nasıl oluyor da böyle bir karar verebiliyoruz, önermenin doğru olduğunu nereden bilebiliyoruz?

Bu ve buna benzer sorulara, felsefede analitik/sentetik ayrımı başlığı altında yanıt bulunmaya çalışılır. Kimi kez bu sorular tekil örneklerden çıkıp, kimi disiplinlerin analitik ya da sentetik olup olmadığını sorgulamaya dek gitmiştir: Matematik analitik midir, sentetik mi? Fiziğin yasaları ne türden sentetik yargılardır? vs...Bizi bu çalışmaya iten bu tip soruların doğurduğu sorunlardır. Analitik/sentetik ayrımı, her şeyden önce, bazı türden bilgileri, işaret ettikleri olguları yaşamadan bilebileceğimizi bazı türden bilgileri ise ancak bir deneyle bilebileceğimizi belirten bir ayırmadır. Ayrımın genel geçer bir tanımını bu şekilde belirttikten sonra, yukarda işaret edilen soruların doğurduğu sorunlar da kendiliğinden belirlemektedir. Böyle bir ayırım doğru bir ayırım mıdır? Bütün bildirimler için böyle bir ayırım yapabilir miyiz? Ya da her şeyden önce eğer böyle bir ayırım doğru bir ayırım ise, nasıl olanaklıdır? Analitik bir yargı aslında neyi ifade etmektedir? Sentetik bir yargı nasıl olanaklı olabilir? Analitik yargı olmayı, yani analitikliği nasıl tanımlayabiliriz? Böyle bir tanım verilebilir mi? Eğer verilebilirse, verilen tanım çerçevesinde bir yargının (bildirimin ya da önermenin) analitik mi sentetik mi olduğuna nasıl karar verebiliriz? Analitikliğin ya da sentetikliğin özü nedir?...

Bütün bunlar, bizi bu çalışmayı yapmaya iten sorunlar olduğu kadar bu çalışma boyunca yanıtlarını bulmaya çalıştığımız sorunlardır.

Analitik/sentetik ayrımı, felsefe tarihi boyunca kimi zaman kıyıda köşede kalmış, kimi zaman üzerine ateşli tartışmaların yapılmış ve kimi zaman da felsefeyi derinden etkilemiş olan bir bilgi felsefesinin (Kant'ın) giriş kapısı olmuştur. Ayrımın felsefe tarihindeki izlerine kimi açılardan bakıldığında belki de Platon'a kadar götürülebilir. Platon'daki "idealar"ı ya da "ilk örnekleri" duyulur dünyadan bağımsızlığıyla ya da daha sık kullanılan bugünkü terimle ifade edersek deney dünyasından bağımsız olmasıyla analitikliğe, duyu dünyasını ise sentetikliğe örnek verebiliriz. Çünkü analitik/sentetik ayrımının, hemen her dönemde ifade bulan bir özelliği, deneyden bağımsız ya da deneye bağımlı olma yanısıdır. Fakat bu, analitik ve sentetik önermelerin diğer özellikleri göz önüne alındığında¹ hayli spekülâtif bir iz takibidir. Dolayısıyla böyle bir iz takibi bu çalışmanın kapsamına girmemektedir. Ta ki Kant'a gelinceye kadar...

Kant analitik/sentetik ayrımını çok geniş çaplı olarak inceleyen ilk düşünürlerden biridir denilebilir. Bu çalışmada Kant ve bazı yirminci yüzyıl filozoflarını analitik/sentetik ayrımı açısından konu edinirken, özellikle Kant'ı ele almamızın nedeni onun bu ayrıma getirdiği özgün katkılardır. İlk defa Kant'la birlikte açık bir şekilde sentetik a priori yargılar terimi felsefe literatürüne girmiştir. Bu öyle bir yargı türüdür ki, analitik yargılarda olduğu gibi hem evrensel ve zorunludur hem de sentetik yargılarda olduğu gibi deneye dayanır. Onlar, Deleuze'un nitelemesiyle tam bir "garabet"tir. (Deleuze 2000:28) Yine Kant analitik/sentetik ayrımını derinlemesine inceleyerek sentetik yargıların (özellikle de sentetik a priori yargıların) nasıl olanaklı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Analitikliği de yalnızca tanımsal bir bağlamda incelememiş, geri planında yatan bilgi felsefesini de ortaya koymuştur. Analitik yargılar açısından bu arka planda yatan bilgi felsefesi ise, kavram, yargı ve tasarımın ne olduğu ve birbirleriyle nasıl bir ilişkide buldukları üzerinedir. Bütün bunlar, Kant'ın analitik/sentetik ayrımındaki özgünlüklerinin birkaç örneğidir sadece.

¹ İleriki bölümlerde açıklanacak olmakla birlikte bu özellikleri kısaca şöyle sıralayabiliriz: Analitik yargılar, daima doğru olan yargılardır. Aynı zamanda içeriği boş olan ve bilgimizi genişletmeyen yargılardır. Bütün analitik önermeler doğruluğu apaçık önermeler değildir. Daima doğru olmalarına rağmen doğruluğu apaçık olan önermelere çevrilip çevrilemeyecekleri sorunludur. Oysa sentetik yargılar

Buna rağmen Kant bu ayrımı belirtmeden önce, ayrım Kant öncesinde de farklı bir şekilde vardı denilebilir. Çünkü Kant analitik/sentetik ayrımını eserlerinde açıklamaya çalışırken kimi bakımlardan kendinden önceki filozoflara göndermelerde bulunur: Leibniz, Hume, Locke, Wolff bu kişilerden bazılarıdır. Kant bu filozofları kimi açılardan eleştirir, kimi açılardan da onlardan yararlanır. Kant'ın, analitik/sentetik ayrımı açısından bu kişilere yaptığı göndermeleri ve bu kişilerin bazılarının analitiklik ve sentetiklik anlayışını incelemek önemlidir. Çünkü böylelikle Kant'ın analitiklik ve sentetikliğe yüklediği yeni anlamları görebileceğimiz gibi, Kant öncesinde, Kant'ta ve yirminci yüzyılın analitik/sentetik ayrımı incelemesinde var olan bazı ortak nitelermeleri de görebiliriz. Kant'ın gönderme yaptığı bu filozoflarda analitik/sentetik ayrımının varlığı ya da yokluğu, bu çalışmanın ilk bölümünü oluşturmaktadır.

İkinci bölüm, Kant'taki özgünlüğü ile analitik/sentetik ayrımıdır. Bu bölümde analitik ve sentetik yargılar hem özellikleri hem de olanaklılıkları yönünden incelenmiştir. İkinci bölümde, yani Kant'ın analitik/sentetik ayrımının incelendiği bölümde, temel olarak Kant'ın metinleri ele alınmış, fakat bazı noktalara açıklık getirmek ya da tartışılan konuları belirtmek amacıyla kimi Kant yorumcularına başvurulmuştur. Böylece Kant'ın analitik/sentetik ayrımını nasıl işlediği ve bu tip yargıların nasıl olanaklı olduklarının açıklaması verilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm olan yirminci yüzyılın bazı filozoflarındaki analitik/sentetik ayrımı ise, analitik/sentetik ayrımının tarihsel serüveninde yeniden parladığı dönemi oluşturur. Dolayısıyla bu çalışmada Kant'ın karşısında yirminci yüzyılın bazı filozoflarını almamızın nedeni, Kant sonrasında özellikle bu dönemde analitik/sentetik ayrımının yoğunlukla tartışılır olmasıdır. Özellikle yirminci yüzyılın başlarında mantıksal pozitivizm ve analitik felsefe akımlarında ve onların önemli isimleri olan Carnap, Ayer, Russell'in çalışmaları aracılığıyla tartışma yeniden alevlendirilmiştir denilebilir. Fakat bu isimlerin yanı sıra, ayrımı reddeden Quine, White, ayrımı savunan Grice-Strawson, ayrıma farklı yönlerden tanımlar getirmeye çalışan Lewis, Kripke bu çalışmadaki sorunsal ile ilgili olmaları bakımından incelediğimiz diğer isimlerdir.

---

bilgimizi genişleten doğru ya da yanlış olması mümkün önermelerdir. Öyle sentetik önermelerin var olduğu iddia edilir ki, onlar hem deneye dayanırlar hem de zorunlu ve evrenseldirler.

Yirminci yüzyılda analitik/sentetik ayrımı üzerine önemli çalışmalar yapmış olan bu filozoflar ile Kant'ın özgün ayrımı arasında kimi yönlerden sorunlar vardır. Bu sorunların en önde geleni analitikliğin tanımlamasında "anlaşamamadır". Örneğin Kant analitikliği, bir yargıda öznenin kavramının yüklem kavramını içermesi şeklinde tanımlarken; Ayer analitik bir önermedeki terimlerin birbirleriyle eşanlı oldukları şeklinde bir tanım getirmeye çalışmış; Carnap doğruluk tablolarıyla önermenin analitikliğinin bulunabileceğini belirtmiş; Lewis, analitikliğin zihindeki anlamsal ölçütlerle anlaşılabilirliğini söylemiş; Quine ikinci tip analitik önermeler dediği gizli analitik önermeleri daha açık olan birinci tip mantıksal doğruluk niteliğindeki analitik önermelere (ya da totolojilere) indirgemenin olanağıyla ilgilenmiş; Kripke analitik a priori anlamsal bir tabanda gönderenin ayarlanması olarak görmüştür. Bu tanımsal çeşitliliklerin yanı sıra Kant'ın analitiklik tanımı ise birçok filozof tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Quine bu tanımı "metaforik", Hintikka "oldukça belirsiz", Beck ve başka birçok filozof "psikolojik" olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte Kant'ın analitiklik tanımı başka açılardan da eleştirilmiştir: özne-yüklem formunda olması, her yargının analitik ya da sentetik olmaması, kullanışsız olması gibi...

Bir diğer sorun ise, Kant'ın sentetik a priori yargılarını, yirminci yüzyılda analitik/sentetik ayrımı üzerine çalışan birçok filozofun, ya toptan reddetmiş ya da kuşkuyla bakmış olmasıdır. Kimi filozoflar da bu tip yargıların var olduklarını ispatlamaya çalışmışlardır.

Bu arada yirminci yüzyılda bir başka sorun daha belirlemiştir, Quine, White, Goodman gibi kimi filozoflar ayrımı ya doğrudan ya da dolaylı olarak reddetmişlerdir. Onlara göre ayrım çeşitli sorunlar içeriyordu. Örneğin Quine, analitikliği tanımlarken kullanılan terimlerden oluşan, bir tür döngüsellikten söz eder ve bu terimlerin hiç birinin gerçekte tam olarak açıklanamadıklarını, fakat her seferinde açıklanamayan bu terimlerin birbirlerine bir göndermede bulduklarını belirtir. Dolayısıyla kesin bir formülasyonu verilemeyen bu ayrımın kabulü gereksizdir der.

Son olarak ayrımın matematikle ilişkisinde kimi filozoflar Kant'ın dediği gibi matematiğin sentetik a priori olmasını kolayca kabul etmemişlerdir. Onlara göre matematik ya tümünden ya da parçaları itibarıyla analitik a priori veya sentetik a

posterioridir. Buna rağmen bazı kişiler de, matematiği Kant'ın söylediğine paralel olarak sentetik a priori kabul etmiştir. Tüm bunlar Kant'ın analitik/sentetik ayrımına bakışı ile yirminci yüzyılın incelediğimiz filozoflarının analitik/sentetik ayrımına bakışı arasındaki temel aykırılıkları oluşturur.

Bu sorunlar, analitikliğin ya da sentetikliğin nasıl anlaşıldığına ilişkin sorunlardır. Bu bakımdan filozofların analitik/sentetik ayrımını ele alışları belirttiğimiz sorunlar temel alınarak ikinci ve üçüncü bölümlerde incelenmeye çalışılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümlerdeki incelemelerimiz sonucunda görülmüştür ki, Kant'ın yaptığı analitiklik tanımı ile yirminci yüzyılda birçok filozofun uğraştığı tipten analitiklik tanımı arasında kimi yönlerden farklılıklar ve kimi yönlerden benzerlikler vardır. En önemli farklılık Kant'ın analitikliği “kavramsal” bir bağlamda ele almasına karşılık, yirminci yüzyılda analitikliğin “anlamsal” bir bağlamda ele alınmasıdır. En önemli benzerlik ise, analitiklik tanımlamalarında analitik bir yargının terimlerinin, birbirleriyle “kavramsal” ya da “anlamsal” bir bağlamda ilişkili olmalarından dolayı, “belirsiz nesnelere” ya da “işaret ettikleri şeylerin” aynı olmasıdır. “Kavramsal” ve “anlamsal” temelli analitiklik tanımlamalarındaki bir analitik yargının terimleri itibarıyla “belirsiz nesnelere” (kavramsal temellide) ya da “işaret ettiği şeyin” (anlamsal temellide), yargının kendisinin nesnesi ya da işaret ettiği şeyle aynı olması şeklinde ifade ettiğimiz bu benzerlik, bizim bu çalışmada analitiklik için ileri sürdüğümüz tezin ana hattını oluşturur: Analitikliğin özü ancak bu “kavramsal” ve “anlamsal” bağlamların benzerliği yönünde anlaşılabilir.

Kant'la birlikte ortaya çıkan sentetik a priori yargıların varolup olmadığına ilişkin sorunsal ise sentetik a priori yargıların olanaklılığının Kantça tutarlı bir açıklamasının veriliş verilmemesi yönünde ele alınmıştır. İkinci bölümde göstermeye çalıştık ki bu tür yargıların olanaklılığının Kantça tutarlı bir açıklaması yapılmıştır. Bu açıklama da göstermiştir ki bu tür yargıların varolup olmadıkları problemi yirminci yüzyılda genellikle ele alındığı gibi yalnızca mantıksal bir bağlamdaki ispatla yapılamaz. Bu tür yargılar mantıksal bir bağlamda ele alınabilecekleri gibi bir bilgi felsefesinde de ele alınmalıdırlar. Dolayısıyla böyle bir bilgi felsefesini ortaya koyan Kant'ın çalışmalarını göz önünde tutarak, sentetik a priori yargıların var olduklarının - Kant'ın göstermeye çalıştığı yönde var olduklarının- kabul edilebileceğini savladık.

Kant'ın bilgi felsefesi üzerine yaptığımız çalışmalar aynı zamanda göstermiştir ki, kimi yönlerden Kant, kimi yönlerden de Kant'a yönelik eleştiriler özellikle analitiklik tanımlaması bakımından eleştirilmelidir. Bu bakımdan da, Kant'ın analitiklik tanımlamasına getirilen eleştirilerin ortaya çıkardığı sorunsalın en iyi Kant'ın yargı-kavram-tasarım bağlamında ele alınmasıyla anlaşılıp çözüme ulaştırılabileceğini savladık. Böylece Kant'ın analitiklik tanımlamasına getirilen ve temelini "içerme" ve "düşünülme" kavramlarının anlaşılmasında bulan eleştirilerin çürük, buna rağmen kullanışsızlığına yönelik eleştirinin de yerinde bir eleştiri olduğunu göstermeye çalıştık. Bununla birlikte analitiklik tanımlamalarındaki aynı kullanışsızlığın yirminci yüzyılın birçok analitiklik tanımlamasında da yer aldığını belirttik. Böylelikle bu bağlamda ortaya koymaya çalıştığımız sav, bu çalışmanın incelediği çerçeve içerisinde analitiklik tanımlarının kullanışsızlığı yönünde oldu.

Bir anlamda bu tür kullanışsız analitiklik tanımlamalarının ortaya çıkardığı bir sorundan dolayı analitik/sentetik ayrımının reddi ise özellikle Quine tarafından ortaya konan bir savdı. Bu sava dayalı bazı eleştirileri kabul etmekle birlikte, savın ana temasını (analitik/sentetik ayrımının reddi) yukarda saydığımız savlarımızla bağlantılı olarak kabul etmeyip, analitik/sentetik ayrımının geçerli bir ayrım olduğunu savunduk.

Son olarak, matematiğin analitikliğinin ya da sentetikliğinin en iyi, yukarda belirtmeye çalıştığımız analitikliğin özü ile anlaşılabilceğini savladık. Buna göre matematiğin, görüyle ilişkisinde sentetik a priori, tümdengelimsel çıkarımsal bir düzeyde, bütün matematiksel çıkarımların -Hintikka ölçütü bakımından- analitik olmadığını göstermeye çalıştık. Bu koşullar dışında ise matematik, analiktir dedik.

Bu çalışma boyunca ileri sürdüğümüz savlar ve kabullerimiz, analitik/sentetik ayrımının doğurduğu sorunlarla bağlantılı olduğu gibi kendi aralarında da ilişkilidirler. Bu bakımdan kimi -nispeten bağlamı daha dar olan- savlarımızı, işaret etmeye çalıştığımız sorunsalın geçtiği yerde, kimilerini de -bağlamı daha geniş olan ve bundan dolayı temellendirmesini sona bıraktığımız- çalışmanın dördüncü bölümünde birbirleriyle ilişkili bir biçimde ele aldık.

BÖLÜM I

1. KANT ÖNCESİNDE ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI

Kant öncesi felsefede analitik/sentetik ayrımı, aynı adla olmasa bile temelde aynı tema ile bulunmaktaydı. Platon'un yaptığı "Görülenler ve Düşünülenler" ayrımı Y. Steinitz tarafından verilen bir örnektir. (Steinitz 1996) Buna göre Platon'da "Görülenler" sentetiğe, "Düşünülenler" ise analitiğe denk gelmektedir. Bu ayrımın ilk şekillerinin her ne kadar Platon'da bulunduğu düşünülse de, ayrımın Kantçı formatına daha yakın olan felsefe tarihindeki örneklerine bakmak gerekmektedir. L.W. Beck, ayrımın Kant öncesi filozoflarda nasıl yer aldığına bakarken şunları söyler:

"Kant'ın analitik ve sentetik yargılar arasındaki ayrımına, Leibniz'in Akıl Doğrulukları ile Olgular Doğrulukları arasındaki ayrımına ve Hume'un İdea İlişkileri ile Olgular arasındaki ayrımına gönderme yapmasıyla giriş yaptığı literatürde bilinmeyen bir şey değildir. Bazıları, belki de daha cesurca, ayrımın kökenini, Locke'un önemsiz (trifling) ve öğretici (instructive) önermeler dikotomisinde, Hobbes'un evrensel önermelerin doğruluğu ve varlıksal önermelerin doğruluğunda ve belki de daha gerilerde Tanrının aklına (Intellect) bağlı doğruluklar ve Tanrının iradesine bağlı doğruluklarda ararlar" (Beck 1978:80)

Yukarıdaki alıntıda Beck'in de belirttiği gibi Kant, eserlerinde analitik/sentetik arasındaki ayrımı incelerken özellikle Hume'a, daha sonra da Leibniz ve Wolff'a göndermelerde bulunur. Bu göndermeler ışığında ayrımın izleri Leibniz, Hume, Wolff'ta aranabilir. Şüphesiz ki bu izler başka filozoflarda da üstü örtük olarak ya da başka şekillerde geçmektedir. Fakat adı anılan kişilere dikkatin yöneltilmesinin nedeni, bu kişilerin Kantça verilmiş analitik/sentetik ayrımının tanımına daha yakın yaklaşımlarda bulduklarının düşünülmesinden dolayıdır. Bu açıdan, Leibniz, Hume, Wolff ve hatta Locke'ta, ayrımın kökenine dair izleri takip etmek, analitik/sentetik ayrımının felsefe tarihindeki önemini saptamak açısından gerekli olacaktır.

Öncelikle bu konuyla ilgili bir saptamaya yer vermemiz gerekmektedir. Bu saptama, "Kant öncesinde a priori ile a posteriori arasındaki ayrım, hemen hemen analitik ile sentetik arasındaki ayrımla özdeş düşünüldü." (Steinitz 1996:10; Beck

1978:80) şeklinde dile getirilir. Steinitz, Kant öncesinde analitik ile a priori'nin büyük olasılıkla eşanlamlı olduğunu ve ne zaman bu terimlerden biri bir bildirim uygulansa, diğersinin de uygulandığını ve aynı şeyin sentetik a posteriori için de geçerli olduğunu, bunun yanı sıra sentetik ve a priori terim çiftinin çelişik ve anlamsız olduğunun düşünüldüğünü söylemektedir. (Steinitz 1996:10) Smith de benzer görüştedir. Yani Kant öncesi filozoflar için analitik a priori ile, sentetik ise a posteriori ile karşılıklı değiştirilebilir terimlerdir. (Smith 1992:30) L.W. Beck, Arthur O. Lovejoy'nın ünlü bir makalesinin tezi olan çizelgeyi örnek verir bu konuda. Çizelge şöyledir: (Beck 1978:80)

	A priori	a posteriori
Analitik	İdea ilişkileri Akıl doğrulukları	yok
Sentetik	yok	Olgular Olgu doğrulukları

Bu tabloya göre Hume ve Leibniz, sentetik a priori veya analitik a posteriori hakkında hiçbir şey söylememişlerdir. Daha çok, “farklı bir terminolojiyle” analitik ile sentetik arasındaki ayrımı belirtmişlerdir. Bu önemli varsayımların geçerli olup olmadığını incelemek ve ayrımın Kant öncesinde nasıl olduğunu görmek amacıyla bu filozofların eserlerinde ilgili yerlere bakmamız gerekmektedir.

Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* adlı yapıtında, artık her felsefecinin iyi bildiği bir ayrım yapmıştır. Bu, İdea İlişkileri ve Olgular ayrımıdır. İdea ilişkileri, “evrende varolan herhangi bir şeye dayanmadan, sadece düşüncenin işlemesi ile ortaya çıkarılabilen” (Hume 1976:22) ilişkilidir. Bu tür ilişkilere geometri, cebir, aritmetik bilimlerinin önermelerinde rastlanabilir. Örneğin “hipotenüsün karesi iki kenarın karelerinin toplamına eşittir” ya da “üç kere beş otuzun yarısına eşittir” önermeleri gibi... Bu tür önermeler, “evrende varolan herhangi bir şeye dayanmazlar”. Çünkü, örneğin geometricinin idealleştirdiği daireyi ve çemberi doğada göremezsiniz. Doğada ancak, bu idealleştirilmiş geometrik nesnelere benzeyen cisimlere rastlarız. Bu tür önermeler bu bakımdan kesindirler ve kesinlikleri sonsuza dek sürecektir Hume’a göre. Açıktır ki Kant’ın analitik olarak tanımladığı şeyi, Hume idea ilişkileriyle

karşılamaştır. Hume, Kant'ın analitik yargıları belirlemede öne sürdüğü "yüklemin kavramının öznenin kavramı tarafından içerilmesi" gibi bir ölçütü idea ilişkilerinde vermediğinden, Hume'un Kantçı anlamda analitik ile a priori arasında ayrım yapmadığını söyleyebiliriz. "Olgular"a gelince, Hume, bunların idea ilişkileriyle aynı yapıda olmadığını söyler. Çünkü olgularla ilgili önermelerin tersini düşündüğümüzde akıl hiçbir çelişkiye düşmeksizin bunların tersini kabul edebilir. Hume şu ünlü örneğini verir bu konuda: "Yarın güneş doğmayacak önermesi, doğacak önermesinden daha az anlaşılır değildir ve olumsuzundan daha fazla bir çelişki içermez" (Hume 1976:23). "Yarın güneş doğacak" önermesi her ne kadar bizim çok alışkın olduğumuz bir doğal olguyu betimlese de, aksi olan önerme "Yarın güneş doğmayacak" da pekala akıl için anlamlı ve düşünülebilir bir önermedir. Hume, buradaki 'çelişki' terimini her ne kadar olgulara ilişkin önermeleri anlatmak için kullanıyor ise de, aslında dolaylı olarak idea ilişkilerine dair önermelerde, önermenin tersinin düşünülmesinin çelişki olduğunu ima etmektedir diyebiliriz. Dolayısıyla, Kant'ın analitiklik tanımı için verdiği "çelişme ilkesine göre tanıma" Hume'da da örtük bir şekilde vardır. Bazı felsefecilerin Hume'un olgu sorunlarını Kant'ın sentetiğine denk tuttuklarını daha önce söylemiştik. Fakat yine burada görmekteyiz ki, Hume, Kant'ın yaptığı gibi sentetik ile a posterioriyi ayıracak herhangi bir terminoloji geliştirmemiştir. Esasında Hume'un idea ilişkilerini de, Kant'ın varsaydığı gibi analitik saymayanlar da vardır. L.W. Beck, bu konuda şunları der:

"Çünkü Hume, 'çelişmeyle' yalnız bir formel çelişme kastetmemektedir; 'kavranamazlık' yalnızca mantıksal anlamsızlık değil, aynı zamanda 'hayal edilemezlik'tir. Onun idea ilişkileri, ne önemsiz (trifling) önermelerdir, ne de Kant'ın anladığı anlamda analitik önermelerdir. Bu, Kant gibi yalnızca 'Soruşturma'yı okuyan ama 'Deneme'yi okumayan bir kimse tarafından görülemez. Eğer Kant, Hume'un 'Deneme'sini okumuş olsaydı, onun mantıksal çelişki yasasıyla test edilemeyen zorunlu idea ilişkilerinin betimleyici ve sezgici bir sınıfını kabul ettiğini görürdü." (Beck 1978:84)

Beck, Hume'un çelişki için, yalnızca 'A, A değildir' gibi bir önermeyi kastetmediğini, fakat aynı zamanda 'A, B değildir' gibi bir önermeyi de kastettiğini söylemektedir. Bu nedenden dolayı da Beck, Hume'un idea ilişkilerinin Kant'ın anladığı anlamda analitik önermeler olmadığını söylemektedir. Beck'in bu noktada Kant'a getirdiği eleştiri zayıf görünmektedir. Çünkü, her ne kadar kendisinin kullandığı analitik terimine benzer bir kavramın kendisinden önce bazı filozoflarda da var

olduğuna dair ifadeleri olsa da (Kant 1999:14; 1983:Bölüm 3), yine de Kant, hiçbir zaman kendi anladığı anlamda ‘analitik’ teriminin daha önce Hume tarafından verilmiş olduğunu belirtmemiştir. Buna kanıt olarak Kant *Eleştiri*’de şöyle der:

“Bu sorun, ve belki de analitik ve sentetik yargılar arasındaki ayrım bile, daha öncesinde asla düşünülmemiştir. [...] Filozoflar arasında David Hume bu soruna en çok yaklaşanlar arasındaydı.” (Kant 1965:B19)

Kant’ın sözünü ettiği bu sorun, “sentetik a priori yargılar nasıl olanaklıdır?” sorusuyla belirtilmiştir. Hume, Kant’ın analitik ve sentetik yargılar arasında yaptığı ayrıma benzer bir ayrımı, idea ilişkileri ve olgular arasında yaparak, başlangıç olarak, bu soruna en çok yaklaşan filozoflardan biri olmuştur.

Yukarıda Leibniz’in Kantçı analitik/sentetik ayrımına yaklaşık bir ayrımının olduğunu bazı filozoflar tarafından belirtildiğini söylemiştik. Bu sava temel oluşturan kaynak ise Leibniz’in *Monadoloji*’sindeki 33. önermedir:¹

“İki türlü doğruluk vardır: Akıl doğrulukları, olgu doğrulukları. Akıl doğrulukları zorunludur; karşıtları mümkün değildir; olgu doğrulukları ise olumsaldır, karşıtları da mümkündür. Bir doğruluk zorunlu olduğu zaman, o doğruluğun sebebi çözümleme ile bulunabilir, bu ise o doğruluğu ilk idelere ve doğruluklara gelinceye kadar basit ide ve doğruluklara geri götürmekle olur.” (Leibniz 1997:7-8)

Akıl doğrulukları ve olgu doğrulukları arasında ayrım bazı yönlerden analitik ve sentetik yargılar arasındaki ayrıma benzemektedir. İlkin, hem analitik yargılar hem de akıl doğrulukları zorunlu doğruluklardır. İkincisi, nasıl ki akıl doğruluklarının değillemeleri mümkün değilse ve değillemeleri bizi çelişkiye düşürüyorsa, aynı şekilde analitik yargıların da değillemeleri mümkün değildir. Olgu doğrulukları ise olgularla ilgili olmaları bakımından empirik olan sentetik yargılara benzerler. Leibniz, önermeleri Kant’ın yaptığı gibi özne-yüklem ilişkisi açısından da incelemiştir. Leibniz bu konuda şöyle der:

“Yüklem veya ardıl, dolayısıyla, daima öznde veya öncülde mevcuttur. Ve Aristoteles’in de gözlemlediği gibi, genel olarak doğruluğun doğası veya bir önermenin terimleri arasındaki bağlantı bu gerçeği içerir.

¹ Çevirideki ‘gerçek’ sözcükleri, ‘doğruluk’; ‘fikir’ sözcükleri, ‘ide’ olarak değiştirildi.

Özdeşliklerde bu bağlantı ve öznenin içinde yüklem içerilmesi, açıktır; diğer bütün önermelerde onların, kavramların çözümlenmesi yoluyla açığa çıkarılması gerekmektedir. Bu ise a priori bir ispatı oluşturur. Dahası bu, her olumlu doğrulukta, evrensel veya tekil, zorunlu veya olumsalda (contingent), terimleri asli veya harici cinsler (denomination) olsun ya da olmasın doğrudur.” (Leibniz 1969:267-268)

Buna göre, en çok özdeşlik önermelerinde açık olan yüklem öznenin içerisinde içerilmesi, bütün olumlu önermelerde, hatta sentetik önermelere benzetilen olumsal (contingent) önermelerde bile vardır. Leibniz’in ayrımını özne-yüklem ilişkisi açısından incelemesi, bu bakımdan Kant’ın analitik ile sentetik arasındaki ayrımı özne-yüklem ilişkisi açısından incelemesine benzemektedir.¹ Bunun yanı sıra, Leibniz’in, yukarıdaki alıntısında, zorunlu (necessary) ve olumsal (contingent) terimlerini analitik ile sentetik ayrımına paralel olarak kullandığı söylenebilir. Çünkü onun “Bir doğruluk, değillesi çelişkiyi gerektirdiği zaman zorunludur ve zorunlu olmadığı olumsaldır” (Leibniz 1951:480) sözlerine bakarak ‘zorunluluk’ ile ‘akıl doğrulukları’ ve ‘olumsal’ ile ‘olgu doğrulukları’nın birbirlerine paralel kullanıldıkları söylenebilir. Yine yukarıdaki alıntılarının ışığında akıl doğruluklarının “zorunlu”, “çelişiklik”, “özdeşlik” gibi terimlerle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bütün bu terimlerin özelliği ise Kant’ın analitik ile sentetik arasında yaptığı ayrım da bu terimlerin geçmesidir. Böylece denilebilir ki, Leibniz’in ‘akıl doğrulukları’ ve ‘olgu doğrulukları’ arasındaki ayrımı ile Kant’ın analitik/sentetik ayrımı arasında benzer özellikler görülmektedir. Fakat farklılaşma, ileride de inceleneceği gibi Kant’ın epistemolojisi içerisinde belirginleşmektedir.

Analitik ile sentetik arasındaki ayrım, tarihsel perspektiften bakıldığında, Locke açısından da incelenmeyi gerektirmektedir. Bu bakımdan başlangıç olarak, Kant’ın *Prolegomena*’nın 3.bölümde Locke’a yaptığı şu gönderme gözlenebilir:

“Buna karşılık LOCKE’un insanın anlama yetisi üzerine denemelerinde bu bölümlenmeye ilişkin bir ipucu buluyorum. Çünkü dördüncü kitabın üçüncü ana bölümünün 9 ve devamında, yargılarda tasarımların farklı bağlanmasından ve onların kaynaklarından söz ettikten sonra ki bunlardan birini (analitik yargılarda) özdeşlik ya da çelişmede, diğerini ise bir öznedeki tasarımların varlığında (sentetik yargılarda) bulur-[...]” (Kant 1983:ξ3)

¹ Leibniz’in özne-yüklem arasındaki ilişkiyi, “yüklem öznenin içinde ilkesi’ için ve Kant’tan farkını görmek amacıyla daha ayrıntılı olarak bkz. (Mates 1986:84-94)

Kant'ın yaptığı göndermeye baktığımızda, Locke'un açıkça Kant'ın sözünü ettiği türden bir belirlemesini bulamamaktayız. Fakat yorumlayıcı bir şekilde bu paragrafı ele alırsak, Locke'un aynı bölümün 8'inde belirttiği "özdeşlik ve başkalık yönünden, idelerimizin uyuşma ya da uyuşmaması üzerine" (Locke 1959:199) belirlemesinin Kant tarafından tekrarlanmasından dolayı anlıyoruz ki, özdeşlik ve başkalık yönünden idelerdeki uyuşma ya da uyuşmama analitikliği oluşturmaktadır. Yine Locke'un aynı bölümün 9'unda "fakat bir özde birleştirilmiş basit idelerin bazı koleksiyonları" (Locke 1959:199) belirlemesinden de sentetikliği kastettiğini anlayabiliriz. Çünkü, Kant'ın gönderme yaptığı metinde benzer ifadeler geçmektedir. Fakat Kant'ın Locke'un bu cümlelerinden yola çıkarak, onun da analitik ve sentetik yargılardan söz ettiğini nasıl söyleyebildiğini kestirmek güçtür. Çünkü Kant bu konuda daha fazla bir açıklama yapmamaktadır.

Her ne kadar Kant'ın Locke'a analitik/sentetik ayrımı için yaptığı bu göndermeden fazla bir şey çıkarsanamasa da, Locke'un *Deneme*'sinde bu ayrımın kuvvetli izleri görülebilir. Analitik ile sentetik arasındaki ayrımı Locke'ta incelerken *Deneme*'de göz önüne alınması gereken en önemli bölüm, dördüncü kitabın sekizinci bölümüdür: "Önemsiz (Trifling) Önermeler Üzerine". Bu bölümde Locke, önermeleri iki kısma ayırır: Önemsiz önermeler ve Öğretici (Instructive) önermeler.

Locke'a göre, bazı önermeler kesin olmaları dolayısıyla evrenseldirler ve buna rağmen anlığa herhangi bir ışık getirmezler ve bu tip önermeler bilgimizi artırmazlar. Bütün özdeşlik önermeleri bu tipdendir. Bunlar bilgi içeren önermeler değildirler. Örneğin "Bir şey neyse odur" önermesi bilgimizi artıran türden bir önerme değildir. Çünkü söylenen terimi bildiğimiz zaman önerme onun dışında bir şey söylemez. "Yasa yasadır" ya da "hak haktır" gibisinden önermeler bize yasa ya da hak hakkında bilgi vermez. Dolayısıyla bütün özdeşlik önermeleri, önemsiz önermelerdir. Bunun dışında bir de öğretici önermeler vardır ki bunlarda aracı ideler vardır ve bunlar öylesine bir düzen içine sokulmuşlardır ki anlık bunlar arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı görebilir.¹ Öğretici önermelere, "üçgenin dış açısı, karşısındaki açılardan her birinden

¹ Locke, 'Bilgi' yi, iki ide arasındaki uyuşma ve uyuşmamamın algılanması olarak tanımlar. Yani başkalık veya karşıtlığın algılanması olarak... İdeler de bilginin gereklileri olduğu için, bu tür bir algının bulunduğu yerde bilgi de vardır.

büyüktür” örneği verilebilir. Bu örnekte bütün üçgenlerin dış açıları, karşısındaki iç açıdan büyük olduğundan ve dış açıyla karşısındaki iç açıları arasındaki ilişki, üçgen sözcüğü tarafından işaret edilen “karmaşık idenin bir parçası olmadığı” için bu önerme gerçek öğretici bir önermedir. Önemsiz önermeler ise, insanın bilgilerini artırmayan, aynı terimi kendisi olarak bildiren önermelerdir. Önemsiz önermelerin yukarıda sözü edilenlerin yanı sıra ikinci bir tipi daha vardır ki, bu durum, karmaşık idenin bir bölümünün karmaşık ide tarafından içerildiği bir durumdur. Örneğin “Kurşun bir madendir” önermesinde, ‘maden’ teriminin işaret ettiği karmaşık ideyi oluşturan bütün basit ideler, onun daha önce kavranmış ve kurşun adıyla işaret ettiği şeyden başka bir şey değildir. Gerçekte der Locke, ‘maden’ sözcüğünün anlamını bilen ve kurşun sözcüğününkini bilmeyen bir kimse için, kurşunun maden olduğunu söylemek bu sözcüğün anlamını açıklamanın en kısa yoludur. (Locke 1959:292-302)

Locke’un önemsiz önermelerinin ikinci tipinde anlattıkları, esasen Kant’ın analitiklik tanımındaki özne-yüklem ilişkisinde, yüklem kavramının öznenin kavramında içerilmesine çok uymaktadır. Yalnız bir farkla ki, Locke’un terminolojisinde bu ilişki basit ve karmaşık ideler arasındadır. Ayrıca Locke’un önemsiz önermelerin bilgi içermediğini söylemesi de, Kant’ın analitik önermelere ilişkin “açıklayıcılık”, “bilgimizi genişletmemesi” gibi terimlerle söylediğine denk düşmektedir. Öğretici önermeler ise, bilgi verici olmaları bakımından, “bilgimizi genişleten” sentetik önermelerle benzerlikler göstermektedir.

Son olarak Wolff’un analitik/sentetik ayırımına nasıl baktığının görülmesinde fayda vardır. Wolff, karşıtları özçelişik (self contradiction) olan iki önerme türünü kabul eder:

1. Boş cümleler, *propositio identica* (“A, A’dır”). Bazen bunlara aksiyom adı verilir.

2. *Per essentialia, modus praedicandi essentialia* yargılar. (“A, B’dir. Burada A bir karmaşık kavram B, ondaki bir *essentia*’dır”) Başka yerlerde aksiyomlar ve özdeşlikler adı verilir.

Bunlara ek olarak, bir üçüncü yargı tipi daha vardır:

3. *Per attributum, modus praedicandi attributa* yargılar. (“A, C’dir. Burada C, A’nın bir niteliğidir, öyle ki onun tanımında içerilmemiştir.)

L.W. Beck, 1 ve 2'yi analitik olarak kabul eder, 3'ü de Eberhard tarafından sentetik kabul edildiğini söyler. (Beck 1978:91) Dikkat edilirse, Wolff'un 1 ve 2'deki yargıları Kant'ın analitiklik ölçütüne uymaktadır. Çünkü 1, özdeşlik önermeleridir ve bunlar Kant tarafından analitik olarak kabul edilmektedir. 2 ise "A, B'dir" gibisinden bir yargı tipidir ve A bir karmaşık kavram olarak, B ondaki bir essentia (öz) olmasından dolayı, B'yi içermektedir. Bu da Kant'ın analitiklik için verdiği ölçütlerden biri olan "yüklemin özne tarafından içerilmesi"ne uymaktadır. Üçüncü yargı ise Kant'ın sentetik yargı ölçütüne yakındır. Çünkü burada yüklem (C), özne (A) tarafından içermemektedir, fakat buna rağmen onunla bir bağlantı içerisindedir-çünkü onun bir niteliğidir.

Görüldüğü üzere, analitik ve sentetik ayrımı, ya farklı terminolojiyle fakat yakın anlamlarla ya da bazen benzer terimlerin kullanılmasıyla Kant öncesinde de vardı. Şu halde Kant'ın yaptığı analitik/sentetik ayrımının özgünlüğü var mıdır? Varsa hangi noktalardadır? Ve bu ayrım Kant'ta nasıl şekillendirilmiştir? gibi sorular yanıt beklemektedir. Bu çalışmanın ilerideki kısımlarında, bu sorulara yanıtlar bulmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM II

2. KANT'TA ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI

2.1. A Priori/A Posteriori

Kant'ın şu sözleri konu için önem taşımaktadır:

“Dolayısıyla zamana göre, deneyi önceleyen hiçbir bilgi yoktur ve bütün bilgimiz deneyle başlar. Fakat bütün bilgimiz, deneyle başlamasına rağmen, bundan bütün bilginin deneyden doğduğu sonucu çıkmaz. [...] Şu halde, bu daha yakından bir incelemeyi gerektiren bir sorudur ve herhangi bir kaba yanıtı izin vermez: -Öyleyse deneyden bağımsız olan ve hatta duyunun bütün izlenimlerinden bağımsız olan herhangi bir bilgi var mıdır yok mudur? Böyle bilgiye a priori adı verilir ve kaynakları a posteriori olan, yani deneyde olan empirik [bilgiden] ayrılır.” (Kant 1965:B1,B2)

Şu halde bilginin oluşumunu açıklamak için Kant, a priori ve a posteriori ayrımını yapmıştır. Bu ayrım aslında bilginin oluşumunda kaynağın ele alındığı, vurgunun bilginin kaynağına yönelik olduğu bir ayrımdır. Buna göre bilginin iki kaynağı vardır: a priori ve a posteriori.

A priori terimi Kant tarafından farklı biçimlerde kullanılır. Kemp Smith, bu terimin kullanımlarını bir tablo haline getirmiştir. (Smith 1992:54-56) Bunlardan birincisi Smith'in “görelî” dediği anlamdadır. Kant'ın verdiği örnek şudur: “Bir kimse evinin temellerini baltalarsa, evinin çökeceğini a priori olarak bilir.” (Kant 1965:B2) Yani bu deneyi gerçekleştirmeden de böyle bir sonucun doğabileceğini bilir. Çünkü bu kimsede, daha öncesinde ağır cisimlerin dayanaksız bırakıldığında düşeceğine dair bir bilgi vardır ve dolayısıyla da böyle bir deneyi yapmaksızın dayanaksız bırakılmış bir evin çökebileceğini de bilebilir. Fakat bu kişi daha öncesinde deneye başvurarak, cisimlerin dayanaksız bırakıldıklarında düşeceklerini *öğrendikten sonra* deneye başvurmadan bunu bilebileceğinden, bu mutlak anlamda değil, görelî anlamda a prioridir. Terimin ikinci anlamda kullanımı ise “mutlak” anlamdadır. Mutlak anlamda, böyle bir a priori önerme zorunlu geçerliliğe sahip bir önerme dışında hiçbir

önermeden türetilemez. (Kant 1965:B3) A priori terimi mutlak anlamda, bilginin deneyden ve tüm duyu izlenimlerinden bağımsız olmasını anlatır. Burada hemen hatırlatılmalı ki “deney” kavramı Kant’a göre iki farklı şeye işaret eder. Bunlardan birincisi, duyu ve anlığın birlikte çalışmasının ürünü olarak, ikincisi ise duyunun ham gereçleri (izlenimler) olarak... İkinci durum Kant’ın daha çok *Eleştiri*’nin *Giriş* kısmında yaptığı bir tanımlamadır. Bu hatırlatmayla birlikte terimin mutlak anlamda kullanımında görüyoruz ki, deneyden bağımsızlık daha çok, duyunun ham gereçlerinden bağımsızlığı anlatmaktadır. Mutlak anlamdaki kullanımı da iki kısma ayırabiliriz: karışık ve saf... Eğer empirik bir öge hiç karışmamışsa saf (yani empirik olmayan), aksi durumda ise karışık mutlak a priori diyebiliriz. Örneğin, “her değişimin bir nedeni vardır” mutlak a priori yargısı, saf değil, karışıktır. (Kant 1965:B3) Çünkü kavram olarak “değişim”, saf olmayan empirik bir kavramdır. Bununla birlikte bu yargı a priori bir yargıdır; çünkü ‘değişim’ ve ‘neden’ kavramlarının sentetik birliğini deneyden çıkaramayız. Daha durulaştırılmış bir ifadeyle, böyle bir yargı deneyden çıkarılabilecek bir yargı değildir. Çünkü bu yargıda içkin olan neden-etki bağıntısının, Hume’un boşuna aradığı gibi, bir izlenimini bulamamaktayız. Böylece “saf” kavramı da, a priori kavramının bir alt bölümü olmuştur artık. Kant saf a priori bir yargıya “iki nokta arasındaki en kısa yol düz bir çizgidir” örneğini verir. (Kant 1965:B16) Burada ‘iki’, ‘nokta’, ‘düz çizgi’ gibi kavramlar matematiksel kavramlardır ve daha sonra da ele alacağımız gibi bunlar ‘uzam’ ve ‘zaman’ın saf a priori görüşü temel alınarak kurulan kavramlardır. (Kant 1965:A713/B741) Böylece a priori kavramı ile, kaynağı ve doğruluğu deneyden bağımsız olanı anlatıyoruz.

Kant, a priori için iki temel ölçüt verir: “Zorunluluk ve değişmez evrensellik, böylece a priori bilginin emin ölçütleridir” (Kant 1965:B4). Buna göre bu ölçüte bütün matematik yargıları uyar; fakat eğer anlığın sıradan kullanımından bir örnek alırsak, o zaman saf a priori bir yargıya şu örneği verebiliriz:¹ “Her değişimin bir nedeni olmak zorundadır.”(Kant 1965:B5) Çünkü burada neden ile etkinin zorunlu bir bağlantısı olduğuna ilişkin evrensel bir kural ifade edilmektedir. Değişmez evrensellik deneyden

¹ Smith, Kant’ın “her değişim bir nedeni vardır” yargısını B3’de saf bulmayıp, B5’de saf bulmasını eleştirir. Gerçektende Kant, B3 ve B5’de hemen hemen aynı anlama gelen iki yargı örneğinden birini saf bulmayıp karışık, diğerini saf bulur. Ama burada kafa karıştırıcı bir şey varmış gibi görünse de Kant’ın anlatmaya çalıştığı açıktır: Bir a priori yargı, hiçbir empirik kavram içermiyorsa saf a priori yargıdır. Aksi

elde edilen bir şey olamaz; çünkü deney bize bir şeyin şöyle şöyle olduğunu söyler ama neden başka türlü olmadığını söylemez. Bu değişmez evrensellik ve zorunluluk Smith'in dediği gibi yalnız bizim için geçerli değildir; aynı zamanda tüm kavranabilir varlıklar için de geçerlidirler. (Smith 1992:27) Evrenselliğin a priori için ölçüt alınmasının izlerini felsefe tarihinde de görebiliriz. Çünkü felsefede kesin bilgi arayışında deneye güvenilmemiştir. Deney bize, bir bilginin belli bir olayda geçerli olduğuna dair güvenli bir bilgi verse de, bu bilgi akla dayanmadığı sürece genelgeçer olduğuna ve kesin olduğuna dair emin bir bilgi sağlayamaz. Descartes'ın bu kesin bilgi arayışında cogito ergo sum'u örnek verilebilir. Değişmezlik ve zorunluluk, aynı zamanda saf ve a priori kavramlarını açıklamada da kullanılan ölçütlerdir.

A priori bilginin öğelerinin saflığı için soyutlama işlemi kullanılır. Örneğin duyuşal görünümün saf biçimi olan zaman ve uzam, deneyden soyutlamayla keşfedilirler:

“Dolayısıyla önce, anlığın kavramları yoluyla düşündüğü her şeyi duyusalıktan uzaklaştırmayla onu ayıracak; böylece, empirik görü haricinde hiçbir şey kalmayacaktır. İkinci olarak, ondan duyuma ait olan her şeyi çıkaracak böylece saf görü ve görünüşlerin salt biçimi haricinde hiçbir şey kalmayacaktır, ki bunlar duyusallığın a priori olarak sağlayabildiği şeylerdir.” (Kant 1965:A22,B36)

Bu soyutlama işlemi a priori ilkelere, görümlere hatta kavramlara kadar giden bir işlemdir. Bu durumda Caygill şöyle bir soru sorar: “Buna rağmen, a priori ilkelerin kendisinin saflığını kurma bir ölçüt gerektirir. Çünkü başka türlü soyutlama işleminin a priori'de sona ulaştığını nasıl bilebiliriz?” (Caygill 1995:36) Evrensellik ve zorunluluk ölçütü, bir a priori yargı veya öğede sona ulaşıldığını ifade etmek için kullanılır. Eğer görü veya kavram, zorunlu olarak her deney için geçerliyse, ona a priori denir.

Kant, bu soyutlama işlemini cisim kavramında da kullanır. (Kant 1965:B5,B6) Cismin renk, katılık, ağırlık ve içine işlemeçlik gibi özelliklerini soyutlar ya da kaldırırsak, geriye cisim kavramının içerdiği uzam ve biçim (figure) a priori kavramları kalacaktır. Yukarıda anlatılanlar ışığında a priori, saf ve empirik (a posteriori) kavramlarına ilişkin şöyle bir benzetme yapılabilir: Eğer bir binanın içindekileri yani

---

takdirde karışık a priori yargıdır. Saf a priori yargılara ilişkin Kant'ın verdiği örnek bununla kalmaz; saf matematiğin bütün yarguları saf a priori yargılardır. Örneğin $5+7=12$ gibi.

oturanlarını, eşyaları vs. o binanın empirik içeriği olarak düşünürsek, bu binanın boşaltılmış durumuna da, yani bütün empirik içerikten yoksun olma durumuna da saf dersek, şu halde binanın kendisine a priori ve bu binanın boş haline de saf a priori diyebiliriz. Yalnız bu benzetmede a priori, içeriğe öncel olanı betimlediği için biçim (form) kavramıyla karıştırılmamalıdır. A priori kavramı açısından buradaki vurgu esasında “öncelik”e dir. Saf a priori görü ve kavramlar aklın kendisinden kaynaklanırlar. Çünkü saf kavramı mutlak a prioridir ve negatif bir tanımlamayla deneyden bağımsızlığı işaret eder; pozitif bir tanımlamayla da aklın kendisinden kaynaklanan ve evrensellik ve zorunlulukla karakterize edileni anlatır. (Smith 1992:2)

A priori ve a posteriori kavramları analitik ve sentetik kavramlarından da önce gelen ve bütün Kant epistemolojisinde birçok defa tekrarlanan “giriş” niteliğindeki kavramlardır. Üstelik bu kavramlar *Eleştiri*'sinin artık dokusuna işlemiş olan biçim (form) ve içerik (content) kavramlarıyla büyük paralellik taşır. Aschenbrenner, Kant'ta en genel terimlerin madde (matter) ve biçim (form) olduğunu söyler (Aschenbrenner 1983:31). Gerçekten de bu ikilik çeşitli şekillerde bütün *Eleştiri*'de dile getirilir. Örneğin Kant, uzam ve zamanın saf biçimler olduğunu söylerken genel olarak da duyumun onun maddesi olduğunu belirtir. Bu saf biçimleri de yalnızca a priori olarak bilebildiğimizi, onun maddesi olan empirik görünün ise a posteriori bilgi olduğunu ifade eder. (Kant 1965:B60) Smith, madde ve biçimin Kant'ın sisteminde merkezi bir rol oynadıklarını söyledikten sonra, madde yanının çoklu (manifold), verilen, empirik, duyunun olumsal (contingent) gerekine denk geldiğini; biçim yanının ise birleştirme (unifying), a priori, sentetik, duyusalığın ve düşüncenin rasyonel araçlarına denk geldiğini söyler. Madde duyumda a posteriori olarak verilirken, biçim bütün duyumdan ayrı olarak zihinde a priori olarak yer alır. (Smith 1992:85) Biçim ve madde arasındaki ilişki a priori/a posteriori ikiliğiyle öncelik ve sonralık açısından verilir ve önce olanda sonra olanın olanaklılığının koşuludur. Kant bunu şöyle anlatır:

“Genel olarak görünüşler açısından zamanın kendisini kaldıramayız, buna rağmen pekala da görünüşlerin yokluğunda zamanı düşünebiliriz. Dolayısıyla zaman, a priori verilir.[...] Fakat zamanın kendisi (onların [görünümlerin] olanaklılığının evrensel koşulu olarak) kaldırılamaz.” (Kant 1965:A31)

Zaman görünüşlerin biçimi (Kant 1965:A720/B748) olduğundan, a priori olan bu biçim, a posteriori olan maddeyi önceler ve onun olanaklılığının koşulu olur. Çünkü madde olmadan biçim olabilirken, biçim olmadan maddenin olanaklılığı düşünülemez. İşte bundan dolayıdır ki diğerinin olanağının koşulu olan, yani ondan daha önce gelen görünüşün biçimi a prioridir. Böylelikle bu çıkarım bize a priori/a posteriori ikiliğinin biçim/madde ikiliğiyle yakından ilişkili olduğunu gösterir.

2.2 Analitik ve Sentetik Yargılar

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtının *Giriş* kısmında iki yargı tipine ilişkin bir ayırım yapar: Analitik ve Sentetik yargılar... Kant'ın bu ayırma ilişkin verdiği ilk tanımlamalarından biri şöyledir:

“İçinde bir öznenin yüklem ile ilişkisinin düşünüldüğü tüm yargılarda (yalnızca olumlu yargıları inceliyorum, daha sonra olumsuz yargılara uygulaması kolay olacaktır) bu ilişki iki farklı şekilde olanaklıdır. Ya yüklem B özne A'ya, bu A kavramında (gizli olarak) içerilen bir şey olarak aittir; ya da B, kavram A ile gerçekte bağlantıda olmasına rağmen kavram A'nın dışında yatar. Birinci durumdaki yargılara analitik adını veriyorum, diğerlerine sentetik.” (Kant 1965:A6/B10)

Kant böyle bir tanımlama verirken genel olarak analitik ve sentetik yargılara bakar. Oysa analitik ve sentetik yargılar da Kant'a göre kendi içlerinde ikiye ayrılırlar. Yargı tiplerini ifade eden analitik ve sentetik kavram çifti ile, daha çok bilginin kaynağına gönderme yapan a priori ve a posteriori kavram çifti arasında, olası seçenekleri elde etmek için bir çaprazlama ilişki kurarsak, dört farklı yargı tipi ortaya çıkar: 1) Analitik a priori, 2) Analitik a posteriori, 3) Sentetik a priori, 4) Sentetik a posteriori.

Analitik a posteriori yargılar ifadesi, hem bilginin kaynağının deneyde olması hem de yargının analitik olması bakımından bir çelişki taşıdığından Kant bu tür yargı tipiyle ilgilenmez. Geriye kalan üç yargı tipinden özellikle sentetik a priori diğerlerinden ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu yargı tipi, a priori olması bakımından hem geneldir ve zorunluluk bildirir; hem de sentetik olması bakımından bir deney yargısıdır. Kant'a göre böyle yargılar bütün matematikte, doğa biliminde (fizik) ve metafizikte vardır. (Kant

1965:Giriş bölüm V) Metafiziğin bir bilim olarak olanaklı olup olmadığı sorusu da, saf aklın temel sorunu olan (Kant 1965:B19) sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğu sorusuyla ilintilidir. Metafiziğin ayakta kalması ya da düşmesi, dolayısıyla onun varlığı tamamıyla sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğu sorununa bağlıdır. (Kant 1983: §2, 38) Kant böylece *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtında genel olarak analitik a priori ve sentetik a posteriori yargıları incelerken, daha çok da sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğu sorusunu yanıtlamaya çalışır.

Kant'ın analitik/sentetik ayrımını nasıl yaptığının ve bu ayrımın açık halde incelenmesi için, öncelikle onun analitik yargıyı nasıl tanımladığına bakmak gerekmektedir. Daha sonra sentetik yargılar ele alınmalı ve daha da genel olarak Kant'ın yargıdan ne anladığı ve yargıyla dile getirilenin ne olduğu incelenmelidir. Böylece bu işlem, ayrımın kökeninde yatan bilgi felsefesini Kant'ta incelemek bakımından faydalı olacaktır.

2.2.1. Analitik Yargılar

Kant'ın analitik yargılara ilişkin tanım niteliğindeki açıklamalarını ve örneklerini daha çok onun *Saf Aklın Eleştirisi* ve *Prolegomena* adlı yapıtlarında buluyoruz.

Kant, analitik yargılara ilişkin çeşitli tanımlar verir. Bu tanımlamaları da göz önünde tutarak konuyu şöyle inceleyebiliriz.

a) İçerme

Analitik yargılara ilişkin (dolaylı olarak da sentetik yargılara ilişkin) olarak Kant'ın sıkça yaptığı tanımlardan biri 'içerme' (contain) kavramıyla verilir. Kant'ın örneği şudur: "Ya yüklem B özne A'ya bu A kavramında (gizli olarak) içerilen bir şey olarak aittir.[...] Birinci durumdaki yargıya analitik yargı adını veriyorum." (Kant 1965:A6/B10) Bir başka deyişle, yüklem kavramı öznenin kavramında gizli olarak içerilir. İçerilen kavramı yani yüklem kavramını tekrar elde etme yolu da öznenin kavramını çözümlenmeden geçer. Böylece çözümlenme, bir yargının analitik olup olmadığında kullanılan bir ölçüttür. Örneğin "altın, sarı bir metaldir" (Kant 1983: §2,26) önermesini ele aldığımızda, 'sarı' ve 'metal' kavramları 'altın' kavramında içerilirler ve

'altın' kavramını öğelerine ayırarak bu kavramlara ulaşabiliriz. Bu da bize "altın, sarı bir metaldir" önermesinin ya da yargısının bir analitik yargı olduğunu gösterir.

b) Düşünülme

Kant'ın analitik yargıları örneklendirirken ve tanımlarken kullandığı sözcüklerden birisi de 'düşünme'dir (thought). Örneğin, "Bütün cisimler yer kaplar" önermesinde ya da yargısında 'yer kaplama', o yargıdan önce açıkça söylenmese bile cisim kavramında zaten 'düşünülmüştür' der Kant. (Kant 1983: §2,25) Yine bir başka yerde Kant, "öznenin kavramına yüklem yoluyla hiçbir şey katılmadığını; fakat yalnızca onda bütünüyle düşünülmüş olan kurucu kavramlarına parçalandığını" (Kant 1965:A7/B11) söyler. Kant 'düşünme' kavramıyla muhtemel olarak 'kavramda içerilenin düşünülmesi'ni kastetmektedir. Çünkü *Prolegomena*'da söylediği gibi "soru, verilmiş bir kavrama ek olarak neyi düşünmek zorunda olduğumuz değil, -karanlık olsa da- onun içinde gerçekte neyi düşündüğümüzdür." (Kant 1983: §2,30) 'Düşünülme' kavramıyla bir yandan analitik yargılar tanımlanırken, bir yandan da sentetik yargılar analitik yargılara göre negatif olarak tanımlanır. Çünkü sentetik yargılarda, yargıya eklenen yüklem hiçbir şekilde öznenin kavramında düşünülmemiştir ve bu yüklem hiçbir biçimde öznenin ayrıştırılmasıyla elde edilemez. (Kant 1965:A6/B10) Burada 'düşünülme' kavramıyla anlatılmak istenen, tıpkı 'içerme' kavramında olduğu gibi 20.yüzyılın bir çok önemli filozofları tarafından 'bulanık' ya da 'metaforik' bulunmuştur.¹

Kant sonrası filozofların analitik tanımındaki 'içerme' ve 'düşünülme' kavramları tarafından problem edinilen düşünceyi şöyle özetleyebiliriz: Analitik yargılarda öznenin kavramı nasıl oluyor da oluşturucu (constituent) kavramlarına parçalanabiliyor? Eğer özne terimi onun kurucu kavramlarının birer toplamı olarak görülüyorsa, şu halde hangi anlamda özne terimi onun oluşturucu kavramlarının bir toplamıdır? Wild ve Coblitz, bu konuda şöyle derler:

"Belli bir kavramın diğer bir kavramda içerildiğini söylemek ne demektir? Onun genel kullanımında, yani mekansal yan anlamında,

¹ Quine içerme kavramını 'metaforik' (Two Dogmas of Empiricism), Hintikka, 'oldukça belirsiz' (Are Logical Truths Analytic?) , Lewis White Beck (Can Kant's Synthetic Judgments Be Made Analytic?) ise 'psikolojik' veya 'fenomenolojik' kullanımında olduğunu söyler.

örneğin bu oda kitapları içerir ya da İngilizce alfabesi 26 harfi içerir dediğimizdeki gibi içermenin yeterli olan bir anlamını anlayabiliriz, fakat kavramlara uygulandığında terimin anlamı bulanık kalmaktadır.” (Wild,Coblitz 1948:653)

Wild ve Colbitz, içirme teriminin mekansal bir analogi ile açıklanamayacağını söyledikten sonra bu mekansal analoginin çıkmazını göstermek amacıyla şöyle devam ederler: “Fakat eğer özne mekansal bir bütünde a artı b den oluşuyorsa, ve yüklem yalnız b den oluşuyorsa, bir mekansal bütünün, parçalarından biri olduğunu iddia etmek zorundayız. Bu kesinlikle doğru olarak iddia edilemez.”(Wild,Coblitz 1948:653) Wild ve Colbitz’in verdiği benzer bir örneği Zincavage verir: S bir analitik yargı olsun ve bu analitik yargının özne teriminin oluşturucu kavramları P1, P2,...Pn olsun. Eğer yüklem bu oluşturucu öğelerden biri ise bütün bir sınıfı (yani P1, P2....Pn) bunlardan birine analitik yargıda eşitlemiş oluruz ki bu anlamsızdır. Örneğin “cisim uzamlıdır” analitik yargısında,¹ eğer cisim, uzamlılık, içine işlemeçlik, vs..üyeleri içeren bir sınıfın adı ise şu halde tüm bu kavramları bu sınıfın bir oluşturucu kavramı olan uzamlılığa eşitlemiş oluyoruz ki bu anlamsızdır. (Zincavage 1979:3)

İlk bakışta bir paradoks gibi görünen bu problem, aslında yanlış bir akıl yürütmeden kaynaklanır. Çünkü Kant bir yargıyı özne yüklem ilişkisi açısından tanımlarken, bu yargıda yüklem özneye eşitlenmesini düşünmez. Aslında ‘bulanık’ ya da ‘metaforik’ olarak nitelenen ‘içirme’ ve ‘düşünülme’ kavramlarıyla yapılan analitiklik tanımı, en iyi Kant’ın yargı tanımıyla anlaşılabilir. Yargı, bir yönüyle nesnenin dolaylı bilgisi yani onun tasarımının tasarımıdır. Dolayısıyla her yargıda, birçok tasarımı tutan (hold)² bir kavram vardır (Kant 1965:A68/B93). Kavramlar ise olanaklı yargının yüklemeleri olarak henüz belirlenmemiş bir nesnenin herhangi bir tasarımı ile ilişkilidir (Kant 1965:A68:B94). Yargı, bir başka yönüyle de bir sentetik birliğe işaret eder.³

¹ Kant bu örneği analitik bir yargı için *Saf Aklın Eleştirisi*’nin A7/B11’inde kullanır.

² N.K. Smith’in çevirisindeki İngilizce “hold” sözcüğü Türkçede birçok anlama gelmektedir. Bu anlamlardan biri de, “tutmak” sözcüğünün yanı sıra “içermek”tir. Kavramların tasarımlarla ilişkisi göz önünde tutulduğunda, burada “hold” sözcüğü “içirme” ya da “sahip olma” anlamlarıyla da karşılanabilir. Bu çalışmanın IV. Bölümünde “kavramın tasarımı tutmasına” örnekler verilmiştir. Ayrıca II. Bölümde de kavramlarla tasarımlar arasındaki ilişki yeterince açık kılınmıştır.

³ Bu sentetik birliğin nasıl olduğu ve yargı formunun nasıl oluştuğuna ilişkin detaylı açıklama ileriki bölümlerde verilecektir.

Fakat bir analitik yargıda, kavramın nesnelere herhangi bir ilişkisinin mi olduğu, yoksa yalnızca düşüncenin birliğini mi işaret ettiği belirsiz olarak kalır. Anlık yalnızca kavramda neyin yattığını bilmekle ilgilenir. Kavramın neye uygulanabileceğine duyarsızdır. (Kant 1965:B314/A259)

Kavramın henüz belirlenmemiş bir nesnenin tasarımı olması ve bir kavramın da birçok tasarımı tutabilmesinden dolayı, bazı kavramlar diğer bazı kavramların oluşturucu kavramları olabilir. Çünkü tasarımsal düzeyde, bir tasarım sınıfının diğer tasarım sınıfını içermesi çok muhtemeldir.

Dolayısıyla özdeşlik yargıları (yani “a, a’dır” gibi) hariç olmak üzere, bir analitik yargıda öznenin kavramı oluşturucu kavramları ile ilişkisinde, matematiksel olarak ifade edildiğinde bir eşitlikten daha çok, bir eşitsizliği ya da kapsamayı dile getirir. Daha açık bir ifadeyle söylessek, cisim kavramı eğer uzamlılık, içine işlemezsizlik vs.. kavramlardan oluşuyorsa, bir analitik yargıda dile getirilen “cisim uzamlıdır” önermesinin uzamlılık, içine işlemezsizlik vs.. kavramlarının sınıfı olan cisim kavramının (ya da kümesinin diyebiliriz) uzamlılık üyesini içerdiğini ya da kapsadığını söyleyebiliriz. Matematiksel formda bu ilişkiyi C (cisim) $\supset U$ (uzamlılık) diye belirtebiliriz. Bu ise mekansal bir analoginin ya da bütünü parçalarına eşitleyen eşitlemeci bir yaklaşımdan hayli uzak bir ilişkinin “düşünülme” ya da “içerilme” kavramlarıyla dile getirilmesidir.

c) Çelişki İlkesi

Kant, analitik yargıların saptanmasında öznenin kavramının çözümlenmesi ölçütünün yanı sıra bir de çelişmezlik ilkesi ölçütünü verir. Buna göre, bütün analitik yargıların olumsuz, akli çelişkiye yani kabul edilemez bir duruma götürür. Kant şöyle der: “Çünkü eğer yargı, negatif veya olumlu olsun ya da olmasın analitik ise, doğruluğu daima çelişki ilkesine göre bilinebilir.” (Kant 1965:A151/B190) Yargıya uygulanan çelişki ilkesinin temelinde yatan ise, hiçbir yargının yüklemine ait olduğu özneye çelişik olamayacağıdır. Mantıkta çelişki ilkesi, bir şey hem kendisi hem de başka bir şey olamaz ya da bir şeyin hem kendisi hem de değillesmesi doğru olamaz diye tanımlanır. Sembolik mantıktaki ifadesi de $\sim(p \wedge \sim p)$ şeklindedir. Yukarıda da söz edildiği gibi analitik yargılarda, öznenin kavramı yüklem kavramını kapsıyordu; bunu

ise formel olarak $\ddot{O}$ (öznenin kavramı) $\supset Y$ (yüklemin kavramı) şeklinde gösterebiliyorduk. Bir analitik yargının olumsuzunda (yani değillenmiş halinde) Kant'ın analitiklik tanımı göz önüne alındığında, öznenin kavramının yüklemin kavramını içermediği anlatılır. Yine formel olarak bunu $Y \not\subset \ddot{O}$ şeklinde ifade edebiliriz. Şu halde $\ddot{O} \supset Y$ önermesine p dersek $Y \not\subset \ddot{O}$ önermesi $\sim p$ olmak zorundadır. Eğer p önermesi, yani Kant'ın analitik yargılara dair verdiği tanım 'doğru' ise, $\sim p$ önermesi 'yanlış' olmak zorundadır ve bu iki önerme birlikte doğru olarak kabul edilemez. Çünkü bu durum çelişmezlik ilkesine göre olanaksızdır: $\sim(p \wedge \sim p)$. Eğer yargı olumsuz bir yargı ise, böyle bir yargının olumsuzunun alınması sonrasındaki durum formel olarak bu defa $\sim(\sim p \wedge p)$ şeklinde ifade edilecekti ki bu bir önceki ifade ile eşdeğerdir. Eğer analitik yargının doğruluğunu bilmek istiyorsak, yukarıdaki formelleştirmede de açık olduğu gibi, yargının olumsuzu alındıktan sonra, $\sim(p \wedge \sim p)$ veya $\sim(\sim p \wedge p)$ gibi bir biçim oluşuyorsa, bu yargının analitik olduğunu ve doğru olduğunu söyleyebiliriz. Örneğimiz "cisim uzamlıdır" olsun. Bu önerme ya da yargıyı C (cisim) $\supset U$ (uzamlılık) şeklinde ifade edip ona p önermesi dersek, bu önermenin olumsuzuna, yani "cisim uzamlı değildir"e, $U \not\subset C$ ve önermeye de $\sim p$ dememiz gerekir. Açıktır ki birbirinin zıttı olan bu iki önerme birlikte doğru olamaz: Ya p önermesi yani "cisim uzamlıdır" ya da $\sim p$ önermesi yani "cisim uzamlı değildir" doğru olmalıdır. İkinci durum doğru ise bu önerme analitik değildir. Çünkü ikinci durum bize $U \not\subset C$ diyor, yani cisim kavramının uzamlılık kavramını içermediğini söylüyor. Birinci durum doğru ise önerme ya da yargı doğru demektir. Çünkü o da bize $C \supset U$ diyor, yani cisim kavramının uzam kavramını içerdiğini söylüyor. Şu halde açıktır ki, analitik yargılar doğru dışında bir şey olamazlar.

Analitik olmayan yargılara yani sentetik yargılara baktığımızda ise, yargı ile yargının olumsuzluğunda bir çelişki görememekteyiz. Örneğin "cisim ağırdır" önermesi Kant'a göre, C (cisim kavramı) $\supset A$ (ağırlık kavramı) şeklinde olmadığından "cisim ağır değildir" önermesiyle öz çelişik değildir ve bundan dolayı olumsuzu da pekala düşünülebilir. Gerçi bu iki önerme aynı anda doğru olamazlar çünkü bu durumda $\sim(p \wedge \sim p)$ veya $\sim(\sim p \wedge p)$ formlarından biri oluşur. Fakat bu demek değildir ki "cisim ağır değildir" önermesi $A \not\subset C$ şeklinde olacaktır. Çünkü "cisim ağırdır" önermesi $C \supset A$ formunda değildir. Yani "cisim" ve "ağırlık" kavramları birbirleriyle bir kapsama ilişkisine girmezler. Bu iki önerme, yalnızca biçimsel olarak birbirlerinin karşıtıdır ve

her iki önerme de “doğru” ya da “yanlış” değerlerinden birini alabilir. Bu da bize şunu gösterir ki her çelişik iki önerme analitik değildir. Yani analitik bir önermenin olumsuzu bizi çelişkiye götürürken, tersine çelişik olan önermeler bizi analitikliğe götürmez. Bunu yine formel olarak $p \rightarrow q \neq q \rightarrow p$ şeklinde gösterebiliriz.

Kant, analitik yargıların en yüksek ilkesini şöyle ifade eder: “Dolayısıyla çelişki ilkesi, bütün analitik bilginin evrensel ve bütünüyle yeterli ilkesi olarak tanınmalıdır.” (Kant 1965:A151/B191) Çelişki ilkesi, analitik bir yargı için geçerli olan güvenli bir araçtır ve bu ilkenin uygulanması sonucunda bir analitik yargının daima, sonsuza kadar doğru olduğunu görebiliriz. Fakat Kant, analitik yargının bu daimi doğruluğunu, doğruluğun yeterli bir ölçütü olarak görmez (Kant 1965:A151/B191). Bu bir anlamda, analitik yargı daima doğrudur, fakat daima doğru olan bir yargı ya da bilgi her zaman analitik olmayabilir demektir. N.R. Hanson bu konuda şöyle der:

“İsrar ediyoruz ki p’nin analitikliğini gösterme, p’nin yanlış olamayacağını kurmayla aynı değildir. Her iki prosedürün işlemleri aynı olabilir, fakat sonuçlar farklıdır. Bir önermenin analitik olduğunu söylemek onun sonsuza kadar daima doğru olduğunu söylemek değildir. P’nin sonsuza kadar daima doğru olması, P’nin olumsuzunun özçelişik olduğu gerçeğinden gelir. (fakat onunla özdeş değildir.) [...] Bazı fiziksel ilkeler, dini sözcelemler ve hatta bazı ahlaki kaideler yalnızca çürütülemezliği ve doğrulanmasına gerek olmayışı temelinde, analitik olarak karakterize edilmişlerdir. Fakat bu onun karakteristik tanımı olarak, analitikliğin tali bir özelliğini ortaya koyar. [...] Elbette analitik olarak doğru önermeler çürütülemez, doğrulanmasına gerek yoktur. Bu onların olumsuzlanmalarının özçelişik olmasından dolayıdır.” (Hanson 1969:67-68)

Nitekim Kant, Hanson’un analitik olarak daima doğru görüldüğünü söylediği fiziksel ilkeleri ve ahlak yasalarını analitik değil sentetik a priori olarak görür.¹

Böylece bir analitik yargıya ilişkin söylenebilecek olan, onun özne yüklem ilişkisi altında içerilme ve düşünülme kavramlarıyla ifade edilmesi ve çelişki ilkesine göre daima doğru olmasının dışında, bu özelliklerden yola çıkarak onun doğru bilginin güvenli ölçütü olduğunu söyleyemeyecek olduğumuzdur. Çünkü her doğru bilgi analitik

¹ Kant’ın bu iddialarını onun *Saf Aklın Eleştirisi ve Pratik Aklın Eleştirisi* adlı yapıtlarının bir çok yerinde görebiliriz.

olmayabilir. Bu bize bir anlamda Kant'ın özgünlüğünü gösterir. Çünkü felsefe tarihinde birçok filozof doğru bilgiyi, bir tür analitik önerme olan özdeşlik (a, a'dır) ilkesinden yola çıkarak bulmaya çalışmışlar ve doğru bilgiyle bir anlamda analitik önermeleri eş tutmuştur. Her ne kadar yoruma açık olsa da bu konuda Parmenides ve Hegel örnek verilebilir.

Yukarıdaki mantıksal çözümlemede de görülebileceği üzere analitik yargının ve onun çelişki ilkesine göre test edilmesinin bize gösterdiği bir şey daha vardır: Bir analitik yargıda özne ve yüklem arasında bir içerme ilişkisi bulunduğundan, özneyi bırakıp yüklemi reddedemeyiz. Bu bizi çelişkiye götürür. Dolayısıyla bir analitik yargı ya toptan reddedilmeli (yani onun analitik olmadığı söylenmeli) ya da bütünüyle kabul edilmelidir. Kant bu konuda şöyle bir örnek verir: “Verilen bir üçgende zorunlu olarak üç açı bulunur” önermesinde üçgen kavramını bırakarak üç açığı reddedemeyiz. Çünkü bu durumda çelişkiye düşeriz; fakat her ikisini birlikte bir çelişkiye düşmeden reddedebiliriz. Bu durumda hiçbir çelişki doğmaz. (Kant 1965:A594/B622)

Bütün analitik yargılar için bu tip örnekleri çoğaltabiliriz.

d) Analitik Yargılar Bilgimizi Genişletmez.

Bu özelliği Kant şu biçimde ifade eder: “Böylece açıktır ki, 1. Analitik yargılar yoluyla bilgimiz herhangi bir biçimde genişlemez ve halihazırda sahip olduğum kavram yalnızca ayrıştırılır ve benim için anlaşılır kılınır.” (Kant 1965:A7/B11)

Analitik yargıların kavramları deneysel olsa da yargının kendisi a priori'dir; çünkü öznenin kavramında yüklem kavramını çözümleme yoluyla bulabildiğimiz için deneye başvurmayız. Çünkü yargı çerçevemizde kavramın dışına çıkmamız gerekmemektedir. Kavramın dışına çıkmama ise, deneyin tanıklığının gereksiz olduğunu gösterir bize. Oysa sentetik yargılarda durum başkadır. Bir yargıda özne ve yüklemi gösteren A ve B birbirleriyle X dolayısıyla bağlantılıdır ve bu X'in yüklemeleridir. Empirik yargılarda X, tüm deneyimdir (Kant 1965:A8/B11). İşte bu X dolayımıyla ki yüklem B, özne A'nın dışında olmasına rağmen ona bağlanır ve onun ötesine geçerek bilgimizi genişletir. Kant'a göre sentetik a priori yargılarda ise X deneyim olamaz. Kant şöyle der:

“Fakat sentetik a priori yargılarda, bu yardım bütünüyle ortadan kalkar. (Burada deneyin alanını gezme avantajına sahip değilim) Eğer A kavramının ötesine geçerek bir başka B kavramını onunla bağlı olarak bilmeyi istersem, o zaman üzerine dayanacağım ve sentezi olanaklı kılacak olan şey nedir?” (Kant 1965:A9/B13)

Kant’a göre bu sorunun yanıtı, sentetik a priori yargılar olan matematik yargılarda saf uzam ve zaman görüsüdür (Kant 1965:B73, A718/B746; Beck 1992:352). Sentetik yargılarda sentezi ve bilginin genişlemesini olanaklı kılan Kant’ın “bir üçüncü şey” dediği X’i ileriki bölümlerimizde ayrıntısıyla ele alacağız. Fakat şu ana kadarki incelememizde görmekteyiz ki, analitik yargılar sentetik yargılarda olduğu gibi bilgimizi genişletmiyor ya da bir başka deyişle artırmıyorlar. Kant’ın analitik yargılara ilişkin bu saptaması 20. yy’ın birçok filozofu tarafından da kabul gören bir görüştür. Örneğin A. J. Ayer, analitik önermelerin bir anlamda bilgi verdiklerini, bir anlamda ise onların bilgimize hiçbir şey katmadıklarını söylüyor (Ayer 1984:69-70). Bilgi vermesinin ise, analitik yargılarla yapılan savlama ve inançlarda, bizim halihazırda düşünmemiş olduğumuz fakat onlarda içkin olan bilginin açığa çıkmasından dolayı olduğunu söylüyor ki bu tanımlama, Kant’ın kavramda düşünülmüş olanın çözümlemeyle açığa çıkarılması tanımıyla uyuşmakta, en azından çatışmamaktadır. Ayer’in analitik yargıların bilgimize bir şey katmadığına ilişkin görüşü ise, Kant’ın görüşüyle büyük paralellik taşımaktadır.

e) Psikolojik açıklama

20. yy filozofları tarafından Kant’ın analitiklik tanımına getirilen en büyük itirazlarından birini, onun analitik yargılara ilişkin verdiği örneklerden bazılarında bir anlamda psikolojik bir anlatımın olduğunun söylenmesi oluşturur. Bu itirazlardan biri, yukarıda sözünü ettiğimiz tanım düzeyinde verilen ‘düşünülme’ kavramına ilişkindi. Sorun, bulanık olarak görülen ‘düşünülme’ kavramıyla neyin kastedildiğidir. Aslında bu konudaki eleştiri biraz haksız bir eleştiridir. Çünkü kapsama veya içerme, edilgin olarak ‘düşünülme’ kavramıyla karşılanabilir. ‘Düşünülme’ kavramı iki şekilde ele alınabilir: Ya Kant bu sözcüğü sıradan anlamıyla kullanmıştır, ki bu durumda birebir kapsama ya da içerme kavramıyla anlatmak istediğine denk gelir. Çünkü, örneğin $a+b > b$ (yani bütün parçasından büyüktür) gibi bir analitik önermede parça kavramı yalnızca bütün kavramında içerilmeyle kalmaz, aynı zamanda onda düşünülür de. Çünkü ben ‘parça’ dediğimde, bu kavramla birlikte ‘bütün’ kavramını da zaten düşünürüm. Eğer

Kant bu sözcüğü sıradan anlamında kullanmamışsa, bu durumda ‘düşünülme’ sözcüğü, onun kavram sözcüğüyle anlatmaya çalıştığı şeyle ilişkilidir. Çünkü Kant’a göre, her yargıda birçok tasarımı tutan kavram varsa, bazı tasarım öbeklerinin diğer tasarım öbeklerini içermesi de çok olası bir durumdur. Bu aynen matematiksel olarak, bir kümenin başka bir kümeyi içermesine ya da bir kümenin alt kümeleri olmasına benzer. Bir alt küme de, ait olduğu kümede zaten ‘düşünülen’ bir şeydir.

‘İçerme’ ve ‘düşünülme’ kavramlarının bulanık ve bu bakımdan da biraz psikolojik bir açıklama olarak görülmesinin nedeni, analitik mi yoksa sentetik mi olduğu bilinmeyen herhangi bir yargının bu kavramlar ışığında analitik olduğunun nasıl bilinebileceğine ilişkin sorun yaratmasıdır. Örneğin “cisim uzamlıdır” yargısında cisim kavramının uzamlılık kavramını içerip içermediğini nasıl bilebiliriz? Kant, eğer yargı analitikse öznenin kavramının yüklem kavramını kapsadığını söylüyor ve bütün analitik yargılarda bu özelliğin bulunduğunu belirtiyor. Buraya kadar Kant’ın söylediklerinde herhangi bir çelişki veya bulanıklık yoktur. Bütün analitik yargılar bu özelliğe sahiptirler. Fakat sorun, analitikliği bilinmeyen bir yargının öznesinin kavramı ile yüklem kavramı arasındaki bu içerme ilişkisinin olup olmadığının nasıl bilenebileceğidir? Kant’ın bu konuda bize önerdiği şey, yargıda öznenin kavramına çözümlemenin uygulanması gerektiğidir. Kant, “Cisim uzamlıdır” örneğinde, cisim kavramından, istenen yüklemi çelişki ilkesine göre çıkarmamız (extract) gerektiğini söyler (Kant 1965:B12). Bu şu anlama gelmektedir: Uzamlılık kavramı cisim kavramında içerilir çünkü aksini düşünmem beni çelişkiye düşürecektir. Fakat bu durumda cisim kavramının uzamlılık kavramını içermesi gerektiği sonucunu daha başlangıçta kabul etmiş oluyoruz. Uzamlılık kavramının cisim kavramı tarafından kapsanmadığı ya da içerilmediğinde direten biri için pekala da çelişki oluşmaz. Şu halde cisim kavramının uzamlılık kavramını içerdiğini nasıl olup da bilebileceğim? Burada dikkat edilmesi gereken, öznenin kavramının yüklem kavramını içermesinin olanaklı olduğu bilinebilmesine karşın, bu olanağın hangi koşul altında gerçekleştiğinin bilinemeyişidir. 20. yy filozoflarından Quine’in analitik/sentetik ayrımına karşı çıkışının temel savlarından birini bu oluşturur.

Tüm bunlar bize içerme ve düşünülme kavramlarının bulanık olduğunu göstermede yeterli değildir. Kant analitik yargıların olanaklılığını göstermiştir. Ancak

bu olanaklılığın koşulu olan şeyin (içirme ya da düşünülme) nasıl olup da her bir duruma uygulanabileceği ya da her bir durumda bu koşulun nasıl bilinebileceği sorun olabilir.

Diğer psikolojik olarak nitelenen örneklerden biri, onun ünlü $5+7=12$ örneğindeki anlatımdır (Kant 1965:B15). Bu örneği Kant, matematiğin önermelerinin sanıldığı gibi analitik değil sentetik olduğuna dair verir. Açıklamasında da, bu yargının görüsel bir içeriğinin olduğunu anlatmak için, “parmakla sayma” yöntemine başvurur. Aslında saf aritmetik yargılar, Kant’a göre sentetik a priori yargılardır ve temeline de zamanın saf görüşünü alır (Kant 1983: 7). Dolayısıyla saf aritmetik yargılar, empirik içerikli yargılar değildir. Fakat Kant’ın burada görüye başvurmayla verdiği örneğin, daha çok tali bir anlam içerdiği söylenebilir. Bu tali anlamın kesin olarak ne olduğu ise belirsizdir.

Bir diğer örnek de yine aritmetik önermelerin daima sentetik olduğuna dair verilen “büyük sayılar” örneğidir. Kant büyük sayılarda aritmetiğin analitik değil, sentetik olduğunun daha iyi anlaşılacağını söyler (Kant 1965:B15). Aschenbrenner, $104.787.223 + 888.926.415 + 688.923.147 = 1.682.636.785$ örneğini alır ve Kant’ın söylediğinin bu işlemde nasıl bir hesaplayıcının kullanıldığına göre bir bakıma doğru, bir bakıma yanlış olduğunu söyler (Aschenbrenner 1983:11). Gerçekten de kimi özel yeteneklere sahip insanların bu tip işlemleri görüye başvurmadan yaptığı bilinmektedir. Ama eğer çok daha fazla büyük sayılar alır ve karmaşık bir işlem verilirse, bu defa da bu işlemin günümüz bilgisayarları tarafından yapılabileceği bilinmektedir. Bu tip büyük işlemlerde görüye başvurmak zorunda olup olmama bir problem olarak ortada kalsa da, bu Kant’ın buradaki örneğinin psikolojik açıklamalı bir örnek olmadığını söylemez, tam tersine bu örneğin psikolojik tabanlı bir örnek olduğunu gösterir.

Kant’ın analitik yargılara ilişkin örneklerini iyi seçmemiş olduğu kabul edilse bile, bu onun analitikliğe ilişkin verdiği tanımlamanın yetersiz olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü yukarıdaki analitiklik tanımlamaları ışığında söylenebilir ki, bu tanımlamalar örneklerden çok daha açıklayıcıdır.

f) Analitik önerme ve totoloji

Kant'a göre analitik önermelerde kavramların özdeşliği ya açıktır (*explicata*) ya da örtüktür (*implicita*). Birinci durumda analitik önermeler totolojidirler (Kant 1988: §37).

Totolojik önermeler ise Kant tarafından şu şekilde açıklanır:

“Totolojik önermeler boş veya sonuçları boş olan önermelerdir. Çünkü onların hiçbir yararı (*avail*) ya da kullanımı yoktur. Bu tip totolojik önermelere örnek, “insan insandır” [verilebilir]. Çünkü, eğer insanın insan olmasından başka hiçbir şey bilmiyorsam, bundan öte hiçbir şey bilmiyorum demektir. Tersine örtük (*implicitly*) olarak özdeş önermeler, sonuçları boş, verimsiz değillerdir. Çünkü onlar, öznenin kavramında gelişmemiş (*undeveloped*) olarak yatan yüklemi, geliştirmeyle (*development*) açık kılarlar.” (Kant 1988: §37)

Kant'ın bu açıklamaları ışığında, totolojik önermelerin analitik olduklarını ve totolojik olmayan analitik önermelerin de var olduğunu öğrenmekteyiz. Totolojik olmayan analitik önermede kavramın özdeşliği totolojik önermede olduğu gibi açık olmadığından bir analizi (çözümlemeyi) gerektirir. Dolayısıyla bu tür analitik önermelerin ilk bakışta analitik olup olmadıkları anlaşılabilir. Bu tür analitik önermelerin analitikliğinin anlaşılabilmesi için Kant'ın yukarıda verdiği “çelişki ilkesiyle” test etme yöntemi uygulanmalıdır.

Kant'ın analitik önermelere ilişkin açık ya da örtük şeklinde yaptığı bu ayırım, 20. yy düşünürleri tarafından da büyük çoğunlukla kabul edilen bir ayırımdır. 20. yy'da analitikliğin tanımı bulunmaya çalışılırken, özellikle örtük analitik önermelere yani totolojik olmayan önermelere bakılır.

2.2.2. Sentetik Yargılar ve “Üçüncü Şey”

Sentetik yargılar, analitik yargıların aksine bilgimizi genişleten yargılardır. Hem sentetik yargıları analitik yargılarla karşılaştırması açısından, hem de sentetik yargıların temel olarak nasıl bir özelliğe sahip olduğunu anlatması bakımından Kant'ın şu sözleri önemlidir:

“Analitik yargılarda, verilen kavramı alıyor ve ondan bir şey çıkarmaya çalışıyoruz. Eğer o, olumlu bir yargı ise, ona, yalnızca onda halihazırda düşünüleni atfediyoruz. Eğer o negatif bir yargı ise, yalnızca onun karşıtını ondan dışlıyoruz. Fakat sentetik yargılarda, onda düşünüleninden farklı bir kavram ile ilişkisini gözleyerek, verilen kavramın ötesine geçmek zorundayız. Bu ilişki, sonuç olarak asla özdeşlik veya çelişkinin bir ilişkisi değildir; ve kendisi alındığında, yargıdan asla ilişkinin doğruluğu veya yanlışlığı keşfedilemez. Şu halde, verili bir kavramı diğeriyle sentetik olarak karşılaştırmak için, verilen kavramın ötesine geçmek zorunluluğu sunulduğunda, onda iki kavramın tek sentezini elde edebilmek için, üçüncü bir şey gereklidir. Şimdi bütün sentetik yargıların aracı (medium) olarak, bu üçüncü şey nedir?” (Kant 1965:A154/B194,A155)

Sentetik yargılarda, analitik yargılardan farklı olarak, öznenin kavramı ile yüklem kavramı arasında bir kapsama ilişkisi yoktur. Fakat buna rağmen bu iki kavram, birbirleriyle sentetik bir ilişki içerisindedirler. İşte bu sentetik ilişkiyi olanaklı kılması gereken, bir üçüncü aracı şey olması gerekmektedir. Kant’ın burada yönelttiği soru, bu üçüncü şeyin yapısına ilişkindir. Eğer bu üçüncü şeyi açık olarak kavrayabilirsek, sentetik yargıların da nasıl olanaklı olduklarını anlayabileceğizdir. Kant, bu üçüncü şeye X adını verir ve anlığın, öznenin kavramının dışında olan ve onda içerilmeyen olarak yüklem gene de ona ait olarak bilinebilmesi için, üçüncü bir şeye yani X’e dayanması gerektiğini söyler. (Kant 1965:B11)

Üçüncü şey, empirik yargılar (yani sentetik a posteriori yargılar) ve sentetik a priori yargılar bakımından farklı şeylere işaret eder. Üçüncü şeyin, empirik yargılar ve sentetik a priori yargılarda farklı şeylere işaret etmesi de, bir bakıma sentetik a posteriori yargılarla sentetik a priori yargılar arasındaki farkı gösterir.

L.W. Beck, üçüncü şeyin empirik yargılarda ve sentetik a priori yargılarda ne ifade ettiğinin güzel bir açıklamasını yapar. Kant, herhangi bir yargıda öznenin kavramını A, yüklem kavramını B olarak gösterdikten (Kant 1965:A6/B10) sonra, sentetik yargılarda da A ve B’nin sentetik birliğinin dayanağı olarak X’i alır. (Kant 1965:A9/B13) Beck, A ve B’ye X’in göstergesi olarak bakılması gerektiğini ve A ve B yoluyla X’i bildiğimizi söyler. A ve B epistemik olarak X’in yüklemeleridir; fakat

onlardan birine mantıksal özne diğerine mantıksal yüklem olarak iş yaptırılır. (Beck, 1992:348) Sentetik yargılarda, B ve A aynı X'in yüklemeleri olma gerçeğinden ötürü, B dolaylı olarak A ile ilişkili olabilir. Kavram A'nın kavram B'yi mantıksal olarak içermediği bir durumda, her ikisi de X'in kısmi bir kavramı olmasından dolayı, X'e bir göndermede buldukları bir yargıda birbirleriyle bir ilişki içerisindedirler. İşte A ve B arasındaki arabuluculuğa hizmet eden X, şu üç türden biri olabilir der Beck: (i) X genel olarak bir nesnenin şeması olabilir. (bir şeyin, nedenin, ...) (ii) X uzam veya zamanın veya her ikisinin belirlenebilir bir görüşü olabilir. Bu durumda A ve B birlikte işaret eder ve birlikte bir belirleme yapar. (iii) X deneyin bir verisi veya malzemesi olabilir. Beck'e göre birinci ve ikinci durumlar, sentetik a priori yargılarda olur. İkinci durum özellikle matematiksel yargılarda olan durumdur. Üçüncü durum ise empirik yargılara (yani sentetik a posteriori) ilişkin durumdur. (Beck 1992:351-352)

Beck'in bu yorumunun, bir çok açıdan Kant'ın sentetik yargılar ve üçüncü şey arasındaki ilişkiyi tarif eden anlatısına uygun olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, sentetik a posteriori yargılarda üçüncü şey, kaba deneyimdir. Gardner bunu, siyah bir kedi yargısındaki siyah-olarak-algılanan-kedi diye örneklendirir. (Gardner 1999:55) Bir başka örneği şöyle de verebiliriz: "Bakır elektriği geçirir" dediğimde, yargımda belirttiğim bakırın elektriği geçirmesi hakkındaki deneyimim, bu sentetik a posteriori yargımın empirik içeriğini oluşturur. Bütün deneyimim "elektrik geçirgenliğinin algılanması"dır. Şu halde yaşadığım kaba deneyim, özne ve yüklem kavramlarını birbirleriyle ilişkilendiriyor ve her iki kavram da aslında bu deneyin yüklemeleri oluyor. Yargıda dile gelen bu iki kavramın birine mantıksal özne, diğerine ise mantıksal yüklem rolleri atfediliyor ve sonrasında yüklem kavramı öznenin kavramının ötesine bu deney aracılığıyla geçiyor. O halde sentetik a posteriori yargılardaki X=deneyimi daha açık hale getirmek için Kant'ın deneyden ne anladığını incelememiz gerekmektedir.

Kant, deneyi "bütün kuşkuların ötesinde, duyuşal izlenimlerin ham gereçlerini geliştirirken, anlığımıza verilen ilk üründür" diye tanımlar. (Kant 1965:A1) Deneyin bu tanımı, vurgunun "duyuşal izlenimlerin ham gereçlerine" yapıldığı bir tanımdır. Buna göre, deneyde duyuşal izlenimler ilk plandadır. Fakat bunun yanı sıra deneyin oluşmasında bir ikinci öge daha vardır: anlığın nesnelere (Kant 1965:Bxix)... Anlık,

duyunun bu tasarımlarını birleştirerek ya da ayırarak duysal izlenimlerin ham gereçlerini nesnelere bilgisi halinde geliştirir. Geliştirdiği nesnelere bu bilgisi, deneydir. (Kant 1965:B1) Bir başka deyişle deneyin kendisi, anlığı gerektiren bilginin bir türüdür. (Kant 1965:Bxvii) Şu halde, hem anlığı hem de duyunun gereçlerini gözetken bir deney tanımlaması şöyle verilebilir: “Deney, duysallığa ait olan görülerden ve yalnız anlama yetisinin işi olan yargılardan oluşur” (Kant 1983:§21a) Deney aynı zamanda, algıların bir bilinçteki zorunlu sentetik bağlantısına işaret eder. (Kant 1983:§22, 89) Bir deneyin oluşabilmesi için ilk olarak ham verinin yani duysal izlenimlerin, görülerin, algıların olması gerekmektedir. Sentetik a posteriori yargılar, bir yandan deneyin bu nesnelere dayanacak, yani buradaki üçüncü şey bu ham veri ve algılama süreci olacaktır; diğer yandan da bir deney yargısı olmasından dolayı¹, bu algıların bir bilinçteki zorunlu sentetik bağlantısından oluşacaktır.

Şu halde sentetik a posteriori yargılar için, bu yargıların a posteriori kısmını temsil eden bir empirik içeriğin olması zorunludur; öyle ki, bu empirik içerik, yargıda yüklem kavramının öznenin kavramıyla ilişkili olmasını ve hatta onun ötesine geçmesini sağlayan bir üçüncü şey olarak karşımıza çıkacaktır.

Sentetik a priori yargılarda deneyin nesnelere varsayılmadığından, bu tip yargıları olanaklı kılan şey (özellikle üçüncü şey=X) , sentetik a posteriori yargılarda olduğu gibi deney olamaz. *Şu halde sentetik a priori yargılarda bu üçüncü şey nedir?*

Beck’in yorumuna geri dönersek, matematik yargılarda üçüncü şeyin özellikle uzam ve zamanın saf görüleri olduğunu söylediğini belirtmiştik. Kant hiçbir yerde matematiksel yargılarda üçüncü şeyin uzam ve zaman olduğunu söylememiştir. Fakat onun üçüncü şeye ilişkin ifadesine geri dönersek, üçüncü şeyin yargının temelinde bulunan ve sentezi olanaklı kılan şey olduğunu anlamaktayız. Çünkü üçüncü şey *Saf Aklın Eleştirisi* A154,155’de sentezi olanaklı kılan, B11’de dayanak olarak ifade edilmektedir.

¹ Kant, yargıları, algı yargıları ve deney yargıları diye iki kısma ayırır. Deney yargıları nesnel yargılardır ve sentetik a posteriori yargı tipine girer. Algı yargıları öznel yargılardır örneğin “oda sıcak” ya da “güneş ışıkları bir taşın vurursa o taş ısınır” gibi...Bu konu daha geniş olarak Yargı kısmında ele alınmaktadır.

Şu halde Kant'a göre, saf matematik ve saf geometri, sentetik a priori yargılardan oluşuyordu. (Kant 1965:A10/B14, B15) Kant, saf matematik yargılarının temelinde saf görüleri, yani uzam ve zamanı koyar. Matematik kavramlarını bu saf görüden kurar. (Kant 1983: ξ7) Sentetik a priori yargıların kendilerine temel aldıkları saf görüler, empirik içeriğin yani görünüşler ve onlardaki çokluların olanağını oluşturduklarından ya da Kant'ın deyişle malzemenin verilebilmesini sağladıklarından, (Kant 1983: ξ7) sentetik yargılardaki (burada, sentetik a priori yargılar olarak saf matematiksel yargılar) sentezi olanaklı kılan üçüncü şeyi oluştururlar. Saf geometri uzamı, saf aritmetik de zamanı kendine temel alır. (Kant 1983: ξ7)

Ashında uzam ve zaman, sentetik a priori yargıları olanaklı kılan etmenlerden yalnızca biridir. (Kant 1965:B73) Matematik yargıları dışında, diğer sentetik a priori yargılarda üçüncü şeyin ne olduğu sorusu, ashında sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğu sorusuyla ilintilidir. Bu sorunun yanıtı, genel olarak sentetik a priori yargıların incelendiği kesimin altında daha açık kılınmıştır.

Analitik yargıların aksine sentetik yargılarda üçüncü şeyin incelenmesi, birkaç noktaya işaret etmektedir:

- 1) Sentetik yargılarda, öznenin kavramı yüklem kavramıyla bir içerilme ilişkisinde olmamasına rağmen, birbirleriyle ilintilidirler.
- 2) Yüklem kavramı öznenin kavramıyla ilintili olmakla kalmaz, onun ötesine geçer ya da bir başka deyişle onun kapsamını artırır.
- 3) Her iki kavram da bir sentetik birlik içerisindedirler. Yani analitik yargılarda olduğu gibi, kavramlardan birine diğerinin analiziyle ulaşılmaz; aksine kavramları birbirine bağlayan bir sentetik birlik vardır.
- 4) Bu sentetik birliğin kendine temel aldığı bir dayanak vardır; öyle ki bu dayanak sayesinde bilgimiz genişler.

2.2.3. Yargı

Kant'a göre üç yargı tipi olanaklı olabilir:

- 1) Analitik a priori
- 2) Sentetik a posteriori
- 3) Sentetik a priori.

Tüm bu yargı tiplerinin aslında neyi ifade ettiklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, Kant'ın yargıdan ne anladığı incelenmelidir. Böylece bu üç yargı tipinde ortak olan özellikler bir anlamda deşifre edilecek ve sonrasında her bir yargı tipi kolayca ele alınabilecektir.

Kant, yargıyı şöyle tanımlar: “Yargı, dolayısıyla, bir nesnenin dolaylı bilgisidir, yani, onun tasarımının tasarımıdır.”(Kant 1965:A68/B93) Bu tanımdan da anlaşılabilceği üzere yargıda dile getirilen, aslında nesnenin bilgisidir. Fakat bu bilgi dolaylı bir bilgidir. Çünkü her yargıda birçok kavram vardır ve kavramlar da nesneyle dolaylı bir ilişki içerisindedirler. Yine Kant bu durumu şu şekilde ifade eder: “Her yargıda birçok tasarımı tutan bir kavram vardır, ve bu birçok tasarım arasında, yine bir nesneyle dolaysız ilişkide bulunan verili bir tasarım vardır.” (Kant 1965:A68:B93) Şu halde yargıya ilişkin ilk incelememiz kavramın ne olduğuna ilişkin bir araştırma olacaktır. Başlangıç olarak yukarıdaki tanımdan da anlaşılabilceği üzere, bir kavram bir çok tasarımı tutmaktadır. Üstelik bu tasarımlarla kavram arasındaki bağıntı “kavramlar olanaklı yargının yüklemeleri olarak henüz belirlenmemiş bir nesnenin herhangi bir tasarımı ile ilişkilidir” (Kant 1965:A69/B94) şeklinde ifade edilir Kant'a göre. İncelemeye alınan “yargı”, bu durumda bir adım daha ilerlenerek tasarım terimine bağlanmaktadır. Çünkü anlığın yani düşünme yetimizin bütün edimleri, yargılara indirgeniyor (Kant 1965:A69/B94); yargılar bir çok kavramı içeriyor ve bu kavramlar da bir çok tasarımı tutuyor ya da başka bir yönden de henüz belirlenmemiş bir nesnenin tasarımları ile ilişkili oluyordu. Böylece yargı nesnenin dolaylı bilgisini dile getirmiş oluyordu. Şu halde sözü geçen tasarımların anlaşılması önemlidir. Tasarım (representation) sözcüğü Kant tarafından tam olarak tanımlanmasa da, o, bu sözcüğü hemen her bilişsel durum için kullanır. Tasarım sözcüğü, aklın duyusalığa ait

özellikleri için de kullanılır. Örneğin “Çünkü eğer onların nesnelere tarafından bizde üretilen tasarımlar olarak dış görünüşlere bakarsak [...]” (Kant 1965:A372) cümlesindeki tasarım sözcüğünün kullanımı görünüşlerin tasarımlar olduğunu ifade ederken; “[...](zamanda, tasarımlar olarak onların iç görüsünün biçimi)” (Kant 1965:A115) cümlesinde görüyü tasarım olarak, “[...]çoklu tasarımların bilincinde değiliz [...]” (Kant 1965:A43/B61) cümlesinde çokluyu tasarım olarak ve uzamlılığı, içine işlemeziği, şekli tasarım olarak (Kant 1965:A106) ifade eder. Demek ki, görünüş (appearance), görü (intuition), çoklu (manifold) ve hatta uzamlılık, içine işlemeziği, şekil gibi bir cismin özelliklerinin hepsi tasarımdır. Tüm bu terimlerin özelliği, duyusalılıkta yer almaları ve nesneyle dolaysız bir ilişkide bulunmalarıdır.

Kant, yukarıdaki alıntıda da görülebileceği gibi yargıyı “tasarımın tasarımı” olarak tanımlıyordu. Burada temel alınan tasarımın bir ayağı ise duyusalılığın öğeleridir. Şu halde yargıya ilişkin incelememizin ilk sonucu, duyusalılığın öğelerinin incelenmesi olacaktır. Böylece yargının dile getirdiği nesnenin dolaylı bilgisinde, nesneyle dolaysız bir ilişkide bulunan duyusalılığın bu öğeleri yargının ayaklarından birini oluşturmaktadır. Bu kısım, “Duyusalılığın Öğeleri” adlı başlık altında incelenmiştir.

Kant, bütün yargıları “tasarımlarımız arasındaki birliğin işlevleri” (Kant 1965:A69/B93) olarak tanımlar. İşlev ise “çeşitli tasarımları bir tek ortak tasarım altına taşıma ediminin birliğidir” (Kant 1965:A68/B93). Kant aynı yerde kavramların bu işlevlere dayandığını söyler. Buna göre eğer yargıları formel olarak sınıflayabilirsek, bu işlevlere karşı gelen kavramları da bulabiliriz. Kant yargıları nicelik, nitelik, ilişki ve kiplik bakımdan dört sınıfa ayırmıştır ve bunların her birini de üçerli olarak bölümlenmiştir. Buna göre nicelik yargıları; tümel, tikel, tekildir. Nitelik yargıları; olumlu, olumsuz, sonsuzdur. İlişki yargıları; kesin (kategorik), koşullu (hipotetik), ayırıcıdır (disjunctive). Kiplik yargıları; problematik, sorunlu, zorunludur... Yargının bu formel sınıfına denk gelen yine üçerli gruplar halinde 4 sınıf saf kavram, ya da Kant’ın dediği gibi kategori vardır. Bu kategoriler: niceliğe göre, birlik, çokluk, tümlük; niteliğe göre, gerçeklik, olumsuzlama, sınırlandırma; ilişkiye göre, töz, neden, birliktelik; kipliğe göre, olanak, varoluş, zorunluluktur. (Kant 1965:A70/B95, A80/B106) Kavramlar ister saf olsun ister empirik, anlama yetimize ya da öteki deyişle anlığa aittirler. Şu halde yargıyı ele almak için ikinci ayağın ne olduğunu da

bulmuş bulunuyoruz ki bu da anlığın incelenmesidir. Bu kısım, özellikle saf kavramlara bakıldığından, “kategoriler” başlığı altında incelenmiştir.

Yargıya dair yapılan bu incelemede şimdiki sorun, bu iki ayak (duyusalılık ve kategoriler) arasındaki gövdenin incelenmesidir. Bu ise “çeşitli tasarımları bir tek ortak tasarım altına taşıma ediminin” kendisi, yani sentezdir. Kant sentezi genel anlamda şöyle tanımlar: “Sentezle, onun en genel anlamında, farklı tasarımları birbirine ekleme edimini ve onlardaki çokluyu tek bir bilgide kavrama edimini anlıyorum” (Kant 1965:A77/B103). Bu sentezin saf ya da empirik içerikli olması, sentetik a priori ve sentetik a posteriori yargılar arasındaki ayrımı verecektir. Çünkü Kant, “saf sentezle, a priori sentetik birliğin temeline dayanımı anlıyorum” (Kant 1965:A78/B109) der. Yargıya ilişkin incelemenin son kısmı olan sentez, “sentez” başlıklı kısımda ele alınmıştır.

Yargının böylesi bir incelemesinin dışında ele alınması gereken bir durum da, özellikle empirik yargılara ilişkin olan yargının bir başka başlık altında bölümlenmesidir. Kant yargıları, algı yargıları ve deney yargıları olarak da bölümler. Kant’ın bu bölümlenmedeki temel kaygısının, bazı yargılar tüm bu üç ayaklı durumu içermediğinden dolayı onları algı yargıları olarak ayırmak istemesi olduğu söylenebilir. Böylece analitik yargılar, sentetik a priori yargılar ve deneyin yargıları olan sentetik a posteriori yargılardan sonra algı yargılarından da söz edilerek, yargılara ilişkin tüm sınıflama tüketilmiş olacaktır. Kant, algı ve deney yargılarından şöyle söz eder: “Deneysel yargılar nesnel geçerliliğe sahip oldukları zaman, DENEY YARGILARıdır. Sadece öznel geçerli olanlarını ise sırf ALGI YARGILARI diye adlandırıyorum.” (Kant 1983:§18, 78) Kant’a göre algı yargıları, saf anlama yetisinin kavramlarını değil; sadece düşünen bir öznedede algıların mantıksal bağlantılılığını gerektirirler. Buna göre algı yargıları ile deney yargıları arasındaki temel fark, deney yargılarının anlama yetisinin saf kavramlarını (kategorileri) gerektirirken, algı yargılarının gerektirmeyişidir. Bu bir anlamda kategorilerin görülere uygulanmadan, yalnızca algıların mantıksal birlikteliği ya da yan yana getirilmeleri, birleştirilmeleridir. Öteki deyişle algı yargılarına, deney yargılarının tamamlanmamış hali diyebiliriz. Çünkü Kant, aynı yerde şunları söyler:

“Bütün yargılarımız önce sırf algı yargılarıdır; sadece bizim için yani öznemiz için geçerlidirler; onları sonradan biz yeni bir ilgi içine, yani bir nesne ile ilgi içine sokarız ve onların her zaman bizim için ve aynı şekilde herkes için geçerli olmalarını isteriz” (Kant 1983: §18, 78).

Deney yargılarının nesnel geçerli olmaları, onların anlama yetisinin saf kavramları altına sokulmalarından gelir. Zaten nesnenin belirlenmesi de, duyusallığın tasarımlarının anlama yetisinin bu saf kavramları altına sokulmasıyla olur. Kant, sözünü ettiği algı ve deney yargılarına ilişkin şöyle bir örnek verir: “Güneş ışınları bir taşa vurursa o taş ısınır” (Kant 1983: §20, 83) yargısı bir algı yargısıdır ve bizim için hiçbir zorunluluk içermez. Gerçi bu gözlem herkes tarafından oldukça sık gözlenebilir bir gözlemdir; fakat yine de bu onun zorunlu olduğu anlamına gelmez. Eğer “Güneş taşı ısıtır” deseydim, bu yargı deney yargısı olur ve zorunluluk içerirdi. Çünkü bu durumda anlama yetisinin bir saf kavramı olan neden kavramı, bu yargıda yer almaktadır. “Güneş ışınları bir taşa vurursa o taş ısınır” yargısında öznel bir ifade bulunmaktayım. Bu yargı benim bir öznel bir gözlemimi ifade etmektedir. Tıpkı, “oda sıcak”, “şeker tatlı” dememdeki gibi... Fakat sonraki yargı ise, bir genel durumu belirtir. Burada, bir deney genel olarak ifade edilmiş ve bundan dolayı da bir zorunluluk kazanmıştır. Söz konusu olan, artık tek bir gözlem ya da algı durumu değildir.

Şu halde algı yargılarında, algıları sırf karşılaştırıyor ve kendi durumumuzun bir bilinci halinde birbirine bağlıyoruz. (Kant 1983: §20, 81) Algı yargılarında, sentezin nihai aşaması diyebileceğimiz ya da duyusallığın tasarımlarını kategoriler altına sokma işlemi gerçekleşmediğinden, nesnel bir geçerlilik de söz konusu olmamaktadır.

Algı yargıları, Aschenbrenner’in dediği gibi gerçek yargılar değildir, yalnızca yargı formunu kullanırlar. Bunlar şu tip şekillerde de olabilirdi: “Burada şimdi bir cisim hissi; orada şimdi bir ağırlık hissi” ya da standart bir cümleye daha yakın olan ve şöyle başlayan, “Hissediyorum...”, “Bana öyle gözüküyor ki...”. Ya da bunların dışında şöyle bir cümle de olabilirdi: “Bir cisim kaldırdığımda onun ağırlığının baskısını hissediyorum”. (Aschenbrenner 1983:178)

Diğer yandan yukarıda sözü edilen üçlü durumun tümü (duyusallığın tasarımları, anlama yetisi kavramları, sentez), deney yargılarında bulunmaktadır. Bu deney yargıları da, sentetik a posteriori yargılardan başka bir şey değildir. Aynı üçlü durum, sentetik a priori yargılarda da empirik içeriğin olmaması farkıyla bulunmaktadır.

2.2.4. Duyusallığın Öğeleri

Duyusallığın öğelerinin ne olduğunu ve yargı için ne anlam ifade ettiklerini söylemeden önce, duyusallığı tanımlamak gerekmektedir. Kant, duyusallık için şunları söyler: “[...] ortak bir kaynaktan doğan fakat bizim için bilinmeyen bir kökeni olan insan bilgisinin iki ayağı (stem) vardır; duyusallık ve anlık... Birincisiyle nesnelere bize verilir; ötekiyle düşünülürler.” (Kant 1965:A15/B29) Duyusallık, insan bilgisinin iki ayağından birini oluşturur. Buna göre nesneye yakın olduğumuz kısım duyusallık kısmıdır. Çünkü nesne ya da bilginin kökeni her ne kadar bizim için bilinemez kalsa da, onun bize verilmişliği duyusallık yoluyla, başka bir ifadeyle duyusallığın tasarımları yoluyla olur. Kant’ın her türlü bilgi deneyle başlar sözü, zamana göre duyusallığın ilk planda yer aldığına işaret eder. “Fakat bütün bilginiz deneyle başlamasına rağmen, bundan bütün bilginin deneyden doğduğu sonucu çıkmaz” (Kant 1965:B1,B2) şeklindeki cümlesinin geri kalan kısmı da bilginin oluşum sürecindeki anlığı işaret etmektedir. Kant duyusallığın tam tanımını da verir: “Nesneler tarafından etkilenmemizin kipiyle tasarımları almadaki (alıcılık) yeteneğe, duyusallık adı verilir. Nesnelere bize duyusallık yoluyla verilirler [...]” (Kant 1965:B31/A19). Bu tanımla duyusallığın bir alıcılık (receptivity) olduğunu anlıyoruz. Bu alıcılık, özellikle nesnelere ilişkin tasarımları alma yetisidir ve zihnin alıcılık tarafını işaret eder. *Inaugural Dissertation (İlk Tezler)* adlı yapıtında Kant şöyle demektedir: “Duyusallık, öznenin, bir nesnenin varlığından (presence) belli bir usulde etkilenebilen kendi tasarım gücünün olanağı yoluyla alıcılığıdır.” (Kant 1929: §3) Dolayısıyla bu alıcılığın temelinde, bir nesne bulunur. Kant, her ne kadar nesnelere tarafından etkilenmemiz yoluyla tasarımları aldığımızı söylese de, bu etkilenmenin ne şekilde olduğuna dair bir açıklama getirmemektedir. Bununla birlikte bilgisizliğimiz bununla da kalmamaktadır. Çünkü, Kant’ın dediği gibi duyusallığın bu tasarımlarının kabulü, bu tasarımların ya da duyu nesnelere temelinde, kendi başına bir şeyin (thing in itself) bulunduğunu da kabul etmektir, (Kant, 1983: §32) fakat bu şeyin ne olduğunu bilmemiz olanaksızdır. Çünkü

bize verilen, yalnızca bu bilinmeyen “bir şey”in duyularımızı uyarma şeklidir. (Kant, 1983: §32) Bu bilinmeyen şeyin duyularımızı uyarma şekline Kant, görünüş adını verir. (Kant, 1983: §32) Kant, böylece, transendental felsefesinin başlangıç noktalarından birini bulmuştur. Duyusallığa ait bu kısım, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtının *transendental estetik* kısmında incelenmiştir.

Eğer “kendinde şey”, yani duyularımızı uyaran bu bilinmeyen şey, Kant’ın dediği gibi görünüşün nesnesi ve bizim tarafımızdan görülenemeyişinden dolayı empirik olmayan transendental nesneyse (Kant, 1965:A109), o zaman bu temel öğeden yola çıkarak duyusallığın diğer tasarımlarını incelememiz doğru olacaktır. Görünüşler her şeyden önce tasarımlardır; hem de kendi başına hiçbir şey ifade etmeyen, yani yalnız kendileri alındığında hiç veya anlamsız olan, duyusal tasarımlardır. (Kant, 1965:A104) Görünüşleri tasarım bağlamında aldığımızda Kant’ın şu sözleri önemlidir: “Bütün tasarımlar, tasarımlar olarak, kendi nesnelere sahiptirler ve sonuçta kendileri diğer tasarımların nesnelere olabilir.” (Kant, 1965:A108) İşte bu sözlerin de belirttiği gibi, duyusallığın bütün öğeleri tasarımlar olarak başka tasarımları nesne edinirler; ya da başka tasarımlar onların nesnelere dir ve aynı zamanda başka tasarımların da nesnelere dirler. Görünüşlerin nesnesi “kendinde şey” idi; şu halde görünüş hangi tasarım ya da duyusal öğenin nesnesidir?

Kant görünüşün tanımını şöyle verir: “Bir empirik görünüşün belirlenmemiş nesnesine görünüş adı verilir” (Kant 1965:B34/A20). Buna göre görünüş, bir başka tasarım olan empirik görünüşün nesnesidir; hem de belirlenmemiş nesnesi. Bu nesne, ne zaman ki kategorilerin birliğine göre nesnelere olarak düşünülürlerse, belirlenmiş, yani fenomen olurlar. (Kant 1965:A248) Bu durumu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz. Masamın üzerinde duran bardak benim için bu haliyle bir fenomendir ve bardak fenomenini oluşturur. Fakat bu bardağın duyularımızı uyarma ‘şekli’, onun görünüşünü oluşturur. Bu görünüşler, benim dışımda hiçbir anlam ifade etmezler. Bu görünüşler, bende bulunan duyusallığımın tasarımlarıdır. Ne zaman ki bu görünüşler kategorilerin yani anlama yetisinin saf kavramlarının birliğine göre düşünülürlerse, o artık benim için bardak fenomenini oluşturur.

Kant, görünüşün biçiminden (form) ve içeriğinden (matter) söz eder. Yine Kant, “Görünüşte duyuma karşılık gelene onun maddesi adını veriyorum” (Kant 1965:A34/A20) der. Buna göre görünüşün içeriği, duyumdur (sensation). Duyum ise şöyle tanımlanır: “Bir nesnenin tasarım yetisi üzerindeki etkisi, o nesne tarafından etkilenmekte olduğumuz sürece duyumdur” (Kant 1965:A19/B33). Demek ki duyum, bir anlamda bir süreçtir ve iki ucu vardır: nesne ve tasarım yetisi ya da duyusallık; ve duyum, tasarım yetisinin nesneden etkilenme sürecidir. Yine bir anlamda, öznenin duyusallık üzerinden nesneyle en uç bağlantısıdır. Kant bunun yanı sıra bir çok yerde görünüşün çoklusundan (manifold) söz eder. Buna göre her görünüş bir çoklu içerir. (Kant 1965:A120) Bu bir anlamda görünüşün içeriğinin çokludan oluştuğunu gösterir. Kant zihinde çoklunun nasıl oluştuğuna dair belirgin bir tanım vermemektedir; fakat Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtında A77’de a priori duyusallığın çoklusundan söz ederken, onun saf anlığın kavramlarının gereci olduğunu belirttiği üzere, çoklu, bilginin gereçleridir. Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisi* adlı bütün kitabı göz önüne alındığında çokluyu, duyum süreci sonucunda zihinde oluşan tasarımlar şeklinde yorumlayabiliriz. Fakat bu çokluya ilişkin yapılan yakın bir yorum olarak görülse de, Kant buna dair fazla bir tanımlama vermediği için dikkat edilmesi gereken bir yorumdur. Çünkü biraz sonra göreceğimiz gibi çoklu empirik ya da a priori olabilir. Empirik çoklu için böyle bir yorum akla yatkın görülse de, a priori çoklu için bu yorum yetersiz kalmaktadır.

Kant’a göre görünüşün biçimi de şöyle tanımlanır: “Görünüşün çoklusunu belirleyen ve onun belli ilişkiler altında düzenlenmesine izin verene, görünüşün biçimi adını veriyorum” (Kant 1965:B34/A20). Buraya kadar görünüşün biçiminin, görünüşün çoklusunu belli ilişkiler altında düzenlediğini ve onu böylece belirlediğini öğreniyoruz. Görünüşün biçimi zihinde a priori olarak hazır bulunurken, içeriği a posteriori olarak bize verilir. “*A priori/A posteriori*” kısmında bahsettiğimiz gibi bu Kant için doğal bir çıkarımdır; çünkü biçim içeriğin olanağının koşulu olduğu için, içeriği önceller ve böylece zihinde hazır olarak bulunması gerekir. Gerçi görünüşün çoklusu da zihindedir fakat bize a posteriori olarak verilir. Aslında burada a posteriori olarak bulunan, görünüşün maddesi yani duyumdur. Kant, çoklunun a priori ve empirik durumu için şunları söyler: “[...] eğer çoklu, uzam ve zamandaki çokluda olduğu gibi empirik değil fakat a priori olarak verilirse.” (Kant 1965:A77/B103), “Bir çoklunun sentezi (o empirik

ya da a priori olarak verilebilir) [...]” (Kant 1965:A77/B103). Bu sözlerden de anladığımız gibi, çoklu a priori ya da a posteriori (Kant’ın daha çok tercih ettiği terimle söylersek empirik) verilebilir.

Kant’ın, görünüşün biçiminden söz ettiğini daha önce belirtmiştik. Görünüşün biçiminin Kant’a göre ne anlam ifade ettiğini açık hale getirmek için birkaç alıntı yapacağız: “A priori olarak verilen tek görü, görünüşlerin sırf biçimi olan uzam ve zamandır.” (Kant 1965:A720/B748), “[...] a priori bilginin ilkeleri olarak hizmet eden duyusal görünüşün iki saf biçimi vardır, bunlar uzam ve zamandır.” (Kant 1965:B36/A22), “[zaman] ... görünüşün biçimi, yani saf görü” (Kant 1983: ξ11, 55).

Buna göre, görünüşün biçimine, saf görü adı verilir. Kant’a göre, duyusallığımızda a priori olarak bulunan iki tane saf görü vardır: uzam ve zaman... Şu halde uzam ve zaman, hem görünüşlerin biçimi hem de saf görüdürler ve zihinde a priori olarak bulunurlar. Bir başka deyişle de uzam ve zaman saf a priori görüdürler. “Saf görünüşün, görünüşün biçimi olması bakımından işlevi nedir?” diye bir soru sorulursa, yanıt saf görünüşün tanımında bulunabilir:

“Genel olarak duyusal görülerin saf biçimi, ve onda belli ilişkiler içinde görülen görünüşün tüm çoklusu, zihinde a priori olarak bulunmak zorundadır. Duyusallığın bu saf biçiminin kendisi, saf görü olarak da andlandırılabilir.” (Kant 1965:B34/A20)

Böylelikle görü çoklusu, bu görünüşün biçimi içinde belli ilişkiler açısından görülenmektedir. Bu biçim, aynı zamanda çokluyu belirlemekte ve onu belli ilişkiler altında düzenlemektedir. (Kant 1965:B34/A20) Buna bir anlamda, biçimin (form) içeriğe (matter) göre işlevi diyebiliriz. Böylece görünüşlerin biçimi olan, iki saf görü, zaman ve uzamın da bu içeriklere göre işlevi tanımlanmış olmaktadır bir bakıma: Çokluyu belli ilişkiler dahilinde düzenleme ve çoklunun o biçim altında görülenmesi.

Saf görü olduğuna göre, saf olmayan yani empirik görü de bulunmak zorundadır. Kant’ın empirik görüye ilişkin tanımı ise şöyledir: “Duyum yoluyla nesneyle ilişkide bulunan görüye empirik görü denir.” (Kant 1965:B34/A20) Buna göre empirik görü, saf görünüşün tersine, nesneyle duyum yoluyla bir ilişki içerisindedir. Oysa

sonuçta bir biçim olan saf görünümün nesneyle dolaysız ilişkisi, empirik görüdeki kadar yüksek değildir. Saf ve empirik görü sonuçta bir görüdür ve Kant'ın tanımladığı gibi; “Bir bilgi kipi, nesnelere hangi usulde ve hangi araç yoluyla ilişkili olursa olsun, onlarla dolaysız ilişkide bulunması ve tüm düşüncenin bir araç olarak ona yönelmesinden dolayı, görüdür.” (Kant 1965:A19/B31) Şu halde ister saf ister empirik görü olsun, görü, nesnelere dolaysız bir ilişkidir. Kant'ın verdiği bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, bu bilgi kipi, aslında düşünce için bir araçtır. Bu araç ise, bilginin oluşum sürecinde önemli bir rolü olan bir parçayı, yani duyusallık kısmının öğelerini teşkil eder.

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, görünüş, çoklu, empirik ya da saf görü, yani duyusallığın tüm bu öğeleri birer tasarımdır. Bu tasarımlardan kimileri saftır, kimileri ise empiriktir. Kant'ın “saf” tanımında da belirtildiği gibi, “içlerinde duyuma ait hiçbir şey bulunmayan tasarımlar” (Kant 1965:B34/A20) saf, aksine duyumla dolaysız ilişkideki tasarımlar empiriktir. Bunun yanı sıra tüm bu tasarımlar zihinde ya a priori ya da a posteriori olarak bulunurlar. Duyusallık açısından ele alındığında, a priori olarak bulunan tasarımlar, ya a priori saf görüler olan zaman ve uzamdır ya da bu a priori saf görülerin belli ilişkiler içinde düzenlediği a priori çoklulardır. A posteriori ya da empirik diyebileceğimiz tasarımlar ise, ya empirik görü, ya görünüşün maddesi yani duyumdur ya da empirik çokludur. Her ne kadar bilgimizin kökeninde yer alan nesne bizim için bilinemez kalsa da (çünkü onu görüleyemiyoruz), bilginin oluşumunda aktif rol alan duyusallığın tüm bu öğeleri, diğer bir deyişle duyusallığın tasarımları, bilginin vazgeçilemez aktörleridir.

Biçim ve içerik bakımından incelendiğinde, görünüşlerin biçiminin, duyusal görünümün biçiminin, saf görünümün, aynı şey olduğunu, ve bunların da uzam ve zaman olduğunu görüyoruz.¹ İşte duyusallığın yegane saf a priori biçimleri olan uzam ve

¹ Bu kavramsallaştırmaların aynı şeye işaret ettiklerini görmek için özellikle Kant'ın zamana ilişkin tanımlamalarına bakabiliriz. Şu sözler Kant'ın zamana ilişkin tanımlarıdır: “ Zaman diskursif, ya da söylendiği gibi, genel bir kavram değil, ama duyusal görünümün saf biçimidir” (Kant 1965:A31/B47), “Zaman iç duyunun, yani kendimizin ve iç durumumuzun görüşünün biçiminden başka bir şey değildir.” (Kant 1965:B49/A33), “O [Zaman] iç görüşümüzün biçiminden başka bir şey değildir.” (Kant 1965:A37/B54), “Uzam ve zaman, onun [duyusallık] saf biçimleridir” (Kant 1965:A42/B60), “Zaman ve uzamdan başka görü biçimleri[...].” (Kant 1965:A230/B283). Ve şu sözler de Kant'a aittir: “Zaman, genel olarak tüm görünüşlerin biçimsel a priori koşuludur.” (Kant 1965:B50/A34); “[zaman] ... görünüşün biçimi, yani saf görü” (Kant 1983: §11, 55). “O [Zaman] saf bir görüdür.” (Kant 1929: 56).

zaman, görünüşleri ve görü çoklularını belli ilişkiler altında düzenliyor ve onların yine belli ilişkilere göre görülenmesini sağlıyorlar. Bu ise Kant'ta analitik sentetik ayrımı açısından önemli bir noktaya işaret etmektedir. İleride de etraflıca inceleneceği gibi sentetik a posteriori yargılarla sentetik a priori yargılar arasındaki fark, öncekinin sözü geçen empirik içerikle birlikte sentez aşamasından geçerek yargı formu almasına rağmen; sonrakinin yani sentetik a priorinin ise yalnızca bu a priori biçimlerden (ve içerdiği a priori çoklularla) başlayarak yine bir sentez aşamasından sonra yargı formuna gelmesidir.

2.2.5. Kategoriler

İnsanın bilişsel yapısında, bilgiyi oluşturan iki temel öge vardır Kant'a göre. Bunlardan biri "duyusalılık" tarafını oluştururken diğeri "anlama yetisini" oluşturur. Anlama yetisinde özel bir öneme sahip olan ve saf kavramlar adını verdiğimiz kategoriler yer alır. Kategorilerin saf kavramlar olması bakımından saf kavram ve empirik kavramın ne anlama geldiğinin açıklanması gerekmektedir.

Her şeyden önce kavramlar için yapılan şu ayrım önemlidir:

"Bütün kavramlar, içeriğine göre ya verilir (conceptus dati) ya da yapılırlar (conceptus factitii). Önceki ya a priori olarak ya da a posteriori olarak verilir. Bütün empirik ya da a posteriori olarak verilen kavramlar, deneysel kavramlar olarak adlandırılır; a priori verilen kavramlar nosyonlar olarak adlandırılır. (Kant'ın Notu: *Saf Aklın Eleştirisinde* bunların örnekleri kategorilerdir. İdea nosyonlardan biçimlenmiş bir kavramdır. Bakınız B 377)" (Kant 1988: ξ4)

Kant'a göre, yapılan kavramlar matematik kavramlarıdır. Böylece anlama yetisi bakımından şu an önemle incelememiz gereken kavramlar empirik ve saf kavramlardır.

Kant empirik kavramla daha çok deneyin göz önünde bulundurulduğu ve içerik bakımından da özellikleri deneyden türetilen kavramları kastetmektedir. Bu tür kavramlara örnek olarak "cisim", "insan", "ateş", vd.. verebiliriz. Kant felsefesinde en temel ayrımlardan biri (belki de en temel olması bakımından biricik ayrım) olan biçim ve içerik ayrımını kavramlara uyguladığımızda, bir kavramın biçiminden ve içeriğinden

söz edebiliriz. Empirik kavramın içeriğiyle der Allison, Kant işaretler (marks) olarak empirik kavramın içinde düşünülen duysal özellikleri kastetmektedir. Bu özellikler deneyden türetilmiş ve şeylerin duysal özelliklerine denk gelen özelliklerdir. (Allison 1992:326) Kavramın bir seri tasarımı tutmasından (Kant 1965:A68/B93) dolayı, empirik kavramı, içerik bakımından düşündüğümüzde, tasarımları, duysal özelliklere denk gelen tasarımlar olarak düşünebiliriz. Öte yandan kavramın biçimi bakımından düşündüğümüzde ise, kendisi deneyden türetilmeyen fakat buna rağmen anlığın kendisinden karşılaştırma (comparison), düşünüm (reflection) ve soyutlama (abstraction) yoluyla türetilen (Kant 1988:ξ6) kavramları bulmaktayız. Böylelikle empirik kavramlar, Kant'a göre deneyin nesnelere karşılaştırması yoluyla duyulardan doğarken, saf kavramlar temel olarak anlığın kendisinden, deneyden bağımsız olarak doğarlar. (Kant 1988: ξ3)

Biçim ve içerik ayrımının kavramlara da uygulandığını söylemiştik. Bu uygulamanın en temel sonuçlarından birisi kavramın içeriğinin nesneyi, biçiminin ise genelliği ifade etmesidir. (Kant 1988: ξ2)

Anlığın kendisinden doğan ve Allison'ın deyişiyle, “olanaklı nesnelere çoğulluğuna duysal izlenimlerin kümesinin uygulanabilirliği düşüncesi gerektiren” (Allison 1992:326) kavramın biçimi ve onunla birlikte anabileceğimiz saf kavramlar Kant'a göre 12 tanedir.

Bu kavramların türetimi, her ne kadar Kant sonrası filozoflar tarafından tatmin edici bulunmasa da, yargının biçiminden olur. 12 yargı biçimine denk gelen 12 tane saf kavram ya da kategori vardır. Bu kategoriler Aschenbrenner'in dediği gibi birer işlevcidirler (functor). Yani belli bir epistemik görevi uygulamada kullanılan bir çeşit araç olarak anlaşılabilir. (Aschenbrenner 1983:31) Bu görev Kant'ın sözleriyle şöyle yorumlanabilir: “Kategoriler genel olarak bir nesnenin kavramlarıdır, onlar aracılığıyla bir nesnenin görüşüne yargının mantıksal işlevlerinden birisi bakımından belirlenmiş olarak bakılır.” (Kant 1965:B128)

Böylelikle bu belirleme ile ileride şematizmin yardımıyla, görüler saf kavramların altına alınacak ve kategoriler görünümlere uygulanacaktır. (Kant 1965:B177/A138) Bu ise Kant'ın Kopernik devriminin ana hattını oluşturmaktadır.¹

Kant, sözü edilen bu kategorileri 3 kısımda 4'erli gruplar halinde belirtir. Bunlar: Nicelik Kategorileri: Birlik, Çokluk, Bütünlük; Nitelik Kategorileri: Gerçeklik, Olumsuzlama, Sınırlama; İlişki Kategorileri: Töz, Neden, Birliktelik; Kiplik Kategorileri: Olanak, Varoluş, Zorunluluk.

2.2.6. Sentez

Bilginin nasıl kurulduğunu ya da bilgiyi oluşturan öğelerin nasıl bir araya gelerek bilgiyi oluşturduğunu açıklayan sentez kısmı, Kant'ın bilgi felsefesinin en karmaşık ve en çetrefil kısmını oluşturur. Bu kısım özellikle *Saf Aklın Eleştirisi*'nde *Transcendental Çıkarım (Transcendental Deduction)* kısmında anlatılır ve *Saf Aklın Eleştirisi*'nin A ve B basımına göre farklılıklar gösterir. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin A yani birinci basımında bu kısmın anlaşılması güç, karanlık yerlerinin olduğunu belirten tatminsizlikle, B yani ikinci baskıda bu kısmı yeniden kaleme aldığını belirtir. (Kant 1965:Bxxxviii) Biz burada mümkün olduğunca sentez kısmını her iki basımdaki kesimleri göz önünde tutarak anlatmaya çalışacağız. Fakat Kant'ın kaygılarının tersine daha açık bulduğumuz A basımındaki bölümü de temel alacağız.

Caygill, "*Kant Sözlüğü*"nde sentez hakkında şu önemli saptamayı yapar: "Sentez, transendental mantığın temelidir. Bu mantık, kavramların ve görülerin birleşimi yoluyla sentetik a priori bilgiyi verir" (Caygill 1995:382) Sentez, gerçekte sentetik a priori bilginin kurulması için gerekli olan kavramlarla görülerin bir araya

¹ Kabaca "Bizim nesnelere değil nesnelere bize uyması" şeklinde ifade edilebilen Kopernik devrimi aslında Kant'ın kurduğu mimaride tam olarak nerede yer almaktadır? Bu sorunun yanıtı çeşitli şekillerde verilebilir. Fakat böyle bir "uyuma ilişkisi"nin temelini bakacak olursak, yanıt, "tasarımlar olarak görünümlerin" bir kez bizde varolmasıyla verilebilir. Çünkü bu tasarımların ve onları nesne edinen ve olanaklıklarının koşullarını belirleyen diğer tasarımların bilişsel sürece katılmasıyla, bu sürecin de nesnenin kendisinde değil bizde olmasıyla, bir anlamda nesne bizim bilişsel yapımıza uymanın zorunlu ilişkisine girmiş bulunmaktadır. Fakat bu bilişsel sürecin daha üst katmanlarında yer alan, anlığın saf kavramlarının nesnenin görünüş tasarımlarına uygulanmasıyla artık anlık kendi kurallarını, evrensel yükleyici saf kavramların bu uygulaması aracılığıyla nesneye dikte etmiş, yani bir başka deyişle onu kendine uydurmuş bulunmaktadır. İşte bu açıdan bakıldığında da Kopernik devrimi, kategorilerin görünümlere uygulanmasıyla gerçekleşmiştir diyebiliriz.

getirilerek bağlanması işlemidir. Fakat bu işlem bir çırpıda olan bir işlem değildir ve çeşitli aşamaları vardır. Bu aşamalara geçmeden evvel Kant'ın bilgi tanımını hatırlamak yerinde olacaktır. “Çünkü bilgi temel olarak tasarımların karşılaştırıldığı ve bağlandığı (connected) bir bütündür.” (Kant 1965:A97) Buna göre bir bütün olarak bilginin oluşumu için tasarımların karşılaştırılması ve bağlanması elzemdir. Burada söz konusu olan tasarımlar iki yönden gelir, biri duyusallık kısmından diğeri anlama yetisi kısmından. Bu tasarımların ve daha yüksek tasarımların (kavramlar) neler oldukları “Duyusallığın Öğeleri” ve “Kategoriler” başlıkları altında incelenmişti. Burada incelenmesi gereken konu daha çok Kant'ın sözünü ettiği “karşılaştırma” ve “bağlama”ya ilişkin olan kısımdır. Bu kısım sentez ile ilgili kısımdır. Sentezin gerçekleşebilme koşulu ise anlığın çok önemli bir yetisine dayanır. Duyusallık kısmını incelerken tasarımları kazanma yetisine “alıcılık” (receptivity) adı verilmişti ve duyusallık yetisinin alıcılık yetisi olarak da adlandırılabileceği söylenmişti. Alıcılık yetisi ile insan, bilgisinin deneyle başlayan kısmındaki tasarımları kazanıyordu. Ve bu süreç bir anlamda pasif bir süreçti; çünkü bir tasarım olan görüşlerin kazanılması, duyuların “kendinde şey”den etkilenmesiyle oluyordu. İşte duyusallığın alıcılık yetisine karşılık olarak anlama yetisinin de “kendiliğindenlik” (spontaneity) yetisi vardır. Kendiliğindenlik alıcılığa oranla aktiftir ve anlama yetisi bu yeti sayesinde sentezi yapar. Bu iki yeti, aslında bilginin oluşumunda iki yönlü bir rol oynar. Bu bakımdan yalnızca alıcılığın olması bilginin oluşması açısından bir şey ifade etmez. Kant bu durumu şöyle ifade eder: “Alıcılık yalnızca kendiliğindenlikle birleştirildiğinde bilgiyi olanaklı kılabilir.” (Kant 1965:A97) Kendiliğindenlik Kant'a göre, “tüm bilgide zorunlu olarak bulunması gereken üç ayaklı bir sentezin temelidir.” (Kant 1965:A97) Şu halde sentez, anlama yetisinin aktif olarak yaptığı ve kendiliğinden olan bir işlemidir. Sentez bir anlamda insan ruhunun özgür olarak yaptığı bir işlemidir. Çünkü Kant sentezden aynı zamanda “öznenin kendi etkinliğinin bir edimi” (Kant 1965:B130) olarak da söz eder.

Kendiliğindenliğin sentezdeki rolünü böylece belirttikten sonra sentezin ne olduğunu biraz daha açabiliriz. Kant sentezi şöyle tanımlar: “Sentez ile, onun en genel anlamında, farklı tasarımları birbirine ekleme (put) ve onlardaki çokluyu bir bilgi [ediminde] kavramayı (grasp) anlıyorum.” (Kant 1965:A77/B103) Böylece sentez en genel anlamıyla, farklı tasarımların birbirine eklenmesi ve dolayısıyla onlarda bulunan çokluların (manifold) bir bilgide kavranmasıdır denilebilir.

İnsan ruhunun özgür ve aynı zamanda kendiliğinden olan bu işlemi; yani sentez, Kant'a göre aynı zamanda transendentaldir. Çünkü sentezin kendisi yalnızca zihinde a priori olarak yer almaz; aynı zamanda diğer a priori bilginin olanağının koşuludur da. (Kant 1965:B151) Yani diğer a priori bilgileri de olanaklı kılar.

Kant'a göre sentez saf ya da empirik olabilir. Çünkü Kant'ın yaptığı bir başka sentez tanımına dönersek, "bilgi için öğelerin toplanması ve belli bir içeriği biçimlemek için onların birleştirilmesidir (unites)" (Kant 1965:A77/B103). Buna göre bu içerik a priori ya da empirik olabilir. Nitekim Kant, "eğer çoklu uzam ve zamandaki çokluda olduğu gibi, a priori olarak verilmiş fakat empirik olarak verilmemiş ise böyle bir sentez saftır" (Kant 1965:A77/B103) der. Saf sentezin analitik/sentetik ayrımı bakımından bir önemi vardır. Çünkü saf sentez, a priori sentetik birliğin temeline dayanır. (Kant 1965:B104) Kant saymanın kavramlara göre yapılan bir sentez olduğunu da söyler. (Kant 1965:B104) Bu daha önce sözünü ettiğimiz gibi matematiğin kavramlarının kurulan kavramlar olduğunu yani sentez ile yapıldığını gösterir. Bir başka deyişle aritmetiğin sentetik a priori olmasının bilgi felsefesinde sentez ayağı kurulmuştur Kant tarafından. Bu konuya "Sentetik a Priori" adlı kısımda tekrar dönüleceği için şimdilik bu kadarıyla bırakabiliriz.

Sentezin transendental, saf ya da empirik olması en iyi sentez aşamalarıyla anlaşılabilir. Fakat bu aşamalara geçmeden önce, belirtilmesi gereken sentezin hangi aşamada yer aldığıdır. Çünkü, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin A basımına dayanarak (A95) söylersek (bu kısım B basımında çıkarılmıştır), sentez üç aşamalıdır fakat aynı zamanda üç aşamalı bir işlemin ortasında yer alır. Bu üç aşama şöyledir: 1) Duyu yoluyla a priori çoklunun snopsisi 2) İmgelem yoluyla bu çoklunun sentezi 3) Orijinal bilinçli algı (apperception) yoluyla bu sentezin birliği. Kant, benzer bir sınıflamayı, *Saf Aklın Eleştirisinde* B104/A79 da saf sentezden söz ederken de yapar. Buna göre, birinci adım, öncelikle verilmesi gereken saf görünün bir çoklusu, ikinci adım imgelem yoluyla bu çoklunun sentezi ve son olarak da bu senteze bir birliğin verilmesi. Ancak bu üç aşama sonrasında bir nesnenin bilgisi olanaklı olacaktır.

Birinci ve üçüncü aşamayı kısaca şöyle betimleyebiliriz: Birinci aşama, sentez için gerekli olan çoklunun sunulmasıdır. Üçüncü aşama ise sentez sonrası bu çokluya bir birliğin verilmesi aşamasıdır. Ya da bir başka deyişle, birinci aşama, bilgi için gerekli olan öğelerin sunumu, üçüncü aşama ise bu öğelerin sentez aşamalarından geçtikten sonra kendilerine birlik kazandırılmış olan bilginin son aşamasıdır.

Sentez aşamaları ise şunlardan oluşmaktadır:

- 1) Görüde Kavrayışın Sentezi
- 2) İmgelemde Yeniden Üretimin Sentezi
- 3) Bir Kavramda Tanımanın Sentezi

Bu aşamalara kısaca bakılacak olunursa, birinci aşamanın görüdeki çokluyu temel alan aşama olduğu görülür. Kant'a göre bu çokludan görünün birliğinin doğabilmesi için, öncelikle onun içerisine girilmeli ve çoklu bir arada tutulmalı (held together) ya da bir başka deyişle kavranmalıdır. İşte bu işi yapan edime, kavrayışın sentezi adı verilir. (Kant 1965:A99) Çünkü sentezin bu aşaması dolaysız bir şekilde, bir çoklu sunan görüye yönelmiştir. Sentezin bu aşamasında yapılan işlem aslında "düzenleme", "bağlama" ve "ilişkiye taşıma" işlemleridir. (Kant 1965:A99) Yine sentezin bu aşaması, yani kavrayışın sentezi, empirik olmayan tasarımlar açısından bakıldığında a priori'dir. Çünkü "kavrayışın sentezi olmaksızın, asla uzam ve zamanın a priori tasarımlarına sahip olamazdık" (Kant 1965:A99). Demek ki biz bu sentez sayesinde uzam ve zaman görülerinin birliğini edinebiliyoruz. Şu halde onlar¹, yalnızca duyusallığın bize sunduğu çoklunun sentezi yoluyla üretilebilirler. (Kant 1965:A100) Fakat burada hemen bir parantez açmalıyız ki Kant, kavrayışın senteziyle uzam ve zaman görülerinin sentezinden mi söz ediyordu yoksa a priori saf görüler olan uzam ve zamandaki tasarımlardan mı; bu nokta belirsizdir. Çünkü A basımına bakarak ilgili alıntının son paragrafları sanki a priori görü olan uzam ve zamandan söz ediyor gibidir. Bu konudaki kuşklar Kant sonrası yorumcular tarafından da taşınır. Örneğin, Aschenbrenner bu konuda,

¹ Kant'ın burada "onlar" ile kastettiği, muhtemelen uzam ve zamandaki tasarımlardır.

“Kant, bu noktada uzam ve zamanın kendilerini mi yoksa uzamdaki, örneğin üçgenler, çemberler gibi şekilleri ve bu orijinal olmayan sentezin içerdiği şeyler olarak gördüğümüz çok daha karmaşık formları mı kastediyor mükemmelen açık kılmamıştır” (Aschenbrenner, 1983:142)

der. Fakat eğer *Çıkarım (Deduction)*'ın B basımına bakarsak muhtemelen Kant'ın uzam ve zamanın içindeki tasarımların sentezinden söz ettiğini anlayabiliriz. Çünkü B basımındaki (B160) Kant'ın şu sözleri bu savımızı destekler görünmektedir: “Uzam ve zamanın tasarımlarında, iç ve dış duyusal görünümün a priori biçimlerine sahibiz. Görünüş çoklusunun kavrayışının (apprehension) sentezi bunlara uyar. Çünkü aksi takdirde hiçbir şekilde sentez olamazdı.” Ayrıca Kant'ın gene B basımında bu senteze verdiği örnek de konuyu yeteri kadar açıklar niteliktedir:

“Örneğin, bir evin çoklusunun kavrayışı ile onun empirik görüşünü bir algı yaptığımda, genel olarak uzamın ve dış duyusal görünümün zorunlu birliği, kavrayışımın (my apprehension) temelinde yatar, ve onu, evin taslağını (outline) uzamda çoklunun bu sentetik birliğine uygunluk göstermiş olduğu gibi çizerim.” (Kant 1965:B162)

Örnekte de görülebileceği gibi sentezlenen aslında evin taslağı ya da evin çoklusunun kavrayışıdır. Yani bir anlamda uzamdaki tasarımdır.

İkinci aşama, birbirini izleyen ya da birbirine eşlik eden tasarımların bir araya toplanmaları ve bu yolla bir bağlantı içerisine getirilmeleridir. Bu sabit bir kurala göre olur ve bu empirik kurala “yeniden üretim kuralı” adı verilir. Yeniden üretimin sentezi imgelemde olur ve burada sözü edilen imgelemde empirik imgelemdir. Bu noktada imgelemin tanımı önemlidir: “İmgelem, görüde kendisi bulunmayan bir nesneyi tasarımlama yetisidir.” (Kant 1965:B151) Kant'a göre imgelem empirik ya da saftır. İmgelemin empirik ya da saf olması onun yeniden üretici yada üretici imgelem adını almasıyla ilgilidir. Buna göre empirik imgelem yeniden üretici imgelemdir ve “onun sentezi bütünüyle empirik yasalara konu teşkil eder, ki bu yasalar çağrışımın yasalarıdır (association) ve a priori bilginin olanağını açıklamada hiçbir katkıları yoktur.” (Kant 1965:B152) Yeniden üretici imgelem psikolojinin konusudur. (Kant 1965:B152) Üretici imgelem ise, yani imgelemin kendisi, a priori sentez yetisidir (Kant 1965:A123). Şu halde yeniden üretici imgelem, çağrışım yasalarına göre bir tasarımı diğer tasarımı

bağlantı içine sokarak bir araya getiriyor (Kant 1965:A121), böylece çağrışım yasaları imgelemde bir tasarımı diğer tasarıma bağlıyor. Oysa üretici imgelem yani saf imgelem insan ruhunun temel yetilerinden biri olarak, bir yanda görünün çoklusunu diğer yanda saf bilinçlialgının (apperception) zorunlu birliğinin koşulunu bir bağlantıya taşır. İki uç, yani duyusallık ve anlık, imgelemin bu transendental işlevinin dolayımı yoluyla birbirleriyle zorunlu bir bağlantıya geçer. (Kant 1965:A124)

Şu halde imgelem, her görünüşteki çoklunun arzulanan bir birliğini (çünkü zihinde algılar¹ tek tek ve ayrı olarak oluşur) yani çoklunun sentezini yapan etkin bir yetidir. (Kant 1965:A120) Eğer bu imgelemin eylemi doğrudan algılara yönelirse (Kant 1965:A120), birinci aşamadaki sözü edilen kavrayış (apprehension) oluşur. İmgelemin nihai amacı, görünün çoklusunu imgenin biçiminin içine taşımaktır. Bu bakımdan da izlenimler daha önceden onun etkinliğine alınmalıdır. Yani kavranmalıdır. (Kant 1965:A120) Bu durum sentezin birinci aşaması ile ikinci aşaması arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir.

Üçüncü aşama, ikinci aşamadaki tasarımların bilinçlialgı tarafından bir kavramda tanınmasına işaret eder. İkinci aşamadaki sentezden sonra bu sentezin bir birliği elde edilmelidir. Kant'a göre, "bütün görülerimizin çoklusunun sentezinde ve yine sonuç olarak nesnelere kavramlarının sentezinde bilincin birliğinin transendental bir temeli olmalıdır." (Kant 1965:A106) Bu orijinal ve transendental koşul ise transendental bilinçlialgıdan başka bir şey değildir. (Kant 1965:A106) Bu şu anlama gelmektedir ki, transendental bilinçlialgı, sentez denen bu oyunun en tepesinde yer alan yönetmendir. Bu bilincin değişmez birliğini işaret eder ki, Kant bunun yanı sıra bir de değişen ve salt empirik olan bir bilinçten daha söz eder. Empirik bilinçlialgı... Buna göre empirik bilinçlialgı, "öznenin bilincinin iç algıdaki durumumuzun belirlenmesine göre, salt empirik olan ve daima değişen"(Kant 1965:A107) dir. Transendental bilinçlialgının görevi, bizdeki bilginin kiplerini ve bu bilgi kiplerinin diğer bilgi kipleriyle bağlantısını sağlamaktır. Öznenin bu özdeş zorunlu bilinci, aynı zamanda tüm görünüşlerin kavramlara göre sentezinin yeterli ve zorunlu bir birliğidir de. (Kant 1965:A108)

¹ "Algı" Kant'a göre, görünüşün bilinçle birleştirildiğindeki adıdır. (Kant 1965:A120)

Transendental bilinçliğin yargı açısından önemli bir rolü de vardır. Çünkü ancak onun sayesinde yargı olanaklı olur. (Kant'tan aktaran Caygill 1995:82) Yargının olanaklı olması, bütün a priori kavramların bileşimini önceleyen ve kavramsal olmayan bir birliği gerektirir ki bu, görülerin ve kavramların birleşimidir. Bu birliği sağlayan ve böylece yargıyı olanaklı kılan ise, transendental bilinçlidir.

2.2.7. Şematizm

Şematizm, Kant'ın hem bilgi felsefesi hem de yargının olanaklılığı açısından kritik bir aşamadır. Bu aşama bir nesnenin bir kavram altına alındığı durumla ya da bir başka deyişle görülerin saf kavramlar altına alınması ile ilgilidir. Çünkü, önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, bilginin oluşumu anlama yetisinden gelen öğeler ve duyusalıktan gelen öğelerin ortaklığı sonucunda olanaklı oluyordu. Şu halde, “görülerin saf kavramların altına alınması, bir kategorinin görünümlere uygulanması nasıl olanaklıdır?” (Kant 1965:B177/A138) Böyle bir olanağın oluşabilmesi için her şeyden önce nesnenin tasarımı ile kavram türdeş olmalıdır. Fakat biliyoruz ki, duyusal görüler anlığın saf kavramlarından oldukça farklıdır. Yani bu iki kısım heterojendir. Dolayısıyla kategorilerin görünümlere uygulanabilmesi için, kavram, “kavramın altına alındığı nesnede tasarımı bir şeyi içermelidir” (Kant 1965:A137/B176). Bu aranan tasarım, daha önce Kant'ın sentetik yargıları anlatırken de söz ettiği “bir üçüncü şeydir”. (Kant 1965:B177/A138) Demek ki bu üçüncü şey bir yönüyle kategoriler açısından türdeş, diğer yönüyle de görüler açısından türdeş olan bir şeydir. Aksi takdirde arzulanan, anlama yetisinin kategorilerinin görünümlere uygulanması olanaksız olacaktır. Çünkü yapı itibarıyla bunlar heterojendirler. Böylece Kant, kategorilerin görünümlere uygulanmasını olanaklı kılan, bu aracı tasarıma transendental şema adını verir. (Kant 1965:B177/A138) Kavramların görünümlere uygulanması esnasında zihin bu tür şemalara ihtiyaç duyar. “Bu şemalardaki anlığın işlevine, saf anlığın şematizmi” (Kant 1965:B179/A140) adı verilir.

Şemanın ne olduğuna ve nasıl bir işleve sahip olduğuna kısaca değindikten sonra, şemaya aslında neden gereksinim duyulduğunu bir başka açıdan şöyle alabiliriz. Kant, şemanın imgelemin bir ürünü olduğunu söyler. (Kant 1965:B179/A140) Bu önemli bir noktadır. Çünkü imgelem “sentez” adlı kısımda da anlatıldığı üzere, sentezin

kavrayış (apprehension) ve yeniden üretim (reproduction) aşamalarındaki işlemleri gerçekleştiren bir yetidir. İmge ise, “yeni den üretici imgelemin empirik bir yetisinin ürünüdür” (Kant 1965:A141/B181) Şu halde sentez aşamalarında tanıdığımız imgelemin iki kesiminden biri olan saf a priori imgelemin ürünü şemadır (Kant 1965:B181/A142), diğer kısım olan yeniden üretici imgelemin ürünü ise imgedir.

Buraya kadar anlatılanlar önemlidir, çünkü şema ile imge arasında yakın bir ilişki vardır. Her ne kadar şema ve imge aynı şey olmasalar da (Kant 1965:B179/A140)... Dolayısıyla örneklerle aradaki bu ilişki açık kılınabilir. Kant şöyle der:

“Eğer, ardı sıra beş nokta ..... koyarsam, beş sayısının bir imgesine sahip olurum. Fakat öte yanda, genel olarak yalnızca bir sayıyı düşünürsem, ki bu sayı beş ya da yüz olsun, bu düşünce bir çarpım yoluyla daha çok bir metodun tasarımıdır. Örneğin bin, imgenin kendisinden daha çok, belli bir kavramla uygunluğunda bir imgede tasarımılanabilir. Çünkü bin gibi bir sayı, imge kavramıyla zorlukla tetkik edilebilir ve karşılaştırılabilir” (Kant 1965:B179/A140)

Bu örnekten şunu anlamaktayız ki beş sayısının yalnız bir imgesine çeşitli şekillerde sahip olabildiğimiz gibi (nokta koyma, beş koyun çizme, beş ağaca bakma vb.) bu aslında beş sayısının tuttuğu bütün imgeleri karşılamaz. Çünkü beş sayısı Kant’a göre daha çok bir metodun tasarımıdır. Şu halde beş sayısı (ya da iki, bin, ...) imge kavramıyla karşılanamaz. Kant’ın bu konuda verdiği bir başka örnek de şudur:

“Hiçbir imge, genel olarak bir üçgenin kavramını karşılamak için yeterli değildir. Çünkü o, hiçbir zaman, ister dar açılı, ister dik açılı, ister geniş açılı bütün üçgenlerin geçerliliğini sunan, kavramın evrenselliğine ulaşamayacaktır. O daima bu alanın yalnızca bir parçasıyla sınırlı kalacaktır.” (Kant 1965:B180/A141)

Kant’ın verdiği örnekten de anlaşılacağı gibi bir ya da birkaç imgeyle kavramın evrenselliğini karşılamak olanaksızdır. İşte bu noktada şema ve şemanın gerekliliği devreye girer: “Bir kavram için bir imgeyi sağlamaya yönelik, imgelemin evrensel işlevinin bu tasarımına, bu kavramın şeması” (Kant 1965:A140/B180) adı verilir. Şu halde şema ile imge arasındaki ilişki de açık duruma gelmiştir; şema kavrama imge sağlamaktadır. Böylece imgeler kavramlara ait oldukları şema yoluyla

bağlanabilmektedirler (Kant 1965:B181/A142). Hatırlarsak, imgelem, “görünün çoklusunu imgenin biçiminin içine taşımak zorunda” (Kant 1965:A120) idi. Dolayısıyla, çoklular imgenin biçimi içerisine taşınmıyor, imgeler şemalara sunuluyor ve şemalar yoluyla da kavramlara imgeler sağlanıyor ve böylece kavramlar görüşlere uygulanmış oluyor. Bu arada, görünün bu çoklularının Kant açısından ne büyük değer taşıdığını onun *doğayı* anlatırken “kurallara göre görüşlerin çoklusunun sentetik birliği” (Kant 1965:A126-127) sözüyle anlayabiliriz. Bu ise bize, doğanın bile görüşlerin çoklularının sentetik birliği olduğu bir yerde bu sentetik birliğin elde edilmesindeki bir aşama olan şematizmin ve şamanın önemini vurgular.

Şematizme sentetik a priori yargılar açısından baktığımızda, uzam ve zamanın Kant tarafından verilen imgesel tanımlarını da bulmaktayız. Çünkü uzam, dış duyu için bütün büyüklüklerin saf imgesi olurken, zaman da genel olarak duyuların bütün nesnelere saf imgesidir (Kant 1965:A142/B182). Dolayısıyla a priori sentetik birliğin temeli olan saf sentez için gerekli olan duyusal tabandaki saf imgeler de bulunmuş olur.

2.2.8. Sentetik A Priori

Sentetik a priori yargıların analitik/sentetik ayrımında özgün bir yargı sınıfını oluşturduğu söylenmişti. Bu özgünlük, hem Kant’ın bilgi felsefesinden kaynaklanır, hem de genel olarak bilgi felsefesine tarihsel olarak bakıldığında, bu tür yargıların ilk defa Kant tarafından öne sürülmüş olmasından kaynaklanır denilebilir. Bu bölümde bir yandan bu özgünlüğün temelinde yatan kod deşifre edilmeye çalışılacak diğer yandan da bu tür yargıların Kant’a göre nasıl olanaklı olduklarının altı çizilmeye çalışılacaktır. Böylece yirminci yüzyılın bir çok filozofu tarafından göz ardı edilen bu yargı türünün, analitik/sentetik ayrımı açısından önemi açık hale getirilmeye çalışılacaktır.

Sentetik a priori yargıları oluşturan iki öge vardır. Bunlar, saf a priori görümler ve saf a priori kavramlardır. Bu iki temel a priori öge bir yargıda sentez edilirler. Bu iki ögenin nasıl olanaklı olduğu ve sentetik a priori yargıları olanaklı kılmak üzere nasıl sentezlendikleri önceki bölümlerde anlatılmaya çalışılmıştı. Hatırlanırsa, görünün saf a priori formları iki tane idi; uzam ve zaman. Uzam ve zaman Kant’a göre, “kendilerinden

a priori sentetik bilginin türetilebildiği bilginin iki kaynağı” (Kant 1965:A38/B55) dır. Fakat, bu iki saf a priori biçim (form) tek başına sentetik a priori yarguların olanaklılığını açıklayamaz. Bunun için diğer bir öge yani kategorilerin de işin içine girmesi gerekmektedir. Kategoriler, yani saf a priori kavramlar açısından düşünüldüğünde “hiçbir sentetik önerme salt kategorilerden yapılamaz” (Kant 1965:B289). Dolayısıyla bu iki ögenin birlikte bir sentezi bu tür yarguları olanaklı kılar. Yani, aslında sentetik a priori yargılar bu iki ögenin varlığını ve bunları sentezleyen bir sentez aşamasını gerektirir. Tüm bu işlem özetle Kant’ın şu sözlerinde dile getirilir:

“Sentetik a priori yargılar böylece, a priori görünün biçimsel koşullarını, imgelemin sentezi ve transendental bir bilinçli algıda (apperception) bu sentezin zorunlu bir birliğini, genel olarak olanaklı empirik bir bilgi ile ilişkiye soktuğumuzda olanaklı olur.” (Kant 1965:A158/B197)

Şu halde sentetik a priori yarguların olanaklılığı için, önce a priori görünün biçimsel koşullarının oluşması, sonra bunların imgelemin “sentez” adlı kısımda sözünü ettiğimiz birinci ve ikinci aşamasındaki işlemlerin gerçekleşmesi, ve daha sonra da bu saf a priori görüleri kategorilerle ilişkiye soktuktan sonra bu sentezleme sonucunun, yani yargıya sentetik birliğinin transendental bilinçli algı ya da bir başka deyişle benbilinci (self-consciousness) tarafından verilmesi, gerekmektedir.

Sentetik a priori yarguların olanaklılığını “sentez” ve “şematizm” bölümlerindeki anlatılar ışığında şu şekilde betimleyebiliriz: Önce Sentezin birinci aşaması olan görüdeki kavrayış ile, a priori görüdeki (yani uzam ve zaman) a priori tasarımlar “düzenlenir”, “bağlanır” ve “ilişkiye sokulur”lar. Tabii onların temelinde duyusallığın bize sunduğu çoklular (manifold) vardır. Yalnız sentetik a priori yargular açısından baktığımızda çoklu, a priori çokludur. (sentetik a posteriori yargular açısından baktığımızda bu çoklu muhtemelen a posteriori ya da empirik çokludur) Sentezin birinci aşamasındaki “düzenleme”, “bağlama”, ilişkiye sokma” işlemini yapan yeti, imgelemdir. İmgelem sentezin ikinci aşamasında da devrededir. İlk olarak imgelemin yeniden üretici sentezi gelir. Yeniden üretici sentezi yapan yeti ise, yeniden üretici imgelemdir. Yeniden üretici imgelem ile tasarımlar- ki bunlar sentezin birinci aşamasında vardı- çağrışım yasalarına göre birbirleriyle bağlantı içine sokulur. Fakat bu a priori bilgi için bir önem taşımaz bu zihnin daha çok psikolojik yanını içerir. Bunun

yani sıra yeniden üretici imgelemin bir görevi de imge üretmektir. İmgelem sayesinde, görünün çoklusu imgenin biçimi içine taşınır. İmgelemin bir diğer yanı da üretici imgelemdir. Bu üretici yani saf a priori imgelemin ürünü ise şemadır. Şema-imge ilişkisinde, şemalara imgeler sunulur... Sentetik a priori yargılar açısından düşündüğümüzde uzam ve zamanın saf imgeleri sunulur. Böylece şema yardımıyla kavramlara imgeler sağlanmış olur. Şimdi bundan sonra üretici imgelem tarafından- ki bu üretici imgelem a priori sentezin yetisidir- bir yanda görünün çoklusu, diğer yanda saf bilinçlialgının zorunlu birliğinin koşulu bir bağlantıya taşınır. İki uç, yani duyusallık ve anlık, imgelemin bu transendental işlevi yoluyla birbirleriyle zorunlu bir bağlantıya geçer. Böylece, sentezin üçüncü aşamasında görümler, kavramlara tanıtılmış olur. En son aşama ise transendental bilinçlialgı sayesinde bu senteze birliğinin verilmesidir ve bu aynı zamanda sentezlenenin bu orijinal bilinçlialgı sayesinde bilincine varılmasıdır. Böylece yargı da olanaklı olur.

Bundan önceki kısımlarda (“sentetik yargılar ve üçüncü şey”) sentetik yargıların analitik yargıların aksine bilgimizi genişleten yargılar olduğunu söylemiştik. Yargıdaki öznenin kavramının ve yüklem kavramının birbirleriyle sentetik bir ilişkiye girebilmeleri için dayanak aldıkları bir “üçüncü şey”in olması gerektiği söylenmişti. Hatırlanabileceği üzerine bu “üçüncü şey” sentetik a priori yargılarda bir nesnenin şeması ya da saf a priori görümler, yani uzam ve zamandı. İki kavramın (özne ve yüklem) sentetik birliğine şema açısından baktığımızda bilgimizin nasıl genişlediğini kolayca kavrayabiliriz. Çünkü bir “üçüncü şey” olarak şema görümlerle kavramların arzulanan ortaklığını gerçekleştiriyordu. Yani şema ile sentetik ilişki kurulmuş oluyordu. Dolayısıyla öznenin ve yüklem kavramı, yargıda bir sentetik bağlantıda bulunuyorlardı. Aslında burada olan, sentetik a priori yargılar açısından düşündüğümüzde, saf a priori kavramlar olan öznenin ve yüklem kavramlarının, şema yardımıyla altlarına aldıkları görüyle bir sentetik ilişkinin kurulmasıdır. Bu noktada

şema bir “üçüncü şey”dir, çünkü bu ilişkiye bir dayanak oluşturur.¹ Diğer bir “üçüncü şey” olarak uzam ve zamanın saf görümleriyle de, öznenin kavramında içerilmeyen ama

¹ Kant'ta şema'nın “bir üçüncü şey” olduğuna dair en önemli kanıtı, *Saf Akıl Eleştirisi*'nin B177/A138 de buluyoruz. Fakat bunun dışında Kant, *Saf Akıl Eleştirisi* adlı yapıtının başka bir yerinde şemanın üçüncü şey olduğuna dair doğrudan bir belirtimde bulunmaz. Verdiğimiz referansta da Kant gerçekte “dayanak” olarak bahsettiği “üçüncü şey”den mi söz ediyor yoksa, iki şeyin yanı sıra (kategoriler ve

yine de ona sentetik olarak bağı olan yüklem kavramı, o kavramın ötesine geçebilmektedir. Böylece sentetik a priori yargılar açısından baktığımızda, bu tür yargıların bilgimizi neden genişlettikleri açıklanmış bulunmaktadır.

Kant'ın bilgi felsefesine genel hatlarıyla bakıldığında, sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı oldukları ve bilgimizi nasıl genişlettikleri, Kant tarafından başarılı bir şekilde açıklanmıştır denilebilir. Fakat 20. yy'ın düşünürleri için sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduklarından daha çok onların olanaklı olup olmadıkları önemliydi. Bu soruya verilen yanıt da özellikle deneyciler tarafından bakıldığında olumsuzdu. Yani onlara göre böyle yargılar olanaksızdı. Analitik/sentetik ayrımı açısından bu konunun incelenmesi bu çalışmanın ikinci kısmına bırakılmıştır.

2.2.9. Sentetik A Posteriori

Sentetik a posteriori yargılar, sentezi gerektiren ve işin içine kategorilerin de girdiği deney yargılarıdır. Bu tür yargıları sentetik a priori yargılardan ayıran en temel özellik, bu yargıların empirik bir içeriğe sahip olmaları, yani deney yargıları olmalarıdır. Burada sözü edilen empirik içerik ise deneyin ham verisidir. Hatırlanacağı üzere Kant'ın, "Bir çoklunun sentezi (o empirik ya da a priori olarak verilebilir) [...]" (Kant 1965:A77/B103) sözünden, ele alınan çoklunun a priori ya da empirik olabileceğini öğrenmiştik. Dolayısıyla, sentezin birinci aşamasında yani kavrayışın görüdeki sentezinde, imgelemin yöneldiği çoklu sentetik a priorideki gibi a priori çoklu değil empirik çokludur. İşte bu empirik çoklu sentetik a posteriori yargıların empirik içeriğini oluşturur. Bu empirik veri, sentetik a posteriori yargılar açısından bakıldığında, aynı zamanda bu tipe giren sentetik yargılardaki "üçüncü şey"dir. Buradaki "üçüncü" şey sayesinde, sentetik a posteriori yargılar da sentetik a priori yargılar gibi bilgimizi genişleten yargılar olur.

---

görünümler) bir üçüncü şeyden mi söz ediyor belirsizdir. Ama bu referansın gösterdiği yeri L. W. Beck'in Kant'ı bu noktada yorumladığı gibi yorumlarsak, muhtemelen Kant, her iki anlamı da kastediyor. Nasıl uzam ve zaman ve deneyin ham verisi sentetik yargılar için, "dayanak" açısından düşünüldüğünde bir üçüncü şey olabiliyorsa, şema'da olabilir. Çünkü analitik yargıların aksine, sentetik bir birliğin olduğu sentetik yargılarda, "şema" bu sentetik birliğin elde edilmesinde bir anlamda "dayanak" alınan bir şeydir.

Sentetik a posteriori yargıların a posteriori olması bize bir şeyi gösterir ki o da, bu tür yargılar doğru ya da yanlış yargılar olabilirler. Dolayısıyla bu tür yargıların tersi, akli bir çelişkiye düşürmeksizin daima düşünülebilir. Çünkü olanaklı bir sentetik a posteriori yargının, kendisinde olduğu gibi tersinde de, o yargının sentetik birliğine ulaştığımız olanaklı empirik çoklular daima var olacaklardır.

Sentetik a posteriori yargıları sentetik a priori yargılardan ayıran başlıca özellik şudur: Sentetik a posteriori yargıların temelinde empirik sentez yer alırken sentetik a priori yargıların temelinde saf sentez yer alır. Bu durum, sentezlenen olarak a priori çoklu ya da empirik çoklunun alınması ile de ilgilidir. Sentetik a priori yargılarda görünüm çoklusu a priori iken, sentetik a posteriori yargılarda empiriktir (yani a posterioridir). Bu konudaki açıklamaya daha önce “sentez” adlı kısmında değinilmişti. Bununla birlikte, deney yargılarını anlatırken de sözünü ettiğimiz gibi sentetik a posteriori yargılarda kategorilerin de olması önemlidir. Çünkü Kant, algı yargılarını deney yargılarından ikincisinde kategorilerin iş başında olmasıyla ayırır.

Analitik/sentetik ayrımı açısından düşünüldüğünde Kant, sentetik a posteriori yargıları yalnızca bu ayrıma giren bir yargı türü olarak ele almaz, aynı zamanda onların nasıl olanaklı olduklarını, dolaylı da olsa gösterir. Fakat bu çalışmanın bundan sonraki kısmında da görülebileceği üzere analitik/sentetik ayrımı üzerine çalışan 20. yy'ın birçok düşünürü, analitik yargıların yapıları hakkında yoğunlukla düşünmelerine rağmen, sentetik a posteriori yargıların olanaklılığını bir kez kabul etmiş ve bir daha onun üzerine nasıl olanaklıdır diye düşünmemişlerdir.¹

2.3. Kant'ın Analitik/Sentetik Ayrımı

Kant'ın analitik/sentetik ayrımına ilişkin incelediğimiz önceki bölümlerde aşağıdaki noktaları ana hatlarıyla gösterdiğimizizi umuyoruz.

¹ Aslında bu yüzyılda analitik/sentetik ayrımı ile ilgilenen düşünürlerin ana sorunları, böyle bir ayrımın olup olmayacağı ya da analitikliğin bir tanımının verilip verilemeyeceği (eğer verilebiliyorsa nasıl verilebileceği) ve matematiğin önermelerinin analitik, sentetik ya da uzlaşım sal olup olmadıkları idi.

Kant, her şeyden önce, kendisinden önceki filozofların yaptıklarından ayrı olarak, analitik/sentetik ayrımını a priori/a posteriori ayrımı ile birlikte düşünmüştür. Bu iki ayrımın yanı sıra genel olarak Kant'ın bilgi felsefesinin dokusuna işlemiş bir diğer ayrım daha vardır: Biçim/içerik ayrımı. Biçim içeriğin olanağının koşuludur ve içeriksiz biçim olanaklı iken biçimsiz içerik olanaklı değildir. Bu ayrımla birlikte Kant, a priori/a posteriori, saf/empirik gibi ayrımların *kimi özelliklerini*, bu ayrımı temel alarak türetmeye çalışır.

Diğer yandan analitik/sentetik ayrımı, yargılara yönelik yapılan bir ayrımdır. Yargı ise nesnenin dolaylı bilgisidir. Yine her yargıda, bu nesnenin mantıksal öznesi ve yüklemi olan kavramlar vardır. Kavramlar ise, nesneyle dolaysız ilişkideki tasarımlara göre daha yüksek tasarımlardır. Dolayısıyla analitik/sentetik ayrımı yargı, kavram, tasarım bağlamında ele alınmalıdır.

Yargının oluşma süreci bir bilişsel süreçtir ve bu süreçte aklın mimarisinde bulunan birtakım yapılar söz konudur. Bu yapılar ve sürecin anlaşılması, analitik/sentetik ayrımının yargı, kavram, tasarım bağlamında anlaşılmasını daha güçlü kılacaktır. Bu ise, yargının oluşum sürecine ve dolaylı olarak aklın mimarisine, yukarıda sözünü ettiğimiz, a priori/a posteriori, saf/empirik, biçim/içerik gibi ikiliklerle birlikte bakmayı gerektirmektedir. Bu bakış iki şeyi beraberinde getirmektedir: 1. Yargının oluşum süreci üç ayaklı bir yapıdır. Bu yapının oluşumuna katkıda bulunan bu ayaklar, anlık, duyusal ve bunlardaki öğeleri birleştiren sentezden ibarettir. 2. Analitik/sentetik ve a priori/a posteriori ayrımları bütün yargı türlerini oluşturmada kullanılan ayrımlardır. Bu türler, analitik a priori, sentetik a posteriori, sentetik a prioridir. Bu yargı türlerine ek olarak, bir de yargı biçimini almış sözde yargılar yani algı yargıları vardır.

Yargının oluşum sürecindeki üç ayaktan biri olan duyusallığın öğelerindeki başlangıç, görünüştür. Görünüş de diğer bütün bilişsel öğeler gibi bir tasarımdır ve her tasarımın bir nesnesi var olduğu gibi kendisi de bir başka tasarımın nesnesidir. Dolayısıyla görünüşün nesnesi kendinde-şey olduğu gibi, onu nesne edinen de empirik görüldür. Biçim/içerik bağlamında düşünüldüğünde, görünüşün içeriği duyum ve çokluk

olurken biçimi saf a priori görüdür. Böylece denilebilir ki tüm bu öğeleri kendinde bulunduran duyusallık, nasıl görülediğimizizin yapısıdır.

Yargının diğer ayağı olan anlığın öğeleri, saf ve empirik kavramlardır. Saf kavramlar (kategoriler), yargıların biçiminden türetilen kavramlardır. Bir başka deyişle onlar evrensel yükleyicilerdir. Empirik kavramların türetimi ise duyusallığın öğelerinden olur.

Bu iki ayağı birleştiren sentez, sentetik yargıların sentetik birliğini elde etmek için aklın uyguladığı bir bilişsel süreçtir. Sentezle birlikte kategoriler görünüşlere uygulanarak yargı olanaklı olur bir anlamda. Fakat asıl olanaklılık bir ben-bilinci tarafından bu sentetik birliğin bilincine varılmasıyla gerçekleşir.

Tüm bu üç ayaklı yargının oluşumu, analitik/sentetik ayrımı açısından bir başka şeyi daha açıklamaktadır: Eğer analitik yargılar bilgimizi genişletmeyen ve sentetik yargı da bilgimizi genişleten yargılar ise, bilgimizin nasıl genişlediği ya da arttığı bu üç ayak içerisindeki bazı şeylerin dayanak alınmasıyla açıklanır. Bu dayanaklar, uzam, zaman, şema ve empirik veridir.

Yargının oluşumunun bilişsel sürecini açıklamak ve dolayısıyla aklın mimarisini göstermek önemlidir, çünkü böylelikle tüm bu yargıların nasıl olanaklı oldukları gösterilmiş olacaktır. Onların nasıl olanaklı olduklarını göstermenin analitik/sentetik ayrımı açısından özel bir anlamı vardır. İlk defa Kant'la ortaya konmuş olan sentetik a priori yargıların, olanaklılıklarının gösterilmesinden yola çıkılarak onların var oldukları bir bilgi felsefesi temelinde dolaylı olarak ispatlanmış olunacaktır. Bunun yanı sıra analitik yargılara ilişkin olarak analitikliğin yapısı da ortaya konmuş olacaktır. Böylelikle yirminci yüzyılın yoğunlukla üzerine düşündüğü analitikliğin de, Kant tarafından yargı, kavram, tasarım bağlamında incelenerek "kavramsal" olarak ele alınmış olduğu görülmeye çalışılmıştır..

Ayrıca bu bölümde gösterilmeye çalışılmıştır ki, Kant, analitik/sentetik ayrımını "kavramsal" bir bağlamda inceleyerek, sentetik a priori yargıların olanaklılığını açıklama çabasında tutarlı bir bilgi felsefesi ortaya koymuştur.

BÖLÜM III

3. 20. YÜZYILDA ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI

3.1. Kant'ın Analitik/Sentetik Ayrımına Eleştiriler

Kant'ın yaptığı analitik/sentetik ayrımı 20.yy'un birçok filozofu tarafından eleştirilmiştir. Eleştiriler, genel olarak olumsuz bir yöndedir. Bu bölümde bu eleştiriler belli başlıklar altında toplanarak incelenmeye çalışılacaktır. Fakat daha önce, 20. yy'da analitik/sentetik ayrımı üzerine çalışma yapmış birçok ünlü filozof tarafından Kant'a getirilen eleştirilerin, Kant'ın çağdaşı düşünürlerin eleştirilerinde de bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Kant'a, ilk olarak çağdaşları tarafından dile getirilen bu eleştirileri, Frederick C. Beiser, şöyle özetler:

“Kant'ın analitik ve sentetiği ayırmak için kullandığı ölçüt, eski, psikolojik ve kullanışsızdır. O, eskidir ve Kant'ın iddia ettiği gibi yeni bir buluş değildir, çünkü Leibniz ondan halihazırda haberdardı. Psikolojiktir, çünkü o, yüklem “genişletip genişletmemesine” ya da “açıklayıp, açıklamamasına”, “özne düşünülmesi olup olmamasına” dayanır. Ve özel durumlarda hangi yargının analitik veya sentetik olduğunu belirlemede çok belirsiz olduğundan kullanışsızdır. Bir yargının analitik veya sentetik olup olmadığı da, Kant'ın ölçütüne göre, görelidir olacaktır. Çünkü her şey, bir şeyin öznenin sahipliğinde düşünülmesine dayanmaktadır” (Beiser 1987:195)

Ana hatları itibariyle eleştiriler şöyle sınıflanabilir:

Kant'ın analitik/sentetik ayrımı,

- a) Eski bir ayrımdır
- b) Psikolojik temellidir
- c) Özne-yüklem formundadır
- d) Bulanık “içerme” terimine dayanmaktadır
- e) Her yargı ya analitik ya da sentetik değildir

f) Kullanışsızdır

a) Eski bir ayırmadır

Analitik/sentetik ayrımı, Bölüm I'de de incelendiği gibi, kökleri Kant öncesinde Locke, Hume, Leibniz, Wolff'a dayanan bir ayırmadır. Kant böyle bir ayrımı ilk olarak ortaya koyan bir filozof değildir. Yukarıda adı geçen filozoflardan özellikle Leibniz'in, diğer filozoflara oranla Kant'ın analitik/sentetik ayrımına daha yaklaşık bir ayırım sunduğu söylenebilir. Çünkü Kant, analitik yargıların- özellikle olumlu analitik yargılar ele alındığında- olumsuzu düşünüldüğünde akli çelişkiye götürdüğünü ve bundan dolayı da "çelişki ilkesi"nin bu tür yargıları tanımada güvenli bir ölçüt olduğunu belirtmişti. Leibniz ise, "Bir doğruluğun (truth), karşısı çelişkiyi içerdiğinden zorunlu olduğunu, ve zorunlu olmadığında ona olumsal (contingent) adı verildiğini" (Leibniz 1951:480) söyler. Görülebileceği üzere Kant'ın analitiklik için verdiği "çelişki ilkesi", Leibniz'de "zorunlu doğruluk" adı altında vardı. Bunun da ötesinde, Bölüm I'de de belirttiğimiz gibi, Leibniz, önermeleri Kant'ın yaptığı gibi özne-yüklem ilişkisi açısından da incelemiştir. Öznenin kavramının yüklem kavramını içermesinin kavramları çözümleme yöntemiyle a priori olarak bulunabileceğini, Kant'tan çok önce söylemişti. (Bkz. Leibniz 1969:267-268) Leibniz'in olgu doğrulukları ile söylediği ise; bu tür doğrulukların akli bir çelişkiye götürmediği ve akılca kabul edilebilir oldukları¹, özellikle Kant'ın sentetik a posteriori yargıların doğru ya da yanlış olabilecekleri gibi bir belirtimiyle benzerlik taşır. Fakat tüm bunlar, yani, Kant'ın Lockçu ve Wolffçu çağdaşları tarafından söylenen ve ayırımın eski bir ayırım olduğunu belirten eleştiri, ancak analitik önermeler bağlamında anlamlı kabul edilebilir. Çünkü bu kısmın bitiminde de daha iyi anlaşılacağı gibi, Kant'ın analitik/sentetik ayrımının özgünlüğü, ayırımı, sınırları belli, tutarlı bir bilgi felsefesi içerisinde vermesidir. Aynı zamanda, bu ayırımın kapsamında yer alan sentetik a priori yargılar, ne Kant öncesinde ne de Kant sonrasında var olan ya da yeteri kadar incelenmiş bir yargı türü idi.

b) Psikolojik temelli bir ayırım olması

Bu eleştiri, Kant'ın analitik/sentetik ayrımına, en sık yöneltelen eleştiridir. Bu eleştiri aslında iki başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisi Kant'ın analitik

¹ Özellikle Leibniz'in Monadolojisininin 33. Maddesi

yargıların tanımında kullandığı “düşünülme” kavramı, diğeri ise sentetik yargılara ilişkin verdiği örnekler.

Lewis White Beck, Kant’ın analitik yargılara dair verdiği tanımları iki ölçüte ayırır: Mantıksal ölçüt ve fenomenolojik ölçüt. Mantıksal ölçüt, analitik yargılardaki “çelişki ilkesi”ne dayanan ölçüttür. Fenomenolojik ölçüt ise, yine Kant’ın analitik yargıları tanımlarken belirttiği, öznenin kavramında “gerçekte düşünülmüş” olan ile ilgilidir. Öznenin kavramında “gerçekte düşünülmüş” olan ise içebakışla (introspective) bulunan bir incelemenin konusudur. Bu noktada Beck, “düşünülmüş” olma kavramının fenomenolojik ölçüte uygun olduğunu söyler ve Kant’ın analitiklik tanımının “neyin analitik neyin sentetik olduğuna karar vermede içebakış (introspective) yönelimi olan, psikolojikleştirmeden bağımsız olmadığını” (Beck 1992:351) belirtir. Şu halde “düşünülmüş” olma kavramı, içebakışı gerektiren psikolojik bir ölçüttür Beck’e göre.

Kant’ın analitik/sentetik ayrımında psikolojik olarak görülen diğer taraf ise ünlü $7+5 = 12$ ve büyük sayılar ile ilgili örneklerdir. Ayer, Beck’in yaptığı gibi, Kant’ın analitik/sentetik ayrımında birbiriyle eşdeğer olmayan iki ölçüt verdiğini söyledikten sonra, bu ölçütlerden birinin “çelişki ilkesi”ne dayanan mantıksal bir ölçüt, diğerinin ise $7+5 = 12$ örneğinde verilen psikolojik bir ölçüt olduğunu belirtir. (Ayer 1984:67) Analitik/sentetik ayrımı üzerine çalışmalarıyla tanınan Erik Stenius ise, $7+5 = 12$ örneğinde hem Ayer’in, hem de Kant’ın savlarını psikolojik olarak değerlendirir. (Stenius 1965:362) $7+5 = 12$ örneği, hatırlanacağı gibi, Kant’ın “parmakla sayarak” görüye başvurduğu bir örnektir. Yani, $7+5 = 12$ ’nin analitik değil de sentetik olduğunu anlayabilmemiz için görüye başvurmamız ve örneğin parmakla saymamız gerekmektedir Kant’a göre.

Yukarıda adı geçen felsefecilerin dışında burada adlarını vermeyi gereksiz bulduğumuz birçok felsefeci Kant’ın ayrımını psikolojik olması bakımından eleştirmişlerdir.

c) Özne-yüklem formunda bir ayrım olması

Kant’ın analitik/sentetik ayrımını incelerken, yargının özne ve yüklem ilişkisi açısından incelendiğini görmüştük. Dolayısıyla analitik ya da sentetik yargılar özne ve

yüklemin birbirleriyle ilişkisine göre incelenmişti Kant tarafından. Bu durum 20. yy'daki birçok filozofun Kant'a eleştiri oklarını yöneltmesine neden oldu.

Ayer, Kant'ın ayrımını bu açıdan eleştirirken, "İngilizce ya da Almanca her tümcede olduğu gibi, her yargının bir özne ve yüklemi bulunduğu" (Ayer 1984:66) söylenmesini dayanaksız bir kabul olarak bulur. 20. yy'da analitik/sentetik ayrımına en şiddetli eleştirileri getiren Quine ise, ayrımın iki eksiği olduğunu söyledikten sonra, bunlardan ilki olarak ayrımın kendisini "özne-yüklem formunun bildirimleriyle sınırlandırdığını" (Quine 1980:21) belirtir. R. Swinburne, Kant'ın ayrıma ilişkin tanımlarını birçok nedenden dolayı tatmin edici bulmadığını belirttikten sonra, ilk olarak bu tatminsizliğin özne-yüklem formunda olduğunu söyler ve şöyle der: "Bugün anlaşılmalıdır ki, diğer formlarda yargılar vardır. Doğal olarak, böyle doğal olmayan bir şekilde kısıtlanmamış tanımları istiyoruz." (Swinburne 1984: 31)

Bu eleştiriye göre, analitik ya da sentetik olan her bildirim özne-yüklem ilişkisi ile dile getirilmeyebilir. Bu bir anlamda dildeki bütün bildirimlerin özne-yüklem formuyla tüketilemeyeceği anlamındadır.

d) Bulanık "içerme" terimi

Kant'ın analitiklik tanımında kullandığı "içerme" kavramının, 20.yy'ın bir çok filozofu tarafından anlaşılmadığını daha önce belirtmiştik. Bu noktada eleştirinin kimler tarafından yapıldığını ve bu eleştirinin temelinde yatan sorun aktarılmaya çalışılacaktır.

Quine, "*Deneyciliğin İki Dogması*" adlı ünlü makalesinde, Kant'ın analitik/sentetik ayrımını eleştirirken "içerme" kavramını "metaforik" bulunduğunu belirtir. (Quine 1980:21) Ayer ise bu kavramı "bulanık" olarak niteler. (Ayer 1984:66) Wild ve Coblitz, "içerme" kavramının açık olmadığını belirttikten sonra, bu kavramı "mekansal anoloji" kurarak anlamaya çalışır ve sonuçta doğal olarak kavramın böyle bir anolojiyle anlaşılamayacağını anlar. Wild ve Coblitz, Kant'ın analitikliğin tanımında kullandığı "içerme" kavramının sonucunda, bütünü parçasına eşit olması gibi anlamsız bir sonuca ulaşacağını belirtir. (Wild,Colbitz 1948:653) Wild ve Colbitz'in bu tuhaf akıl

yürütmelerinin bütünü ve buna ilişkin eleştiri “analitik yargılar” adlı başlık altında verilmişti.

“İçerme” kavramına ilişkin yapılan eleştirilerin temelinde, kavramın nasıl anlaşılması gerektiği sorusu yatar. Bir başka deyişle, “öznenin kavramının yüklem kavramını içermesi” denildiğinde, “içerme” sözcüğü burada hangi anlamda kullanılmıştır? Bir mekansal içerme mi, yoksa bütünün parçalarını içermesi şeklinde mi? Eğer anlatılmak istenen mekansal bir içerme ise, bir kavram diğer bir kavramdan nasıl olur da daha “geniş”, ya da “hacimli” olabilir? Ya da anlatılmak istenen bütünün parçasını içermesi şeklinde bir şey ise, şu halde Kant’ın analitiklik tanımında kullandığı “öznenin kavramına yüklem aracılığıyla hiçbir şey eklemeyen, fakat yalnızca, onda bütünüyle düşünülmüş olan kavramın bu oluşturucu (constituent) parçalarına ayırır” (Kant 1965:A7/B11) ifadesindeki öznenin kavramının, oluşturucu parçaları olan yüklem kavramı ile ilişkisi nasıl bir ilişkidir? Öznenin kavramı bütün, yüklem kavramı parça ise yargıda dile gelen bu ilişki, bütünün parçasına eşitlenmesi şeklinde olacaktır denilir.

Bu eleştirinin eleştirisi kısaca şöyle yapılabilir: Birinci durumda, mekansal bir benzetmenin, kavramlara uygulandığında anlamsızlığı açıktır. İkinci durum ise, daha önce de incelendiği gibi bir eşitliği değil, daha çok eşitsizliği ifade eden, küme-üye ilişkisidir. Buna göre, yüklem kavramı öznenin kavramının bir üyesidir. Beck’in, Wild ve Colbitz’e verdiği yanıt bu noktada anlamlıdır:

“Kant, “S, P’yi içerir dediğinde, P’nin S’nin kavramında içerildiğini söyler, yoksa P’nin bütün üyelerinin S’nin üyeleri arasında içerildiğini değil. Kant, “içerme” sözcüğünü, içlemsel bir anlamda kullanıyor. O demek istiyor ki P, S’nin türüdür, onun işlemi, S’nin işleminden daha azdır ve bu, S’nin işleminin çözümlenmesi yoluyla bulunabilir.” (Beck 1949:721)

Beck’in bu konudaki saptaması da bizim eleştirimizi destekler niteliktedir. “İçerme” sözcüğüyle anlatılmak istenen, küme-üye ya da cins-tür ikilikleriyle daha iyi anlaşılabilir.

e) Her yargı ya analitik ya da sentetik midir?

Bu konudaki eleştirinin temelinde, bir yargının analitik ya da sentetik olarak ayrılmasının tatminkarsızlığı yatar. Buna göre analitik olan bir yargı daima analitik olup sentetik değil midir? Ya da tam tersi...Jonathan Bennett, “bir insanın gönüllü olarak yaptığı, daima isteyerek yaptığıdır” yargısını örnek alır ve bu yargının tek bir yargıya gönderme yapmadığını söyler. Çünkü burada “isteme” sözcüğünün günlük kullanımındaki belirsizliğinden dolayı, bu cümle kimi durumlarda doğru kimi durumlarda yanlıştır. (Bennett 1966:6) Bennett’in demek istediği, eğer kişi, savaşta gönüllüysen bunu isteyerek yapmayabilir ama çok kazanacağı bir işe severek gönüllü olarak da girebilir, fakat burada her tek durumda cümle farklı bir yargıyı ifade eder. İşte böyle tek bir yargıya göndermede bulunmayan cümleler olabilir.

Bennett, Kant’ın analitik/sentetik ayrımını, her cümlenin böylece ya analitik ya da sentetik olarak bildirilmesinden dolayı eleştirir.

f) Kullanışsız bir ayırım olması

20. yy’ın bir çok filozofu yukarıda sayılan nedenlerden ötürü, Kant’ın ayrımını kullanışsız bulur. Fakat burada haklı olarak getirilen asıl eleştiri, Kant’ın “çelişki” ilkesine dayanarak, tek tek durumlarda yargının analitik ya da sentetik olup olmadığının anlaşılamayacağı üzerine olan vurgudur. Analitik bir yargıda, yargının karşıtının bir çelişki oluşturabilmesi için iki kavramın birbirleriyle bir “içerme” ilişkisinde olduğu bilinmelidir. Ya da en azından bir çelişkinin oluştuğu bilinmelidir. Bu ise kendiliğinden bir sorun oluşturur. Çünkü bir kavramın diğer bir kavramı içerdiği ya da onun kurucu ögesi olduğu, tek durumda hangi ölçüte göre bilinebilir bu açık değildir. Duruma diğer bir yandan bakarsak, bir çelişkinin oluşup oluşmadığı nasıl bilinebilir? Dolayısıyla Kant’ın analitiklik tanımını tatminkar bir tanım gibi görünse de, pratik kullanımdan uzaktır denilebilir.

3.2. Carnap ya da Ayrımın Mantıksal Formülasyonu

Yirminci yüzyılda, analitik/sentetik ayrımını bir mantıksal formülasyon dahilinde inceleyen en önemli filozoflardan birisi Rudolf Carnap'tır. Carnap'ın analitik/sentetik ayrımının bilinmesi, onun dil ve mantığa ilişkin yaptığı birtakım tanımların bilinmesini gerektirir. Dolayısıyla, bu başlık altında öncelikle tanımlar verilmeye çalışılacak ve sonra da onun analitik/sentetik ayrımının açıklaması anlaşılmasına çalışılacaktır.

Kant'ın analitiklik tanımının fenomenolojik, sentetik a priori'nin transendental bir incelemesine karşılık, Carnap'ın analitik ve sentetik önermelere ilişkin incelemesi ise "formel" idi denilebilir. Formel, Carnap'a göre, "Herhangi bir anlayış ya da anlama gönderme yapmaksızın, bir linguistik ifade ile ilgili olan düşünce veya bildirimlere" (Carnap 1996:39) denir. Dolayısıyla Carnap'ın analitiklik tanımı, Quine'ın anlamı (meaning) temel alan tanımı gözetildiğinde formeldir. Çünkü belli bir anlama gönderme yapmaz. Formel kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için Carnap'ın "Bu kitap siyahtır" örneğini verebiliriz. Bu ifadeye bakıp da cümlenin üç sözcük içerdiğini, ilk sözcüğün bir zamir, ikinci sözcüğün isim ve üçüncü sözcüğün yüklem olduğu söylendiğinde, formel bildirimde bulunmuş olur. Fakat cümlenin bir kitapla ilgili olduğunu ve onun son sözcüğünün bir renk tasarladığı söylendiğinde, bu iddia artık formel değildir. (Carnap 1996:39) İşte Carnap'ın analitik/sentetik ayrımı, böyle bir formelliğe ilişkindir.

Carnap'ın analitik/sentetik ayrımı öncesinde, dil ve mantığa ilişkin birtakım tanımlamalarda bulunduğu söylenmişti. Onun dile ilişkin ilk tanımlamalarından biri, dilin kuralları ile ilgilidir. Carnap'a göre dilin iki kuralı vardır: Formasyon kuralları ve Transformasyon kuralları. (Carnap 1996:41) Transformasyon kuralları, Carnap'a göre daha önemlidir ve analitik/sentetik ayrımına ilişkin giriş niteliğindeki iki tanım olan L_kuralları ve P_Kuralları'ndan oluşur. Buna göre, transformasyon kuralları, "verilen cümlelerin diğerlerine nasıl çevrilebileceğini belirler. Öteki deyişle verili cümlelerden diğerlerini nasıl çıkarsayabiliriz" (Carnap 1996:43) şeklinde ifade edilir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere transformasyon kuralları, bir anlamda çıkarım kurallarıdır ve cümlelerin kendisinden çok, cümlelerin çerçevesiyle ilgilenir. P_kuralları, fiziksel kurallarla ilgiliyken, L_kuralları mantıksal kurallarla ilgilidir. L_kuralları, "mantıksal ve

matematiksel niteliğin transformasyon kurallarıdır” (Carnap 1996:50). Bu tür kurallar Carnap’a göre, Russell’ın *Principia Mathematica*’da verdiği kurallardır. Mantığın kuralları olan L_kuralları’na birkaç örnek şöyle verilebilir: Koşul önermesinde, $P \rightarrow Q = \sim P \vee Q$, değilleme de, $\sim \sim P = P$ ve benzerleri... P_kuralları ise, fiziksel ya da olgusal kurallardır ve örneğin mekaniğin kuralları P_kuralları içinde yer alır.

Carnap, L_kuralları çerçevesinde bir dizi tanımda bulunur ki, bu tanımlar analitik/sentetik ayrımını açık kılmada kullanılan yardımcı tanımlardır.

İlk olarak “doğru” ve “yanlış” terimleri tanımlanmadan kabul edilir. Tanımlanmadan kabul edilmesinin nedeni,

“verili bir cümlenin doğru ya da yanlış olup olmaması, yalnızca cümlenin sözdizimine (syntax) bağlı olmayacak aynı zamanda deneye bağlı olacaktır. Buna rağmen, bir cümle, bazı durumlarda yalnızca dilin kurallarından dolayı doğru veya yanlış olabilir” (Carnap 1996:48)

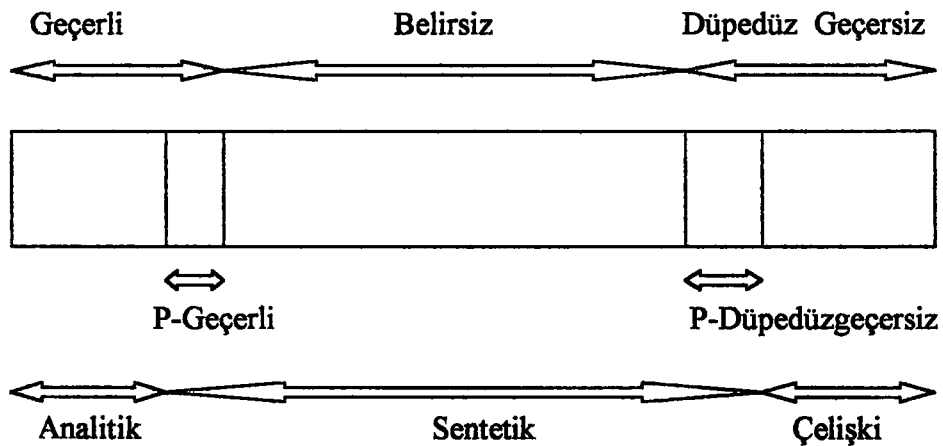
şeklinde belirtilir. Böylece dilin formel olarak incelenmesine yakışır bir biçimde Carnap, “doğru” ve “yanlış” terimlerini tanımlamadan bırakır. Çünkü bunların tanımının formel bir sistem açısından fazla bir önemi yoktur.

Carnap’ın bundan sonraki tanım çifti “geçerli” (valid) ve “düpedüz geçersiz” (contravalid) terimleriyle ilgilidir. Carnap’ın geçerlilik tanımı, “Bir cümle, eğer o, öncüllerinin boş sınıfının bir sonucu ise geçerlidir” (Carnap 1996:48) diye ifade edilir. Buna göre, mantıkta genellikle “üçüncü halin olanaksızlığı” diye anılan, “ $P \vee \sim P$ ” önermesi bir geçerli önermedir. Carnap’ın verdiği bu örneğe benzer bir örnek de şöyle verilebilirdi: $\sim [p \wedge q \Rightarrow p] \Rightarrow q$. Bu önerme de tanımda anlatıldığı gibi, “öncüllerinin boş sınıfının bir sonucu”dur. Çünkü dikkat edilirse, Carnap’ın örneğinde de yukarıda verilen örnekte de, p ve q gibi önermelerin doğru ya da yanlış değer alıp almamasına bakılmadan, toplam önerme geçerli bir önermedir. Ya da bir başka deyişle öncüllerin doğru veya yanlış değer alması sonuçta önermenin doğru olmasını etkilememektedir, önerme, öncüllerinin doğruluk değerlerinden bağımsız olarak mantıksal biçimi itibari ile doğrudur. Carnap, “Belli bir dil sisteminin ‘A’ cümlesine, eğer bu sistemin her cümlesi, ‘A’nın bir sonucu ise, ona düpedüz geçersiz” (Carnap 1996:49) adını verir. Buna

verilen örnek ise “ $P \wedge \sim P$ ” dir. Düpedüz geçersiz başka bir örnek vermek gerekirse, $[p \wedge q \Rightarrow p] \wedge q$ önermesi uygun bir örnektir. Burada da anlatılmak istenen, öncüllerin doğru ya da yanlış olan hangi durumundan yola çıkarsak çıkarım, çıkarımın yanlış ve dolayısıyla düpedüz geçersiz olmasıdır. Düpedüz geçersiz terimiyle, çelişki de tanımlanır. Şu halde, yalnız L_kuralları nedeniyle yanlış olan cümleye L_geçersiz ya da çelişki denir. Carnap, “geçerli” teriminin Russell’ın *Principia Mathematica*’da verdiği ispatlar (proof) ve “düpedüz geçersiz”in de çürütme (disproof) olduğunu belirtir. (Carnap 1996:47-50)

Carnap’ın bu iki terim çiftinden sonra tanımladığı ‘belirli’ (determinate) ve ‘belirsiz’ (indeterminate) terimleri, bizi onun analitik/sentetik terimine daha da yaklaştırır. ‘Belirli’ terimi, “bir cümlenin geçerli ya da düpedüz geçersiz” olmasına göre tanımlanır. Oysa ‘belirsiz’ terimi, “bir cümlenin ne belirli ne de belirsiz” olmasıdır. (Carnap 1996:49) Buna göre, “a, b’nin oğludur” dediğimizde belirsiz bir cümle kuruyoruz, çünkü bu cümlenin doğruluğu dilin kuralları ya da L_kuralları tarafından belirlenemiyor. Belirli bir cümleye belirli denmesinin nedeni, dilin kurallarından yola çıkarak ve herhangi bir olguya başvurmadan ona doğru ya da yanlış diyebilmemizdir. Bu tanım çiftlerinden sonra analitik/sentetik ayrımı şöyle ifade edilir:

“Yalnız, L_kuralları nedeniyle doğru olan bir cümle” (Carnap 1996:53), L_geçerli veya analitik olarak tanımlanır. “L_kuralları verilen bir cümlenin doğruluğu veya yanlışlığı belirlemede yetersizse, diğer deyişle cümle L_belirli bir cümle değil ise”, ona L_belirsiz veya sentetik denir. Bütün bu ilişkiyi Carnap bir tablo halinde özetler. (Carnap 1996:55)

Bu tabloda görülen P_Düpedüz geçerli ve P_Geçersiz terimleri fiziksel yani olgusal ve empirik geçerliliği ya da geçersizliği anlatmak için kullanılmıştır. Belirsiz cümleler, mantıksal olarak doğru ya yanlışlığı belli olmayan cümlelerdir. Bu tür cümleler, fiziksel geçerli ya da düpedüz geçersiz cümleleri de içermez, çünkü onlar fiziksel kurallara göre doğru ya da yanlış olabilirler. Geçerli cümleler, doğruluk tablosunda hep doğru değerini alan cümlelerdir. Buna karşılık düpedüz geçersiz cümleler, doğruluk tablosunda hep yanlış değerini alan önermelerdir. Çelişki, düpedüz geçersiz cümleleri anlatır ve doğruluk tablosundaki değeri hep yanlıştır. Oysa analitik, geçerli cümlelere denir ve doğruluk tablosunda da hep doğru değerini alır. Sentetik ise hem belirsiz cümlelerden hem de fiziksel geçerli ve geçersiz cümlelerden oluştuğu için doğruluk tablosunda daima doğru ya da yanlış olduğu bilinemeyen cümlelerdir. Bunlar doğru veya yanlış değerlerini seçenekli olarak alırlar.

Carnap, sentetik yargı için,

“[...]en azından bir değer ataması doğru olduğunda ve en azından bir değer ataması yanlış olduğunda, L_belirsiz bir cümle üzerine söyleyebiliriz ki (açık önermesel bir formülün olmamasına rağmen) o, olgusaldır. Bu kavram sentetik yargının geleneksel nosyonunun açıklanması için kullanılmıştır” (Carnap 1958:18)

der. Böylece sentetik yargılar Carnap’a göre, doğruluk tablosunda en az bir değer ataması doğru ya da yanlış olan olgusal yargılardır. Olgusal cümlelerdeki doğruluk ve yanlışlık ise eğer olgular cümlenin söylediği gibi doğru ise doğru, yanlış ise yanlış değeri almasıyla belirlenir. (Carnap 1958:16)

Analitik önermeler ise, “olguların rastlantısal durumlarından bağımsız ve bütün olanaklı dünyalarda geçerlidir.” (Carnap 1958:17) Dolayısıyla analitik önermeler, doğruluk tablosunda, bütün olanaklı yorumlarda (ya da durumlarda) doğru olan önermelerdir.

Anlatılanlar ışığında Carnap’ın analitik/sentetik ayrımını şöyle örneklendirebiliriz. $\sim[p \wedge q \Rightarrow p] \Rightarrow q$ önermesini ele alalım. Bu önermeyi sözel olarak, “kuşlar ve insanlar ölümlü ise kuşlar ölümlüdür ifadesinin değillesmesi insanların ölümlü olmasını gerektirir” diye de belirtebilirdik. Burada p’nin “kuşların ölümlü olması”,

q'nun da "insanların ölümlü olması" ile simgeleştirildiğini varsayalım. Şimdi bu önermenin analitik mi yoksa sentetik mi olduğuna bakalım. Aşağıda bu önermenin doğruluk tablosu verilmiştir.

P	Q	$P \wedge Q$	$P \wedge Q \Rightarrow P$	$\sim[P \wedge Q \Rightarrow P]$	$\sim[P \wedge Q \Rightarrow P] \Rightarrow Q$
D	D	D	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D
Y	D	Y	D	Y	D
Y	Y	Y	D	Y	D

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere, p ve q'nun tüm olası seçenekleri için sonuç önerme hep doğru olmaktadır. Dolayısıyla bu önermede p ve q'nun olgusuna gitmeden, onun doğruluğunu bilebilmekteyiz. Şu halde bu önerme geçerli ve analitik bir önermedir. Oysa sentetik bir önerme olsaydı, sonuç önerme (sağdaki son sütun) en az bir yanlış ya da en az bir doğru içerecek ve bütün sütun doğru olmayacaktı. Eğer sağdaki son sütun bütünüyle yanlış olsaydı, bu durumda da düpedüz geçersiz (contravalid) ve dolayısıyla çelişki olacaktı. Sentetik önermeye ise, basitliğinden ötürü Carnap'ın örneğini, "a, b'nin oğludur"u verebiliriz. Bu önermeye p dersek, p önermesi doğruluk tablosunda doğru ya da yanlış iki değer alır ve ne L_geçerli ne de L_düpedüz geçersiz olduğundan, bu önerme sentetiktir denilebilir.

Carnap, yirminci yüzyıl filozoflarının analitik/sentetik ayrımında sıklıkla başvurdukları "anlam" kavramını da, mantıksal çözümlemesine uygun bir şekilde tanımlar. Fakat bundan önce "mantıksal" sözcüğünün Carnap için ne anlam ifade ettiğine bakılmalıdır. Çünkü ona göre, mantıksal sözcüğü ile anlam kavramı arasında yakın bir ilişki vardır. "Bir işlem sadece anlamların (senses) çözümlemesinde temellendiğinde ve olgunun herhangi bir gözlemini gerektirmediğinde" (Carnap 1958:16) mantıksal olarak adlandırılır. Dolayısıyla anlamın çözümlemesi, bir mantıksal çözümlemedir. Bu mantıksal çözümlemenin karşıtı empirik ya da sentetik olandır. Sentetik ise olgunun herhangi bir gözlemini gerektirir. Oysa olgunun gözlemini gerektirmeyen mantıksal çözümleme, yalnızca anlamın çözümlemesidir. Şu halde anlam

nasıl kurulur? Carnap, bu sorunun yanıtını vermeden önce, sembolik dildeki sabit, değişken, mantıksal ve betimleyici göstergeler terimlerine açıklık getirmeye çalışır. Sembolik dilde sabitlerin özel belirli bir anlamı olurken, değişkenler belirsiz nesnelere işaret ederler. Yine bir sembolik dilde ya sabitler ya da değişkenler olarak yer alan göstergeler de, betimleyici ya da mantıksal göstergeler olarak da sınıflanabilirler. Böylece betimleyici göstergeler aslında, dünyada nesnelere, ilişkilere, vs. işaret etmeye hizmet eden sabitlerdir. Bunun yanı sıra, mantıksal göstergeler, dünyada herhangi bir şeye işaret etmezler ve onlar, bütün değişken ve mantıksal sabitleri içerirler. Şimdi bir cümlede anlamın nasıl kurulduğu sorusuna döndüğümüzde Carnap'ın yanıtı: “[...], [Mantıksal göstergeler], bir tümcenin betimleyici sabitlerini birbirine bağlar ve böylece bir cümlenin anlamını dolaylı yoldan kurar” (Carnap 1958:17) olur. Dolayısıyla anlam, mantıksal göstergeler yoluyla, betimleyici sabitlerin birbirine bağlanması ile kurulmuş olur.

Carnap'ın analitik/sentetik ayrımında, onun bu ayrıma ilişkin yaptığı ya da bu ayrımında yararlandığı tanımlarda göz önüne alındığında, ayrımın mantıksal bir formda verildiği, analitik önermelerin olguya hiç “dokunmayan” çok daha formel önermeler olduğu ve sentetik önermelerin buna karşılık, formel yapısı itibarıyla, bir yönüyle olguya “bağlı” önermeler olduğunu görmekteyiz. “Dokunmama” ya da “bağlılık”ın mantıksal çözümlemedeki karşılığının ise, her önermenin doğruluk tablosunda aldığı doğruluk değerleriyle ilgili olduğu söylenebilir.

3.3. Ayer ve Ayrımın Eşanlamlılık Tanımı

A.J. Ayer, analitik/sentetik ayrımına eşanlamlılık ölçütüyle yaklaşan ve mantıkçı pozitivist ekolde yer alan bir filozoftur. Onun analitikliğe ilişkin verdiği eşanlamlılık ölçütü, yirminci yüzyılın birçok filozofu tarafından tartışılmıştır. Ayer'in analitik/sentetik ayrımına ilişkin en belirgin açıklamaları, onun *Dil, Doğruluk ve Mantık* adlı kitabının *A Priori* adlı bölümünde bulunmaktadır. Ayer, 3.1'de belirtildiği üzere, Kant'ın analitik/sentetik ayrımını doyurucu bulmaz ve onu belli açılardan eleştirir. Ayer, Kant'ın analitik/sentetik ayrımını doyurucu bulmadığı gibi, onun matematiğin önermelerini sentetik a priori olarak değerlendirmesini de kabul etmez. Çünkü Ayer'e göre, matematiğin önermeleri analitik ya da bir başka deyişle totolojiktir. (Ayer

1984:65) Örneğin $7 + 5 = 12$ önermesi de Kant'ın sandığı gibi sentetik a priori değil analitiktir. Çünkü $7 + 5$ ile 12 eşanımlıdır. Tıpkı “gözcü” ile “göz doktoru”nun eşanımlı olması gibi.. (Ayer 1984:74)

Ayer, böylelikle analitikliğin tanımında, eşanımlılık tanımını kullanmaya başlar. Aslında Ayer'in analitik/sentetik ayrımı kimi açılardan Carnap'ın ayrımına benzemektedir. Çünkü Ayer, “bir önermenin geçerliliği yalnızca içerdiği simgelerin tanımına bağlıysa onu analitik” (Ayer 1984:67) olarak tanımlarken, “eğer önermenin geçerliliği deney olgularıyla belirleniyorsa onun sentetik” (Ayer 1984:67) olduğunu söyler. Dikkat edilebileceği gibi bu tanımlamada sentetik, deney olgularının gözlemini gerektirmektedir. Oysa analitik önerme için deney olgularına başvurmak gereksizdir, çünkü analitik bir önermenin analitikliğini belirleyen yalnızca içerdiği simgelerin tanımıdır. Eğer bu simgeler eşanımlı ise analitik, değilse ve önermenin geçerliliği için olguya başvuruluyorsa sentetiktir. Bu ise, Carnap'ın olgunun gözlemini gerektiren sentetik önermeler ile, böyle bir gerekliliğin olmadığı analitik önermeler arasında bu türden bir benzerliğin olduğunu açıkça göstermektedir.

Ayer, analitik önermeleri totolojik önermeler olarak görür. Örneğin bu konuda verdiği örnek, “ya p doğrudur ya da p doğru değildir” (Ayer 1984:67) önermesidir. Bu önermenin biçimsel formülü bilindiği gibi $p \vee \sim p$ 'dir. $p \vee \sim p$ önermesi, bir totolojik önermedir. Çünkü doğruluk tablosunda olası bütün durumlar için doğrudur. Ayer'in analitik önermeleri totolojik olarak görmesi rastlantısal değildir. Çünkü ona göre, analitik ve sentetik, olguyla ilişkisinde birbirinden ayrılır. Analitik önermelerde olguya başvurmanın gereksizliği bir yana, aynı zamanda bu tür önermeler olgusal içerekten de yoksundurlar. (Ayer 1984:68) Bu yüzden de analitik önermeler deneyle çürütülemeyen önermelerdir. Analitik önermelerin olgudan yoksun önermeler olması, yani deneyle çürütülemez ve deneyle dayanmayan önermeler olması onların bir özelliğini daha ortaya koyar ki, bu tür önermeler bilgimizi artıran önermeler değildir. (Ayer 1984:69) Örneğin, “karıncaların ya bir bölümü asalaktır ya da hiçbiri değildir” gibi bir analitik önermenin geçerliliğini anlamak için karıncaları gözlememize gerek olmadığı gibi, bu önerme karıncalar hakkında herhangi bir bilgi de vermez. Çünkü önerme, formel yapısı itibarıyla geçerli ve doğru bir önermedir.

Ayer, analitik önermelerin eşanlamlılığını ve totolojik yapısını birlikte kullanır. Örneğin, $7189, 91 \times 79$ ile hem eşanlamlıdır hem de $91 \times 79 = 7189$ bir totolojidir. (Ayer 1984:76) Böylece Ayer sonrasında, eşanlamlı ve totolojik analitik önermeler ayrı ayrı incelenirken¹, Ayer’de henüz bu kavramların karışık bir şekilde kullanıldığını gözlemekteyiz.

Ayer’in analitik/sentetik ayrımında böylelikle, ayrımın Carnapçı mantıksal ve formel tanımı yanı sıra, bulanık da olsa “eşanlamlılık” kavramının yer aldığı görülmektedir. Bu ise, ilerde Quine’ı ayrımın reddine götüren ve analitikliğin tanımında “döngüsellığe” neden olan kavramlardan yalnızca biridir.

3.4. Quine, White ve Analitik/Sentetik Ayrımının Reddi

Kant sonrası yirminci yüzyılda tanımlanışı ve irdelemesi farklı bir yönde seyreden analitik/sentetik ayrımı, ilk defa bu yüzyılda Quine tarafından güçlü bir eleştiriye maruz kalmıştır denilebilir. Çünkü Quine, böyle bir ayrım için verilen tanımların yeterli ve doyurucu bir düzeyde olmadığını göstermeye çabalamıştır. Dolayısıyla ayrımın Quine tarafından reddi, bu yüzyıldaki birçok filozofun kafasında, ayrıma ilişkin şu ya da bu yönde birtakım soru işaretleri bırakmıştır. Bu soru işaretlerinden kimileri, analitikliğin bir tanımının verilip verilemeyeceği gibi temel itirazlara yönelik olurken, kimileri de eşanlamlılık, anlam, karşılıklı değişebilirlik, zorunluluk, tanım(lama) gibi kavramların kendilerine ilişkindi. Şu halde, önce Quine’in ve daha sonra da White’in, analitik/sentetik ayrımına ilişkin temel itirazlarını incelemek yararlı olacaktır.

Quine, “*Deneyciliğin İki Dogması*” adlı ünlü makalesinin giriş kısmında, iki tür analitik bildirim türünden söz eder. Bunlardan birincisi, mantıksal olarak doğru dediği ve yalnız formel yapılarından dolayı doğru olan bildirimlerdir. Bu sınıfa giren analitik önermelere, “Hiçbir evli olmayan insan evli değildir” örnek verilebilir. Quine, bu tip

¹ Totolojik olarak tabir edilen analitik önermeler daha çok, mantıksal doğruluk (logical truth) ya da mantığın doğruluğu (truth of logic) şeklinde belirtilirken, eşanlamlılık üzerinden tanımların yapıldığı diğer analitik önermeler, örtük analitik (implicit analytic) olarak adlandırılır. Böylece analitik önermeler

analitik önermeleri, “mantıksal parçalarından öte, bileşenlerinin bütün yeniden yorumlanışları altında doğru olarak kalan ve doğru olan” (Quine 1980:22-23) bildirimler olarak niteler. Quine’in mantıksal doğruluk (logical truth) adını verdiği bu tip analitik önermelerin yanı sıra, “karakteristiği, eşanlamlılar yerine eşanlamlıların konulmasıyla bir mantıksal doğruluğa çevrilebilen” (Quine 1980:23) bir ikinci tip analitik önermelerden daha söz eder. Bu tip analitik önermelere örnek ise, “hiçbir bekar evli değildir” şeklinde verilebilir. Quine’a göre bu ikinci tip analitik önermelerin hala düzgün bir nitelenmesinden yoksunuz. Böylece Quine, özellikle bu tip analitik bildirimleri ele alır.

Hatırlanacağı gibi, Kant, analitik önermeleri açık ve örtük analitik önermeler olarak ayırmıştı ve açık olan analitik önermelerin de totolojiler olduğunu söylemişti. Quine da benzeri bir sınıflama yaparak Kant’ın açık analitik önermeler dediğine, mantıksal doğruluk der. Quine, Kant yerine kendi çağdaşı Carnap’ı da özellikle bu birinci tip analitik önermeler açısından eleştirir. Çünkü Carnap, birinci tip analitik önermelerle uğraşmıştır ve Quine’a göre o, ikinci tip analitik önermelerin tanımını vermede yetersiz kalmıştır. Quine’in Carnap eleştirisi onun bir anlamda, analitikliğin ve dolayısıyla analitik/sentetik ayrımının niteliğini açıklama yönünde getirdiği eleştirilerin giriş kısmını oluşturur. Çünkü bu eleştiriyle birlikte, ikinci tip analitik önermeler daha belirgin ortaya çıkacak ve bunların yapılarını açıklamaya yönelik tanımlamalar daha kolay ele alınabilecektir. Quine, Carnap’ı şöyle bir paragrafla eleştirir:

“Son yıllarda Carnap, durum-betimleyicileri diye adlandırdığı bir şeyle analitikliği açıklamaya yöneldi. Bir durum betimleyicisi, atomik veya bileşik olmayan dilin bildirimlerine doğruluk değerlerinin herhangi bir tüketici atamasıdır. Dilin diğer bütün bildirimleri, -Carnap’ın varsaydığı-bilinen mantıksal aygıtlar aracılığıyla onların bileşen cümleleriyle birlikte kurulurlar. Öyle ki, herhangi bir karmaşık bildirim doğruluk değeri, belirlenebilir mantıksal yasalarla, her bir durum betimleyicisine ayarlanır. Şu halde bir bildirim, her durum-betimleyicisi altında doğru olduğunda, analitik olarak açıklanır. Bu görüş, Leibniz’in ’bütün olanaklı dünyalarda doğru’nun bir uyarlamasıdır. Fakat bilinmeli ki, analitikliğin bu versiyonu, eğer sadece “John bekar” ve “John evlidir” gibi birbirine benzemeyen, karşılıklı birbirinden bağımsız olan, dilin atomik bildirimleri söz konusu olduğunda amacına hizmet eder. Aksi durumda,

---

en kaba şekliyle açık (explicit) ve örtük (implicit) analitik önermeler şeklinde ayrılacaktır ilerde. Bu iki tip ve diğer tip analitik önermelerin tanımları için bkz.(Nordenstam 1972:19)

“John bir bekardır” ve “John evlidir”e doğruluk (truth) atfetmiş olan bir durum-betimleyicisi olurdu ve sonuçta “hiçbir bekar evli değildir” amaçlanan ölçüt altında analitik olmaktan ziyade sentetik olacaktı. Böylece, durum betimleyicileri anlamında, analitikliğin ölçütü, yalnızca, “bekar” ve “evli olmayan insan” (analitikliğin ikinci sınıfında verilen eşanlamlı çift tipi) gibi ekstra mantıksal eşanlamlı çiftlerden sakınan dillere hizmet eder” (Quine 1980:23)

Anlaşılabileceği gibi, Quine’ı rahatsız eden, Carnap’ın doğruluk tablosunda ya da durum betimleyicilerine ilişkin tabloda yer alan mantıksal önermelerin birbirlerini dışlayan, atomik önermeler olmasıdır. Çünkü bu durumda, “hiçbir bekar evli değildir” gibi bir önerme, “Yarın güneş doğacak” ya da “Sezar’ı Brütüs öldürdü” gibi bir sentetik önermeyle eşdeğer olacaktır. Çünkü analitikliğin belirlenebilmesi için burada birden fazla önerme yoktur. Aslında bu Quine’ın Carnap’ı yorumlayış şeklidir. Çünkü bir p önermesinin doğruluk değeri daima “doğru” olarak da verilebilir Carnap’ın sisteminde. Böylece, “Hiçbir bekar evli değildir” gibi bir önerme de analitik olarak kabul edilebilir. Fakat temelde Quine’ın anlatmak istediği farklıdır: Böyle bir önermenin doğruluk değeri sabit olarak verilmiş olsa bile, bu önermenin nasıl böyle bir doğruluk değeri aldığı, Carnap’ın sistemine göre hala sorunlu olarak ortada kalacaktır. Denilebilir ki Quine, bir anlamda Carnap’ın tekil p önermesinin dokusuna inerek, eşanlamlı sözcüklerden oluşan bir önermeyle karşılaşmıştır. Dolayısıyla bu tip önermelerin analitikliği, daha alt düzey bir incelemeyi gerektiren iştir.

Şu halde Quine, Carnap’ın sisteminin, birinci tip analitik önermelere hizmet eden bir sistem olduğunu belirleyerek amacına yönelik ilk adımı atmış olur. Bundan sonra o, ikinci tip analitik önermeleri ele alarak, analitikliği tanımlamanın sonuçsuz bir tanımlama olduğunu gösterir. Quine’ın bu temel eleştirisi şu kısa maddeler halinde özetlenebilir:

- i) “Tanım”a yönelik eleştiri
- ii) Salva veritate testi
- iii) Semantik kural

Quine’ın eleştirilerinde temel aldığı analitiklik tanımı konuyla sıkı sıkıya bağlıdır. Çünkü Quine, ikinci tip analitik önermelerin birinci tip analitik önermelere

indirgenmesiyle ilgilenir ve bu yönde de şöyle bir tanımlama ele alır: “[...]herhangi bir analitik bildirim, eşanlamlılar yerine eşanlamlıları koymakla mantıksal bir doğruluğa çevrilebilmesi [...]” (Quine 1980:28) Aslında bu ele aldığı tanımlama, bütününde analitikliği ve sonrada da analitik/sentetik ayrımını eleştirir. Fakat bu tanımlamanın önemi eşanlamlılığın içermesidir denilebilir. Çünkü Quine, eleştirisi için uygun başlama noktasını buradan elde eder.

i) Quine, bazı kimselerin ikinci tip analitik önermeleri, tanımlama yoluyla birinci tip analitik önermelere çevirmeye çalışmalarını eleştirir. Burada sözü edilen tanımlama da üç şekilde olabilir. Birinci durumda, “Hiçbir bekar evli değildir” gibi bir analitik önermenin, ilk tipten bir analitik önermeye çevrilebilmesi için “bekar” ve “evli olmayan insan”ın bir şekilde birbirlerine göre tanımlanmaları gerekmektedir. Dolayısıyla bu iki terimin eşanlamlı olduğu söylenmelidir. Fakat bu iki terimin tanımlama yoluyla eşanlamlı olduğu neye bakılarak söylenecektir? Eğer bir sözlüğe bakılacak ise, bu sözlükte kimin ne zaman böyle bir tanımlama yaptığı sorulabilir? Daha da önemlisi neden böyle bir sözlük tanımlamasını kabul edelim? Bu soruların yanı sıra bir şey açığa çıkmaktadır ki, sözlük tanımlamasında da bir eşanlamlılık kavramına başvurma gereksinimi doğmaktadır. Ama eşanlamlılık kavramı henüz açıklanmamış bir kavramdır. İkinci tip tanımlama şekli de bir açıklama olabilir. Fakat Quine’a göre, “açıklama bile, tanımlanan ve tanımlayan arasındaki eşanlamlılığın bir öncel varlığını salt olarak serimleyemeyişinden dolayı, yine de diğer eşanlamlıların öncel varlığına dayanır.” (Quine 1980:25) Yani açıklama ile, tanımlanan ile tanımlayan arasındaki eşanlamlılık salt olarak serimlenemez. Çünkü burada serimlenmeye çalışılan eşanlamlılık da kendinden önceki diğer eşanlamlılıkları içerir. Dolayısıyla bu noktada da eşanlamlılık kavramına geri dönmüş ve henüz açıklanmamış eşanlamlılıktan dolayı bu indirgeme de kabul edilebilir bir indirgeme olamaz. Bir başka tanımlama şekli de şart koşmadır (stipulative). Şart koşma, özellikle yapay dillerdeki bir durumdur ve doğal bir dil için, belli bir hükme göre eşanlamlılık ilişkisinin yaratılmasının çok az açıklayıcı değeri vardır. Şu halde, Quine’a göre, tanımlamayla, eşanlamlılığın öncel bir varlığı kabul edilmekte, bu öncel varlığın kendisi de açıklanmamış bir şekilde kalmaktadır.

ii) Tanımlama ile analitikliğin açıklanması, bizi açıklanmamış eşanlamlılık kavramına götürüyordu. Dolayısıyla Quine, analitikliğin daha iyi bir açıklanmasının

yapılıp yapılamayacağını görmek ve analitikliği eşanlamlılık bağlamında açıklayabilmek için eşanlamlılık kavramının kendisine yönelir. Karşılıklı değişebilirlik de denilen salva veritate testi şöyle uygulanır: “İki linguistik formun eşanlamlılığı, basit bir tarzda, onların doğruluk değerinin değişimden bağımsız bütün bağlamlarda karşılıklı değişebilirliğine dayanır.” (Quine 1980:27) Quine bu karşılıklı değişebilirlik testi için iki durumu göz önünde bulundurur. Birincisi, bu test, bileşenlere ve tırnak içindeki ifadelere uygulanamaz. Çünkü İngilizce “bachelor”, bekar olmasına rağmen, “bachelor of arts” (sanatların temeli) bununla ilintili olarak, bekar sözcüğünün anlamını içermez. Çünkü bu durumda “sanatların evli olmayan insanı” şeklini alacaktır ki bu anlamsızdır. İkinci durum ise, karşılıklı değişebilirlik salva veritate testi, bilişsel eşanlamlılığın bir testidir. Yani o, psikolojik ve şiirsel niteliklerden yoksundur. Bilişsel eşanlamlılık, analitik bildirim tanımı için gerekli olan bilişsel eşanlamlılığın bir çeşidi olarak açıklanabilir.

Quine salva veritate testini hem içlemsel (intensional) diller, hem de kaplamsal (extensional) diller için değerlendirir. Bir içlemsel dil için şöyle bir örnek verilebilir:

- 1) “Zorunlu olarak ve yalnızca bütün bekarlar becardır”. Eğer buradaki ikinci bekar sözcüğünü evli olmayan insanla yer değiştirirsek,
- 2) “Zorunlu olarak ve yalnızca bütün bekarlar evli olmayan insanlardır” ı elde etmiş oluruz. Bunu salva veritate testiyle elde ettik. Şimdi (2)yi söylemek (1)i söylemektir ve bu da analitiktir.

Dolayısıyla,

- 3) “Yalnızca ve bütün bekarlar evli olmayan insanlardır” savını aldığımızda,

eğer (3) analitik ise, “bekar” ve “evli olmayan insan” bilişsel eşanlamlıdır. Yani bir anlamda bilişsel eşanlamlılıktan yola çıkarak analitikliği test etmiş olduk. Her ne kadar test burada doğru bir şekilde çalışmış olsa da bu, analitikliği açıklamak için yeterli değildir. Çünkü ilkin “salva veritate karşılıklı değişebilirliğin koşulu, eldeki dilin zenginliğinde onun değişimlere dair gücünde değişiklik gösterir. Yukarıdaki sav, “zorunlu olarak” zamirini içeren yeterince zengin bir dille çalıştığımızı varsayar”. (Quine 1980:29) Dolayısıyla içlemsel bir dildeki böyle bir zamirin sayesinde karşılıklı değişebilirlik testini uygulayabiliyoruz. İkincisi, dikkat edilirse bu test ile analitikliğin testini yapmış olduk fakat analitikliği açıklamadan bıraktık. Aynı zamanda

Nordenstam'a göre, analitiklik kavramı zorunluluk kavramına başvurduğu için açıklanmadan kalmıştır. Çünkü, diğer yanda zorunluluk analitikliği varsayar. Zorunluluk, ancak ve ancak analitik bildirimlere uygulandığında, doğru bildirimleri veren bir ifade olarak açıklanabilir. (Nordenstam 1972:23) Şu halde Quine için içlemsel bir dilde salva veritate testi de analitikliği açıklamaya yetmez.

Kaplamsal bir dilde ise, karşılıklı değişebilirlik salva veritate, analitikliğin bilişsel eşanlamlılığını garanti etmez. Çünkü, bu dilde "bekar"ın "evli olmayan insan" olduğunu söylemekten öteye başka bir şey söylememiş oluruz. Aynı şeyi "kalpli yaratık" ya da "böbrekli yaratık" için de söylemiş olurduk ki bu daha çok anlamla ilgili bir sorundur. Oysa istenen eşanlamlılık tipi, yalnızca (3)ün doğruluğu değil, (3)ün analitikliği ile "bekar" ve "evli olmayan insan"ın eşitlenmesidir. Dolayısıyla Quine'a göre, ne içlemsel ne de kaplamsal dillerde karşılıklı değişebilirlik salva veritate testine başvurarak, dolayısıyla bilişsel eşanlamlılık yoluyla, analitikliği tatminkar bir şekilde açıklayamayız. Çünkü bilişsel eşanlamlılığa başvurma sonucunda da yine tanımlanmamış analitikliğe çıkmış olduk.

iii) Quine, doğal dillerin dışında yapay diller ve onlardaki semantik kurallarla verilmeye çalışılan analitikliğin yapısını da ele alır. Bu bakımdan da, semantik kurallara sahip olan bir Lo gibi yapay dil alındığında buradaki analitikliğin tanımı incelenir. Quine, bu inceleme için özellikle Carnap'ın yazılarına bakar. Quine'in göz önünde bulundurduğu tanım, "Bir bildirim S, Lo dili için, ancak ve ancak .... olduğunda analitiktir" tanımıdır. Fakat bu tanımda da Quine'a göre, "için analitiktir"ın anlaşılabilmesi için öncelikle kuralın anlaşılabilmesi gerekmektedir. Quine buradaki zorluğun, kuralların anlamadığımız analitiklik sözcüğünü içermesinden doğduğunu söyler. Yine "hangi ifadeler, kurallar analitikliğe atfediliyor anlıyoruz fakat ifadelere atanan kuralları anlamıyoruz" (Quine 1980:33) der. Dolayısıyla bildirimlere atfedilen kuralları anlamak için, kurallarda kullanılan analitik sözcüğünü anlamamız gerekmektedir. Semantik kuralların bir başka formu ise, analitik sözcüğünü içermemesine rağmen doğruluk sözcüğünü içermesine göre tanımlanır. Aslında burada doğruluk sözcüğünden kaynaklanan bir problem yoktur; fakat "bir bildirim, eğer o semantik kurallara göre doğru ise analitiktir" (Quine 1980:34) şeklinde tanımlanan analitiklikte, semantik kurallardan kaynaklanan bir problem vardır. Çünkü bu durumda

da açıklanmamış cümle olan “semantik kurallara” başvurulmuştur. Dolayısıyla burada her iki formdan da kaynaklanan bir problem vardır. Analitikliği, “-için analitiktir” ve “-nın semantik kurallara göre” tanımlamaları aynı şekilde, açıklanmaya gereksinim duyduklarından dolayı sorun oluştururlar. Her iki durumda da tanımın içine yerleştirdiğimiz bu cümleler açıklanma ihtiyacındadırlar. Şu halde Quine’a göre, “bir yapay dilin analitik bildirimlerini belirleyen semantik kurallar, yalnızca biz analitiklik nosyonunu anladığımız sürece, ilişkilidirler; onların bu anlayışı kazanmada yardımları yoktur.” (Quine 1980:36)

Quine böylece tanımlanamayan analitiklikten yola çıkarak hiçbir şekilde sınırları çizilemeyen analitik/sentetik ayrımını reddeder. Quine’ın incelemesinden de anlaşılacağı gibi, analitikliğin tanımlanmasında bir döngü söz konusudur. Bu öyle bir döngüdür ki, analitikliği her tanımlama teşebbüsünde, başvuru terimler bir başka terimi gerektirmekte ve sonuçta da yine anlaşılmayan analitiklik terimine çıkmaktadır. Grice ve Strawson, analitik/sentetik ayrımının savunmasına ilişkin yazdıkları makalede bu döngüsellik, “aile çemberi” (family-circle) diye adlandırır. (Grice, Strawson 1969:147) Bu çembere göre, çemberin herhangi bir üyesi tatminkar bir şekilde açıklanabilseydi diğer üyeleri de ona göre açıklanabilecekti. Ailenin üyeleri, “özçelişiklik”, “zorunluluk”, “eşanlamlılık”, “semantik kural”, “tanımdır”dır. Fakat maalesef ailenin herhangi bir üyesi diğeri kadar açıklanma ihtiyacı içerisindedir. Dolayısıyla bu çember içerisine giren analitikliğin de bir açıklaması olamamaktadır.

Analitik/sentetik ayrımının reddine yönelik ünlü çalışmalardan bir diğeri de Morton White’inkidir. Morton White’ta analitik önermeleri Quine’ın yaptığı gibi iki sınıfa ayırır. Bunlardan ilki mantıksal doğruluklardır ki bu, yukarıda örneklerini verdiğimiz Quineci anlamdaki birinci sınıf analitik önermelerdir. White da bu tip analitik önermelerle ilgilenmediğini söyledikten sonra ikinci tip analitik önermeleri ele alır. White’ın ikinci tip analitik önermelere ilişkin verdiği örnek, “insan akıllı bir hayvandır” örneğidir. White, bu örneği Quineci bir gözle çözümler ve bildirim analitikliğinin, “insan” ve “akıllı hayvan” eşanlamlılığı ölçütüne bağlı olması durumunda, bu ölçütün, bildirim analitikliğini açıklamada yetersiz kaldığını savunur. Çünkü burada başvuru eşanlamlılığı neye göre belirleyeceğiz? Eğer bir antropoloğa sorarsam onun yanıtını nasıl denetleyeceğiz? Şu açıktır ki insanın akıllı bir hayvan

olduğuna dair verilen yanıtta doğuştan muhalif birçok yanıt verilebilir. Hem sonra kimi filozoflara gore (J.S. Mill) insanın eőanlamlısı, “akıllı hayvan” değil “iki ele sahip memeli hayvandır”. Yani kimi bağlamda eşanlamlı, kimisinde değildir. Şu halde eşanlamlılığa gore tanımlanan analitik/sentetik ayrımı bir derece sorunudur. Kesin bir ayrım olamaz.

White’ın analitik/sentetik ayrımına dair itirazlarından bir diğeri de, “zeliőki”ye ilişkindir. Bu durum, “analitik bildirimlerin kendilerinin reddi zeliőiktir” şeklinde ifade edilir. White, bu zeliőkinin insanlarda yarattığı varsayılan dehşet ve rahatsızlık hissi üzerine durur ve şöyle der:

“Kim, analitik bildirimlerin karőıtlıklarında hazır bulunan dehőeti hissetmeyi umar? Kesinlikle, dili kullanan topluluktaki bütün kişiler değil. Dehşet hissetmeyecek ve filozofların zeliőki dedikleri bildirimlerden rahatsızlık duymayacak bir çok kimse vardır. [...] Eğer analitik bildirimler, sentetik doğru bildirimlerden rahatsızlık tabanında ayrılacaklarsa-ki bunları reddetmekle oluşur- ayrım keskin olmayacak ve analitik/sentetik arasındakiki şimdiki katı ayrım bırakılmış olacaktır.”
(White 1970:85-86)

Dolayısıyla zeliőkinin yaratmıő olduğu rahatsızlık, analitik/sentetik ayrımını kesin ve katı bir ayrım yapmaya yetmeyecektir. Çünkü White’a gore bu rahatsızlığı duymayan kimseler de varolabilir.

White, ayrıca bazı bildirimlerin bazı yapay dillere gore, analitik olarak Şart koőulabilmesine rağmen, bir yapay dil L1’de analitik olan, diğer yapay bir dilde L2’de analitik değil sentetik olabilir der. Çünkü “tüysüz iki ayaklı insandır” ve “insan akıllı hayvandır” örneklerini aldığımızda, L1 dili, kullanıcılarına, “akıllı hayvan” için “insan” terimini kullanmasına izin verirken, aynı dil, “tüysüz iki ayaklı” için “insan” teriminin kullanılmasına izin vermeyebilir. Dolayısıyla bir dilde analitik olan bir bildirim de diğer bir dilde pekala analitik olmayabilir. Çünkü yapay dillerdeki eşanlamlılık sorunu o dilin kurallarına gore tanımlanır.

Dolayısıyla White’ın analitik/sentetik ayrımına ilişkin temel savları  başlık altında toplanabilir: Bunlardan birincisi yapay dillerdeki eşanlamlılık sorunudur

ki, buna göre bir yapay dilde eşanlamlı olan iki sözcük diğer bir dilde o dilin kuralları gereğince eşanlamlı olmayabileceğinden, analitiklik ve sentetiklik dilden dile değişebilir. İkincisi doğal bir dildeki eşanlamlılık sorunudur ki, doğal bir dildeki eşanlamlılığın kabulü de bağlamdan bağlama değişebileceğinden bir derece sorunudur. Son olarak analitik bildirimlerin reddinin özçelişki oluşturmalarına ilişkin itirazdır. White bu noktada da, özçelişikliğin yarattığı dehşet ve korkunun o dili kullanan bütün kişiler tarafından hissedilmeyebileceğini söyleyerek ayrımın keskin ve katı bir ayrım olmasına itiraz eder.

Analitik/sentetik ayrımına ilişkin olarak getirilen itirazlardan özellikle Quine'in itirazı çok ses getirmiştir. Fakat aynı zamanda, bu itiraza yönelik eleştiriler de beraberinde gelmiştir. Örneğin, Tore Nordenstam'ın Quine'a yönelik eleştirisi son derece anlamlı bir eleştiridir: "Quine'in analitik doğruluk nosyonunun tatminkar bir açıklamasından ne istediği tam olarak açık değildir. Tekrar tekrar, nosyonun açıklanması- açıklama farklı biçimlerde de olsa- gerektiğini vurgular." (Nordenstam 1972:28) Gerçekten de Quine'in analitikliğe ilişkin nasıl bir tanımlama istediği belirsizdir. Belli olan, onun analitiklik tanımlamasında Grice ve Strawson'un da doğru olarak teşhis ettiği gibi, birtakım terimlerden oluşan bir çembersel döngüye (kısır döngü) düşülmemesi yönündeki istediğidir. Fakat ilginç olan, analitikliğin tanımlamasına sokulacak olan her terimin bu çemberin üzerinde yer alacak bir üye olması durumunun kaçınılmaz olmasıdır.

White'in analitik/sentetik ayrımına olan itirazı, Quine'inkine oranla daha kaba bir biçimdedir. White daha çok ayrımın bir derece sorunu olduğunu söyler. Fakat özellikle "özçelişkinin insanlarda yarattığı rahatsızlığı kabul etmeyen ya da öyle hissetmeyen kişilerin" varlığından söz ederek yaptığı temellendirme, daha çok psikolojik temelli bir temellendirmeye benzemektedir.

3.5. Analitik/Sentetik Ayrımının Savunulması

Quine'in analitik/sentetik ayrımına getirdiği eleştiriden sonra, Grice ve Strawson, "*In Defense of a Dogma*" adlı ünlü makalelerinde Quine'in savlarını ele alırlar ve ayrımın savunmasını yaparlar. Grice ve Strawson'a göre Quine ayrımı

reddederken kullandığı savları temellendirememektedir. Analitik/sentetik ayrımı birçok yönden eleştirilebilir ve keskin bir ayırım olmadığı ileri sürülebilir, fakat bu bizi ayırımın reddedilmesi ve bırakılması gerektiğine götürmemelidir. Onlara göre, yine ayırımın birçok açıdan kullanışsız olduğu söylenebilir fakat bundan dolayı ayırımı reddeden bir kimse de aslında dolaylı yoldan ayırımın varlığını teyit etmektedir.

Grice ve Strawson, Quine’ı birkaç yönden eleştirirler fakat bunlardan iki tanesi çok daha anlamlı ve yerini bulan eleştirilerdir. Bu eleştirilerden birincisi, “ayırımın reddi bizi paradoksa götürür” şeklindeki ifadede kendini gösterir.

Quine, analitikliğin bilişsel (cognitive) eşanlamlılık ile biçimsel olarak açıklanmaya çalışıldığını söyler. Fakat, yine ona göre, eşanlamlılık kavramının kendisi açıklanamaz olmasından dolayı analitiklikte açıklanamaz olarak kalır. Strawson ve Grice, Quine’ın bundan dolayı ayırımı reddetmesi sonucunda, bir paradoksa düştüğünü iddia eder. Çünkü eşanlamlılık kavramının açıklanamaz olmasından dolayı ayırımı reddetmek aynı zamanda “aynı demek” ve “aynı demek değil” ayırımı da reddetmek demektir. Böyle bir durumda, “Bir dilin cümlelerinin diğer bir dilin cümlelerine doğru ya da yanlış çevriminden konuşmak bütünüyle anlamsız mıdır? Öyle olduğuna inanmak zordur” (Grice, Strawson 1969:146) der Grice ve Strawson. Bu noktada eleştirilerini daha ileri götürerek, “Eğer eşanlamlı cümlelerin anlamsız olduğundan konuşursak, o halde bir anlama sahip olan cümlelerden konuşmanın bütünüyle anlamsız olması gerekir gözükmemektedir” (Grice, Strawson 1969:146) derler. Çünkü, cümle eşanlamlılık kavramını anlamsız olarak bırakırsak, cümle-anlamı (anlama sahip olan bir cümle) kavramını da anlamsız olarak bırakmalıyız. Bunun sonucunda belki de anlam kavramını da bırakmalıyız der Grice ve Strawson. Onların bir açmaz, bir paradoks olarak gördükleri sorun aslında dilin doğru ya da yanlış çevrilmesi ile ilgili olan durumdur. Çünkü iki ifadenin bilişsel olarak eşanlamlı olduğunu söylemek “aynı demek” ve “aynı demek değil” demektir basitçe ve bu durumda da bir dilden diğer bir dile çeviri yaparken eşanlamlılık kavramını kullanmak zorunludur. Şimdi eğer eşanlamlılığı analitikliği açıklayamayışından ötürü bir yana bırakacak olursak, bu durumda bir dilden diğer bir dile çeviri yapmak paradoksal bir durum oluşturacaktır. Çünkü çevirisi yapılan dillerdeki cümleler bir anlama sahiptir ve iki dil arasındaki çeviri de bu anlamın eşanlamlılık düzeyinde işlemesiyle olur. Aslında Grice ve Strawson’a göre

analitik/sentetik ayrımından dolayı eşanlamlılık kavramını bir yana bırakmak diğer yandan anlam kavramını da bir yana bırakmayı gerektirebilir. Bu duruma paradoksun diğer bir uzantısı olarak bakılabilir.

Grice ve Strawson'un Quine'a yönelttikleri bir diğer temel eleştiri de, onların Quine'in savlarında gördükleri "aile-çemberi" döngüsü ile ilgilidir.

Grice ve Strawson, Quine'in makalesindeki savları temel olarak şöyle özetler:

"'Analitik' olan ifadeler ailesi veya kesin bir çember vardır, öyle ki, çemberin herhangi bir üyesi tatminkar olarak anlaşılmuş olmasıyla alınsaydı ve açıklanabilseydi, bu durumda çemberin diğer üyeleri sözel olarak ve böylece tatminkar olarak, onun terimleriyle açıklanabilirdi. Ailenin diğer üyeleri: "özçelişiklik" (geniş anlamda), "zorunluluk", "eşanlamlılık", "semantik kural" ve belki de (fakat yine geniş anlamda), "tanım"dır. Liste çoğaltılabilir. Fakat, Maalesef ailenin her bir üyesi, herhangi bir diğeri kadar açıklanma ihtiyacındadır." (Grice, Strawson 1969:147)

Grice ve Strawson bu noktada Quine'dan alıntılar yaparak Quine'in ana tezine dair olan bu özeti temellendirirler.

Quine'a göre, analitikliği açıklamada kullandığımız fakat tek tek hiçbirini açıklayamadığımız bu terimler, bir terimler ailesini oluşturuyor. Bu aile içinde herhangi bir terimi açıklamaya çalıştığımız zaman ailenin diğer bir üyesiyle karşılaşırız. Dolayısıyla bir kısır döngüsünün içine giriyor, yani terimlerin oluşturduğu bir çemberde dönüp duruyoruz. Quine'in bu çok temel eleştirisine karşılık Grice ve Strawson şöyle yanıt verirler:

"Buna rağmen denilebilir ki, tarif edildiği özel anlamda tatminkar bir açıklamanın mevcut olmayışı, belli bir ifadenin anlamsız olduğunu deklare etmek için genel olarak yeterli bir neden değildir." (Grice, Strawson 1969:149)

Tatminkar bir açıklamanın verilemeyişi o ifadenin anlamsız olduğunu göstermez, dolayısıyla da aynı şekilde analitik/sentetik ayrımında analitikliğe ilişkin tatminkar bir açıklamanın verilemeyişinden dolayı ayrımı reddetmemiz anlamsızdır.

Bunu şöyle örneklendirebiliriz: Bir kimse, “ahlaki olarak yanlış”, “ayıplanmaya müstehak”, “ahlaki kuralların ihlali”, vs.’i içeren ifadeler grubu veya “doğru” ve “yanlış”, “bildirim”, “olgu”, “ret”, “iddia” sözcüklerini ve önermesel bağlantıları içeren grup üzerine düşünebilir. Çok az kişi bu grubun üyelerinin birbirlerine göre tanımlanmışlığı temelinde veya formel olarak tanımlanmamışlığı temelinde bu ifadelerin anlamsız olduğunu söylemek isteyecektir. Dolayısıyla tatminkar bir açıklamanın olmayışı verili bir ifadenin anlamsız olduğunu göstermeye yetmez.

Grice ve Strawson, yukarda ele aldığımız eleştirilerinde, Quine’ın analitik/sentetik ayrımını reddederken içine düştüğü durumu göstermişlerdir. Quine, ayrımı reddetmekle bir paradoksa düşmektedir ve yine onun ayrımı, tatminkar bir açıklamanın bulunamayışı temelinde bir yana bırakması anlamsızdır.

Grice ve Strawson’un eşanlamlılık üzerine eleştirilerinde dikkat edilmesi gereken bir şey vardır: Quine eşanlamlılık kavramını reddetmemektedir. O, bu kavramın analitikliğe başvurmaksızın açıklanamayacağını belirtir ve böylece analitikliğin açıklanamazlığından dolayı analitik/sentetik ayrımını reddeder. Aslında Quine da eşanlamlılığın öneminin farkındadır, fakat analitikliği bu ve benzeri terimlerle açıklamanın sonuçsuz döngüsel bir tanım içerdiğini ve her seferinde yine açıklanmamış olarak kalan bu terimlerden, açıklanmamış olan analitiklik terimine çıkıldığını belirtir. Bu açıklanamazlıktan dolayı da analitik/sentetik ayrımını reddeder. İşte bu noktada Grice ve Strawson’un eleştirisi anlamlıdır. Çünkü gerçekte bir döngüsellüğün dışında açıklanamamış birçok ifade, tanım ve kavram sırf bu yüzden reddedilmemekte, yine de kabul edilmektedir.

3.6. Çeşitli Analitiklik Tanımları

Kant sonrasında yirminci yüzyılda analitik/sentetik ayrımının tanımlamaları genellikle analitik bildirimlerin tanımlaması üzerinden verilir olmuştur. Böylece analitiklik tanımlamaları ile bir yandan analitik bildirimler tanımlanıyor, diğer yandan da sentetik bildirimler analitik olmayan, yani bu tanımlamaların gereklerini yerine getirmeyen bildirimler olarak, olumsuz bir şekilde tanımlanıyorlardı. Ayer, Carnap ve

Quine'ın analitiklik tanımlamaları, bir anlamda bu tanımlamaların en ünlüleri idi. Fakat bu yüzyılda, anılan bu kişilerin analitiklik tanımlamalarının yanı sıra, birçok filozof çeşitli analitiklik tanımlamalarında bulundu. Bunlardan belli başlılarının analitiklik tanımlamalarının incelenmesinin, bu yüzyılda analitikliğin nasıl anlaşıldığına ışık tutacağına inanıyoruz.

S.F. Barker, analitikliği, “ancak ve ancak bir bildirim doğru olup olmadığının bilinmesi kişiye zorunlu olarak sağlanıyorsa bildirim analiktir.” (Barker 1964:8) diye tanımlar. Bu tanım aslında Tore Nordenstam'ın da formüle ettiği şu tanıma çok benzemektedir: “Bildirim B, ancak ve ancak bütün olanaklı dünyalarda doğru ise analiktir.” (Nordenstam 1972:21) Dikkat edilirse bu tanımda, analitik bir bildirim, onun daima doğru olması koşulu üzerinden tanımlanmaktadır. Buna göre bir sentetik bildirim doğru ya da yanlış olabilirken, analitik bildirim daima doğrudur. Daima doğru olmak, analitik bir bildirim bir özelliğidir. Fakat burada dikkati çeken bir nokta vardır: Belli bir bildirim daima doğru olup olmadığı nasıl bilinebilecektir? Tanım bu konuda bir açıklık getirmemektedir. Bu tanımlama, analitik her bildirim daima doğru olma özelliğinden yapılmış olmasından dolayı, Ayer ya da Quine'ın analitiklik tanımlamalarındaki diğer özellikleri kapsamamaktadır. Örneğin, “insan akıllı bir hayvandır” önermesi daima doğru bir önerme midir? Eğer öyleyse neye dayanarak daima doğru olduğunu söyleyebiliriz? Bu nokta önemlidir, çünkü aynı önerme dayandığı temel üzerinden sentetik olarak da kabul edilebilir. Eğer dayanan nokta, önermenin içerdiği terimlerinin anlamından dolayı doğru olduğu şeklinde ise, önerme analitik kabul edilebilirken, aynı önerme bir biyoloji sınıflamasından dolayı doğru olarak görülüyor ise, önerme sentetik de kabul edilebilir. Yani dikkat çekmeye çalıştığımız nokta, analitikliğin bir özelliğinden yararlanarak verilen böyle bir tanımlamada tersinir olarak analitikliğin tanımı verilse bile, bu tanıma dayanarak herhangi bir bildirim analitik olup olmadığının bulunup bulunamayacağıdır.

Analitikliğin bir başka tanımlaması da C.I. Lewis tarafından verilmiştir. Lewis, herhangi bir bildirim analitikliğini belirlemede üç etmenin rol aldığını savlar. Bunlardan ilki, sözel simgelerin kullanımı ile anlam aktarım yolunun uzlaşım ile ayarlanması. Böylece, anlamın sözel ifadesine gönderme olmaksızın bildirim doğru ya da yanlış veya analitik olup olmadığı belirlenemez. Simgelere bağlanan anlamlar

ayarlanır ayarlanmaz, simgelerin ilişkisinin doğruluğu ifade edip etmediği sorunu, ifade edilen anlamların ilişkisine bağlıdır. İkinci etmen, kendi seçimimizin ölçüsüne göre, sınıflama tarzımızla kurulur. Bu anlamda, göz önünde bulundurduğumuz ya da ifade ettiğimiz anlamlar uzlaşımsal olarak belirlenir. İfadelerin uygulamalarının bu ölçütleri, uygulamayı seçtiğimiz ifadelerin içlemsel anlamlarını oluşturur. Üçüncü etmen ise, sözel ifadelerin uygulamasının ve sınıflamasının ölçütünün birinin diğerini içermesi ya da gerektirmesidir. Böyle bir içerme varsa, bildirim analitiktir. Örneğin, karelik, dikdörtgenlik ölçütünü bu anlamda içerir. (Lewis 1962:155-156) Lewis'in tanımlamasında üç nokta göze çarpmaktadır. Birincisi, ifadeler içerisinde yer alan simgelere anlamların bağlanması, ikincisi kendi seçimimizin ölçütü ışığında göz önünde bulundurduğumuz bu anlamların belirlenmesi, ve üçüncüsü de onları uygulama ve sınıflama ölçütlerimizin birbirlerini içerme ilişkisidir. Bu içerme ilişkisi analitikliğin bir tanımını verecektir. Görülmektedir ki Lewis'in tanımında da analitiklik tanımı bir yönüyle "anlam"a dayanmaktadır. Fark şudur ki, bu anlamların sözel ifadelere uygulanma ölçütlerinin zihinde birbirlerini içerme veya içermeme ilişkisi vardır.

Bunların yanı sıra, analitik/sentetik ayrımı tartışmasında, olumsal a priori (contingent a priori) ve zorunlu a posteriori (necessary a posteriori) bildirimlerinin mevcut olduğunu kabul etmesiyle Saul A. Kripke'nin ayrı bir yeri vardır. Kripke analitik a priori anlayışını şöyle belirtir:

"Bir analitik doğruluğun, mutlak anlamda, anlamlara dayanan doğruluk olduğunu varsayıyorum. Eğer bir gönderenin (reference) ayarlanması aracılığıyla a priori doğruluğu bilinen bildirimler analitik sayılırsa, bazı analitik doğruluklar olumsaldır." (Kripke 1980:122)

Kripke'ye göre analitik olarak doğru olan bir şey hem zorunludur hem de a prioridir. (Kripke 1980:39) Fakat onun a priori'den anladığı Kant'ın anladığıyla aynı değildir. Yukarıda Kripke'den yapılan alıntıda da görüleceği üzere, o, a priori'yi bir gönderenin (reference) ayarlanması olarak görür. Yine Kripke'ye göre "zorunlu" ve "a priori" terimleri de eşanlamlı değildir. (Kripke 1980:38) Dolayısıyla zorunlu olmayan, olumsal a priori bildirimler de olabilir. Örneğin, Paris'te bulunan ve 1 metre standardı için kullanılan çubuğun 1 metre olduğuna ilişkin bildirim olumsal a priori'dir Kripke'ye göre. Bildirim zorunlu değil ama olumsaldır, çünkü 1 metre olarak bilinen çubuğun

zaman ve çeşitli faktörler altında uzunluğu değişmektedir. Eğer “Ç çubuğu, to anında 1 metredir” dersek, bu bildirim zorunlu olmadığını görürüz. Çünkü to anında Ç çubuğunun uzunluğu çeşitli koşullar altında değişebilir. (ısı, soğutma, vs..). Yani olası bütün dünyalarda Ç çubuğunun to anındaki uzunluğu hep aynı değildir. Bu yüzden de bu bildirim olumsaldır. Fakat a priori olarak da bu çubuğun 1 metre olduğunu bilmekteyiz. Çünkü “1 metre” gönderenini (reference) bu çubuğa ayarlamış (fixing) bulunmaktayız. Bundan dolayı da bildirim a priori’dır. Dolayısıyla bildirim olumsal a priori bir bildirimdir. (Kripke 1980:54-56) “A priori” terimin “zorunlu” terimiyle eşanlamlı olmamasından dolayı zorunlu a posteriori bildirimler de vardır. Örneğin bugün bilinen en büyük asal sayı bilgisayarların yardımıyla yani a posteriori olarak bulunmuştur. Fakat bu sayının asal bir sayı olduğunu zorunlu olarak bilmekteyiz. Ya da Kripke’nin dediği gibi, bir kimse matematiksel bir doğruluğu hesap makinesine başvurarak ya da bir matematikçiye sorarak a posteriori olarak bilebilir. Bu matematiksel doğruluk ise, aynı zamanda zorunlu bir doğruluktur. (Kripke 1980:159)

Kripke’nin zorunlu a posteriori ve olumsal a priori çifti, bazı filozoflar tarafından analitik a posteriori ve sentetik a priori çiftine benzetilmiştir. Fakat dikkat edilirse, Kripke’nin a priori anlayışının farklı olması, bu benzetmenin çok da uygun bir benzetme olmadığını gösterir. Çünkü Kantçı anlamda “a priori” kavramının geri planında bir epistemik bağlam vardır. Bu epistemik bağlam ise Kripke’nin a priori terimiyle bütünüyle örtüşmemektedir.

3.7. Sentetik A Priorinin Durumu

Kant, ünlü yapıtı *Saf Aklın Eleştirisinde* sentetik a priori yargılarının nasıl olanaklı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Fakat sentetik a priori yargıların var olup olmadığına ilişkin uzun uzadıya bir soruşturmaya girmemiştir. Çünkü Kant’a göre bu tür yargıların varlığı apaçıktır ve doğa bilimleri, matematik ve ahlak yasası bu tür yargılardan oluşmuştur. Kant sonrasında, sentetik a priori yasaların nasıl olanaklı olduğundan çok, bu tür yargıların var olup olmadığı sorunsallaşmıştır. Ve yirminci yüzyılda özellikle mantıkçı pozitivistler ve genel olarak empiristler tarafından bu tür yargıların varlığı reddedilmiştir. Hatta Tore Nordenstam, empiristlerin sentetik a priori yargıları reddetmelerine ilişkin olarak, bu reddin “empirizmin ilkesi” olduğunu belirtir.

(Nordenstam 1972:11) Bu reddediş öylesine kesin bir reddediştir ki, neden bu tip yargıların olmadığına ilişkin yeterince açıklama yapılmamıştır bile denilebilir. Yapılan açıklama özetle, sentetik önermelerin a priori olamayacağı ve a priori'nin ancak analitik önermelere dair bir özellik olabileceğidir. Fakat buna rağmen, kimi filozoflar tarafından da bu tür yargıların var olduğunun ispatı yapılmaya çalışılmıştır. Zaten yirminci yüzyıla analitik sentetik ayrımı açısından bakıldığında, sentetik a priori yargılara Kant'ta olduğu gibi olanaklılıkları sorunsalı yerine, onların var olup olmadıkları ve var ise nasıl ispatlanabilecekleri sorunsalından yaklaşılmıştır. Bu sorunsalla yakın ilişkili bir sorunsal da, sentetik a priori yargıların doğru ya da yanlışlıklarının temellendirilip temellendirilemeyeceğine ilişkindir. Bu bölümde birbiriyle ilişkili bu iki sorunsal birer örnekle ele alınmaya çalışılmıştır.

C.H. Langford, "*A Proof That Synthetic a Priori Propositions Exist*" adlı makalesinde sentetik a priori önermelerin var olduğuna ilişkin bir denemede bulunur. Langford'a göre, sentetik önerme analitik olmayan önermedir ve analitik önerme de temel olarak mantıksal ilkelere göndermeyle onaylanabilen önermelerdir. (Langford 1949:21) Fakat Langford analitik ve sentetik önermelerin tanımlarında uzun uzadıya durmaz ve bunların tanımlarının tarihsel olarak bulanık olduğunu belirttiikten sonra, tanımların ister öyle ya da böyle olsun sentetik a priori önermelerin var olduğunu savlar. Bu savını temellendirmek için, sentetik a priori olduğunu iddia ettiği iki önermeyi örnek verir. Bunlardan birincisi, "Herhangi bir küpün on iki tane kenarı vardır" önermesidir. Bu önerme, hem sentetiktir, hem de a prioridir. Çünkü on iki kenara sahip olma özelliği, yalnız mantıksal ilkelerin kullanımıyla bir küp olma özelliğinden çıkarsanamaz. (Langford 1949:21) Bir çok kimse bir küpün kaç kenara sahip olduğunu bilmediğinden ve bir kişi, küpsel olarak tanıdığı bir nesneyi bularak onun kenarlarını saymayla bu sayıyı bulabileceğinden, on iki kenara sahip olma kavramı bir küp olma kavramının hiçbir parçası olamaz. (Langford 1949:21) Şu halde bu önerme sentetiktir. Yalnız Langford, bu önermenin sentetik olduğuna dair savını sağlamlaştırmak için onun neden mantıksal ilkelerin kullanımıyla bir küp olma özelliğinden çıkarsanamayacağını göstermek ister. Öklid'in sisteminde, bir küpün soyut tanımının Öklidçi postulatların yeterli bir kümesiyle verilme durumunu düşünürsek, bir küpün on iki kenara sahip olması önermesi Öklidçi aksiyomlardan biçimsel olarak çıkarsanmasına rağmen ispatlanmıyor. Bütün gösterdiğimiz, önermenin postulatlardan analitik olarak

çıkarsandığıdır. Dolayısıyla Langford'a göre önermenin analitik olduğu bu şekilde ispatlanamaz. Bunun yanı sıra bu önerme aynı zamanda a priori bir önermedir. Çünkü her hangi bir küp zorunlu olarak on iki kenara sahip olmalıdır. Langford bu önerme bağlamında son olarak, bir küpün tanımının farklı şekillerde verilebileceğini ve postulatların görsel bir uzama göndermesi yapıldığında görsel olarak doğru olacağını, bunun kendisinin vermeye çalıştığı yoruma uygun olduğunu fakat kendisinin Öklidçi geometriyi kullanarak bir ispat yapmadığını belirtir. Langford'un bu önermeye ilişkin verdiği ispat, aslında önermenin sentetikliğine ilişkindir. Önermenin a priori olmasını ise fazla bir ispata gerek duymadan kabul eder.

Langford'un ikinci önermesi, "Kırmızı olan herhangi bir şeyin zorunlu olarak renkli olacağı" önermesidir. (Langford 1949:22) Bu önerme de hem sentetik hem a prioridir. O, bu önermenin sentetik olduğunu temellendirmeye çalışırken, önce bir çocuğun birçok sandalyeden sandalye kavramına daha sonra birçok sayıdan sayı kavramına ulaşmasını örnek verir. Sonra da renk kavramının nasıl deneye bağlı bir kavram olduğunu, renk körü insanların olması ve bazı renk kusuru insanları hayal ederek verir. Langford, yalnızca renkli bir çok nesne arasında kırmızı nesnelere gören bir insanı hayal eder. Onun yalnızca kırmızı ve gri tonları ayırt edebileceğini fakat diğer renkleri ayırt edemeyeceğini söyler. Bu yüzden de bu kimsenin renkli olma kavramını biçimlendiremeyeceğini, çünkü bunun için deneye başvurması gerektiğini belirtir. Dolayısıyla bu önermenin sentetik olduğunu iddia eder. Doğal olarak da, ona göre bu önerme, aynı zamanda a priori bir önermedir. Yukarıdaki önermede olduğu gibi yine burada da Langford önermenin neden a priori bir önerme olduğunu açıklama gereksinimini fazla duymaz. Fakat onun kabulü muhtemelen, kırmızının renk kavramı tarafından içerildiği ve bu önermenin de biçimsel olarak a priori bir önerme olduğuna ilişkindir. Böylece bu önermenin de sentetik a priori bir önerme olduğu ileri sürülür.

Langford'un vermeye çalıştığı ispatta birkaç nokta göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, ele aldığı iki örnekte de önermelerin daha çok sentetik oldukları ispatlanmaya çalışılırken, a priori özellikleri fazla bir ispata gerek duymadan kabul edilmektedir. İkincisi, önermelerin sentetik oldukları, onların ancak deneye başvurmakla temellendirilebilecekleri ya da anlam kazanacaklarıdır. Bunun için birinci önermede on iki kenarın ancak kişilerin saymasıyla elde edilebileceği, ikinci önermede

ise renk kavramının deneyle kazanılan bir kavram olduğu yönündeki temellendirme verilir.

William E. Felch, Langford'un makalesine yanıt olarak yazdığı, "*Are There Synthetic a Priori Truth*" adlı makalesinde Langford'un ispatını eleştirir. Felch, Langford'un makalesini Lewisçi bir açıdan okur ve ilk önemli itirazı, birinci önermeye ilişkindir. Buna göre, Langford, hangi temelde, bir küpün on iki kenara zorunlu olarak sahip olması gerektiğini söylemektedir. Yani nasıl emin olabiliriz ki bir küp yalnız ve yalnız on iki kenara sahiptir?. Felch'e göre Langford, bu zorunluluğun temellendirmesini vermemektedir. (Felch 1950:581) Felch'in ikinci önemli eleştirisi ikinci önermeye ilişkindir. Felch bu önermeye ilişkin ileri sürülen iddianın çok daha az inandırıcı olduğunu söyler. Çünkü, eğer önermede dile getirilen bu genel ilişki, bizim "kırmızı" anlamımızın bir parçası değil ise, şu halde nasıl a priori bir bağlantı olduğunu onaylayabiliriz? Ve eğer, genel ilişki, bizim "kırmızı" anlamımızın parçası ise, şu halde varsayılan tekil, bizim olan aynı "kırmızı" anlamını kullanmıyor. Böylece, onun anlamlarını çözümleyemeyiz ve aynı analitik doğruluğu elde edemeyiz. (Felch 1950:582-83) Aslında Felch'in burada sözünü ettiği, bu önermenin a priori olduğunu nasıl söyleyebildiğimizdir? Son olarak Felch, Langford'un renk kavramının deneysel olduğunu örneklendirmeye çalışırken verdiği sayı örneğini eleştirerek, iki artı ikinin dört ettiği, balığın ağaç olmadığı gibi benzeri şeylerin tümevarımdan ayrı olarak kavrandığını söyler. Buna göre bir çocuğun "balık" kavramının, tanımsal bir kavram olduğunu belirtir. (Felch 1950:584)

Felch'in eleştirileri de göz önüne alındığında kısaca bu tip bir ispatta bazı hataların var olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, ilk ve ikinci örnekte önermelerin neden a priori oldukları tam olarak temellendirilmemiştir. İkincisi ise, önermelerin sentetik olmalarının, temeli verilmeyen bu a priori önermelerle nasıl bağdaştığının bir açıklaması yapılmamıştır. Fakat bu ikinci durum daha çok sentetik a priori önermeleri reddeden kişilerin isteğidir. Çünkü Felch'de de gördüğümüz gibi onlar, sentetik bir önermenin a priori olmasını kabul etmezler.

Langford'un ispatı inandırıcılığı az olan bir ispat gibi görünse de, sentetik a priori önermelerin var olduğuna dair ispatlar verilebilir ve verilmektedir de.

Öte yanda, sentetik a priori yargıların var olup olmadıklarına ilişkin temellendirmelerin yanı sıra, kimi filozoflar için de bu önermelerin doğruluklarının (truth) mantıksal bir temellendirilmesi yapılamaz. N.R. Hanson, analitikliği belirlemede kullanılan mantıksal ölçütün sentetik a priori önermeler için kullanılamayacağını söyler. Çünkü eğer böyle önermeler varsa der Hanson, bunlar olgu sorunudurlar, mantığın değil. Hanson'a göre sentetik a priori diye yeni bir önerme kategorisi tasarlanamaz, bu tip önermeler (eğer varsa) sentetik önermeler kategorisindedirler. Hanson sentetik önermelerin neden mantıkla temellendirilemeyeceğini şöyle açıklar: Analitik önermeler nasıl temellendirilmektedir?

“P'nin ve yalnız ve yalnız onun olumsuzu tutarsızsa (veya tutarsız olanı gerektiriyorsa), analitik olduğunu biliyoruz. Böylece P'nin analitik olduğunu betimlemek, P'nin daima doğru olduğunu göstermekle aynı şeyi gerektirir. Onun olumsuzlaması özçelişik olduğundan, doğru dışında başka bir şey olamaz. Bu deneyimden değil, mantıksal işlemden öğrendiğimiz bir şeydir.” (Hanson 1969:67)

Demek ki Hanson'a göre analitik önermelerin temellendirilmesi mantıksal bir işlemdir ve önermenin değilinin özçelişik olması durumunda o önermenin analitik olduğunu biliyoruz. Bu mantıksal işlem aynı zamanda bize değillenen önermenin doğru olduğunu da göstermektedir. Fakat sentetik yargılarda durum farklıdır. Bir önermenin sentetik olduğunu söylediğimizde yalnızca onun olumsuzunun tutarlı olduğunu söylüyoruz. Fakat önermelerin doğruluğunu temellendirme bu durumdan farklıdır. Eğer $\sim P$, elbette P gibi tutarlı ise sentektir. Fakat $\sim P$ 'nin tutarlılığından P'nin doğruluğunun yalnız düşünüm (reflection) tarafından muhtemel temellendirmesinin bilgisine sahip değiliz. (Hanson 1969:68-69) Yani bir sentetik önerme için, $\sim P$ 'nin tutarlı olmasından yola çıkarak, analitik önermelerde olduğu gibi deneye başvurmadan yalnız mantıksal olarak, P'nin tutarlı olup olmadığını söyleyemem. İşte bu bakımdan da sentetik önermeler mantıkla temellendirilemezler. Fakat bu sonuç, sentetik a priori önermelerin olmadığı anlamına gelmez. Bu yalnızca, onların analitik önermelerde olduğu gibi mantıksal bir işlemle temellendirilemeyeceği anlamına gelir. Hanson'ın burada sözünü ettiği sentetik önermelere ilişkin “temellendirme”, önermelerin yalnızca mantıksal olarak “doğruluklarının” temellendirilip temellendirilemeyeceğine ilişkindir. Yoksa onların var olup olmadıklarına ilişkin bir temellendirme değildir. Hanson'un savlarından çıkan

en önemli sonuç, sentetik a priori önermelerin doğruluklarının veya yanlışlıklarının mantıksal bir temellendirmeye bilinmeyeceğidir. Çünkü sentetik a priori önermeler, sentetik önermeler kategorisine girer ve bu kategorinin önermelerinin doğrulukları yalnızca deneyle anlaşılır.

3.8. Analitik/Sentetik Ayrımı ve Matematik

Analitik/sentetik ayrımı, bilgi felsefesi ve dil felsefesi açısından önemli bir ayrım olduğu kadar matematik felsefesi açısından da önemli olmuştur. Analitik/sentetik ayrımı açısından matematik felsefesindeki sorunsal birkaç madde halinde özetleyebiliriz:

- 1) Genel olarak matematiğin analitik ya da sentetik olup olmadığı sorunu,
- 2) Çıkarımların analitik ya da sentetik olup olmadığı sorunu,
- 3) Aksiyom, postulat ya da öncüllerin analitik veya sentetik olup olmadığı sorunu.

Matematiğe analitik/sentetik ayrımı açısından bakıldığında ortaya çıkan bu sorunlar, beraberinde farklı ve birbirine zıt görüşleri de getirmiştir. Bu sorunlardan en genel olanı, Kant'tan beri (ve hatta onun öncesinde de) matematiğin önermelerinin, analitik mi yoksa sentetik mi olduğu sorunudur. Kimi filozoflar matematiğin önermelerinin analitik olduğunu iddia ederlerken, kimileri de sentetik olduğunu iddia etmişlerdir. Tartışmanın bir sonraki aşaması, matematiğin ve mantığın çıkarımlarının analitikliği üzerine genişlemiştir. Buna göre matematiğin çıkarımları bütünüyle analitik olan çıkarımlar mıdır yoksa kısmen analitik kısmen de sentetik olan çıkarımlar mıdır sorusu ortaya çıkmıştır. Bu sorunlarla bağlantılı bir başka sorunsal da öncüllerin analitik ya da sentetik olup olmadığıdır. Aksiyom, postulat ya da öncüller ne kadar analitik ne kadar sentetiktir? Dolayısıyla matematiğe analitik/sentetik ayrımı açısından bakıldığında çıkan sorunları yakından incelemek amacıyla, bu üç maddeyle ortaya konan başlıkların açılmasında yarar vardır.

1) Genel olarak matematiğin analitik ya da sentetik olup olmadığı sorunu

a) Matematiğin sentetik olduğu savı

Bu savın en büyük öncüsü Immanuel Kant'tır. Kant'a göre matematiğin önermeleri sentetik, hem de sentetik a priori önermelerdir. Kant, matematiği temel olarak iki bölümde ele almıştır. Bunlardan birincisi aritmetiktir diğeri de geometridir. Aritmetik zamanın saf görüşüne dayanırken, geometri uzamın saf görüşünü temel alır. (Kant 1983;ξ10,53) Matematiğin yargıları, matematik kavramlarından oluşur ve bu kavramlarda 'kurulan' kavramlardır. Hatırlanacağı üzere¹ Kant kavramları içerikleri bakımından ikiye ayırıyordu: Verilen ve yapılan kavramlar. Verilen kavramlar a priori ya da a posteriori olarak verilmektedir. Bunlardan a priori kavramlara örnek, zihnin kategorileridir. Yapılan kavramlara örnek ise, matematiğin kavramlarıdır. (Kant 1965:A713/B741) Matematiğin kavramlarının yapılan kavramlar olması, matematiğin sentetik a priori olması açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü Kant'ın, matematiğin sentetik a priori olduğuna dair en önemli temellendirmesi, matematiğin önermelerinin doğayla bu derecede uyumlu olması ve buna rağmen kesin olması ancak onların görünün saf a priori biçimlerini temel alarak sentetik a priori yargılar olmasıyla açıklanabilir olduğu şeklinde idi. Yani, matematiksel olarak bir üçgenin kendi dışında ona denk düşen nesneyle uyuşuk olması, ancak bu şekilde olanaklı olabilirdi. Kant bu konuda problemi şöyle formüle eder:

“ Eğer sizde a priori görünün bir gücü var olmasaydı ve eğer bu öznel koşul, biçimi açısından aynı zamanda, yalnız bu dış görünün nesnesinin, kendisini olanaklı kılan evrensel a priori koşul altında da olmasaydı, eğer nesne (üçgen), özne olarak sizinle, herhangi bir ilişkisinden ayrı olarak kendinde bir şey olmasaydı, nasıl diyebilirdiniz ki bir üçgen yapmak (construction) için öznel koşullar olarak sizde zorunlu olarak varolması gereken şeyin, üçgenin kendisine zorunlu olarak ait olması gerekir?”
(Kant 1965:A48)

Kısaca Kant'ın kafasındaki soruyu açacak olursak, matematiğin kavramları ve önermeleri, özetle matematik, nasıl oluyor da nesnelere bu kadar uyuşabiliyor ve onlara bu kadar mükemmel bir biçimde uygulanabiliyor diyebiliriz. Bu sorunun tek bir

¹ “Kategoriler” adlı kısım.

çözümü olabilirdi Kant'a göre: Matematiğin önermelerinin ve ilkelerinin sentetik a priori yargılar olması ve onların altında yatan kavramların da yapılan/kurulan kavramlar olması... Ancak böyle olmalı idi ki, kavramların yapılması dolayısıyla bizlerde olan saf a priori görü biçimleri yani uzam ve zaman temel alınarak kavramlar oluşturulacak (Kant 1965:A713/B741) ve matematik, bir yönüyle görüye dayanacak, diğer yönüyle de bu görünün a priori olmasından dolayı evrensel ve zorunlu olacaktır.

Kant'ın geometrinin neden sentetik a priori olduğuna ilişkin verdiği açıklama bu temellendirmesini pekiştirmektedir:

“Duyulara verilen dünyamızın tüm dış nesnelere, zorunlu olarak geometrinin önermelerine noktası noktasına uygun düşmek zorundadır. Çünkü duyusallık, geometricinin ele aldığı dış görü biçiminin (uzamın) aracılığıyla, o nesnelere sırf görünüşler olarak her şeyden önce olanaklı kılar.” (Kant 1983:Not 1, 60)

Aslında temellendirme basittir: Nesnelere görünüşler olarak bizde vardılar ve bu görünüşleri düzenleyen ve olanaklı kılan ise (geometri için) uzamın a priori görüsüdür. Bu görü de bizdedir ve bundan dolayı da bir geometri önermesi nesneye tamı tamamına uyuşmalıdır. Çünkü o nesnenin görünüşünün biçimi nesneyi hem olanaklı kılar, hem de o nesnenin görünüşüne uygulandığından dolayı onunla uyuşur ve a priori olduğundan dolayı da evrensel ve zorunludur.

Buna rağmen, matematiğin, özellikle de geometrinin sentetik a priori olmasına ilişkin eleştiri, Öklidçi olmayan geometrilerin çıkışıyla doğal olarak belirmiştir. Kant'ın zamanında geometride yalnızca Öklid geometrisi vardı, fakat daha sonraları Lobachevski ve Riemann geometrileri çıktı. Öklid geometrisine göre örneğin bir üçgenin iç açılarının toplamı iki dik açının toplamına eşit olurken, Lobachevski geometrisinde iki dik açının toplamından daha küçük, Riemann geometrisine göre de daha büyüktür. Geometrinin sentetik a priori olmasına dair sorun şuradan çıkmaktadır ki, eğer Kant'ın dediği gibi geometri sentetik a priori olsaydı, Öklid dışı geometrilerin de doğru olmaması gerekirdi. Oysa bu üç geometri de kendi içinde tutarlıdır ve önermeleri ve postulatları da birbirlerine zıt olmalarına rağmen doğru olarak kabul edilir. Fakat aslında sorun çok daha çetrefildir. Çünkü geometri postulatının ya da önermesinin sentetik a priori olması bu önermenin olumsuzunun düşünülemediği

anlamına mı gelmektedir? Yoksa sentetik a priori önermeler de sentetik olmalarından dolayı olumsuzları pekala düşünülebilen önermeler midir? Eğer böyle iseler bu önermelerin aynı zamanda a priori olmaları neyi ifade etmektedir?

J.E. Wiredu, Kant'ın sentetik a priori önermelerinin olumsuzlarının yalnızca mantıksal anlamda olanaklı olduğunu kabul ettiğini söyler. Wiredu'ya göre aslında Kant'ın reddettiği, bu tür önermelerin Öklidçi geometrinin tam tersi olan geometrilere nesnel olarak olanaklı olmasıdır. Onların, bu tip bir geometri açısından bakıldığında, dünyaya uygulanabilirliği olanaksızdır. (Wiredu 1970:5) Wiredu'nun bu konuda Kant'tan yaptığı alıntı şudur:

“Gerçekte, olanaklının bir kavramının herhangi bir çelişki içermemesi gerektiği mantıksal bir koşuldur. Fakat bu, kavramın nesnel gerçekliğini belirlemek için herhangi bir şekilde yeterli olmaz. Bu, kavram yoluyla düşünülen bir nesnenin olanaklılığıdır. Böylece, iki düz çizgi arasına alınmış bir şeklin (figure) kavramında hiçbir çelişki yoktur. Çünkü iki düz çizginin ve onların bir araya getirdiklerinin kavramı, şeklin olumsuzunu içermez. Olanaksızlık, kavramın kendisinden doğmaz fakat, onun uzamdaki kuruluşu ile bağlantısında, yani, uzam ve onun belirleniminin koşulundan doğar.” (Kant 1965:B268/A221)

Kant'ın bu sözlerinde, iki düz çizgi arasına alınmış düz çizgi kavramı önemlidir. Çünkü böyle bir şekil, Öklid geometrisine göre iki düz çizgi birbirine paralel olacağı için, olanaksızdır. Bu ancak Riemann geometrisinde olanaklı olabilen bir şekildir. Böyle bir şeklin olanaklılık durumunu belirten Öklidçi postulat, paralel postulatıdır. Bu postulat, “verilen düz bir çizginin dışındaki bir noktadan doğruya ancak ve ancak bir paralel çizilebilir” şeklinde ifade edilir. Bu paralel Riemann geometrisinde sıfır, Lobachevski geometrisinde birden fazladır. Kant'ın bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi, böyle bir şeklin kavramı mantıksal olarak olanaklıdır, fakat onun nesnelliği yani dünyaya uygulanabilirliği olanaksızdır. Aslında, bu kavramın dünyaya uygulandığı durumlar da vardır. Çünkü Riemann geometrisini, dünya gibi küresel bir uzamda düşünürsek ve Lobachevski geometrisini de bir borazanın içindeki uzamda düşünürsek, örneğin dünya yüzeyine çizilen geniş ölçekli iki doğru birbirini kesecektir. Dolayısıyla ortaya bir şekil çıkacaktır. Fakat bu durumda sözü edilen “doğru/düz çizgiler” ortada yoktur. Yani aslında bu geometrilerin her biri kendi içinde tutarlıdır ve aynı koşullar haricinde birbirleriyle tutarsız değildir. Her bir geometri uzamın çeşitli koşullarına

göre geçerlidir. Nitekim, Wiredu'da bu Öklidçi olmayan geometrilerin (Riemann ve Lobachevski) güçlü Öklidçi olmayan geometriler değil, zayıf Öklidçi olmayan geometriler olduğunu söyler. Bu ise, bu geometrilerin postulatlarının Öklid geometrisinin postulatlarına göre, birbirini dışlayan, uyumsuz ve çelişik olmadığı anlamına gelmektedir. Bu durum ancak güçlü Öklidçi olmayan bir geometri için söz konusudur. (Wiredu 1970:7-8) Riemann ve Lobachevski geometrileri zayıf Öklidçi olmayan, yani postulatları birbirlerinin tam zıddı olmayan geometriler olmasından dolayıdır ki, nesnel olarak uygulama alanları vardır. Ve bu anlamda da onların geometrilerinin sentetik a priori olması Kantçı anlamda olanaklıdır. Wiredu, geometrinin sentetik a priori olmadığını, analitik olduğunu ileri sürenlere de şöyle bir yanıt verir: "Kesinlikle, eğer Öklidyen tez analitik olsaydı, şu halde onun tam çelişiği, analitikliğin genel tanımı itibariyle, çelişkili olacak ve fiziksel olarak uygulanamaz olacaktı." (Wiredu 1970:10) Oysa biliyoruz ki Riemann ve Lobachevski geometrileri fiziksel dünyaya uygulanabilir geometrilerdir. Gerçekten de eğer, Öklid geometrisi analitik ve Öklid dışı geometriler de (burada Riemann ve Lobachevski) bu geometrinin tam zıttı olsalardı, şu halde onlar analitik önermeler doğru olduğu için yanlış olacaklar ya da çelişkili olacaklardı.

Şu halde geometrinin postulat ve önermelerinin sentetik a priori olması, bu tür önermelerin sentetikliği açısından bakıldığında, olumsuzlarının çelişik olmadığını, a priori olması bakımından bakıldığında ise nesnel olduğunu ifade etmektedir denilebilir.

b) Matematiğin analitik olduğu savı

Matematiğin analitik olduğuna dair savlar, Hume'dan bu yana gelen savlardır. Bu sava göre matematiğin önermeleri analitik yani içeriği boş önermelerdir. Bu savın yirminci yüzyıldaki en büyük savunucuları, mantıkçı pozitivistler ve analitik felsefecileridir. Bu ekoller arasında da özellikle Carnap, Ayer ve Russell'ın anılması yerinde olacaktır. Özellikle B. Russell'ın matematiği mantığa indirgeme çabası olan *Principia Mathematica* ile yapmaya çalıştığı, tüm matematik sisteminin aslında analitik olduğu ve her şeyin mantığın belli başlı birkaç aksiyomundan ibaret olduğunu göstermek idi. Ayer ise matematiğin önermelerinin analitik olduğunu söylerken, aslında onların bir eş anlamlılık ilişkisi içinde olduğunu söylemeye çalışıyordu. Yine Ayer,

matematiğin analitikliğine öylesine bir vurguda bulunur ki, bu aynı zamanda matematiğin nasıl bu kadar mükemmel bir şekilde dünyaya uyarlanabildiği sorununu da yeniden alevlendirmektedir. Bu vurgu, Ayer'in Poincare'den bir alıntısı ile başlar:

“Eğer matematiğin ileri sürdüğü bütün savlamalar, biçimsel mantık yoluyla birbirinden çıkarılabiliyorsa, matematik sonsuz bir totolojiden başka bir şey değildir. Mantıksal çıkarım bize, temelde yeni olan hiçbir şey öğretmez, eğer her şey özdeşlik ilkesinden başlamışsa, her şeyin yine ona indirgenebilmesi gerekir. Fakat böylesine çok sayıda kitaplar dolduran teoremlerin dolambaçlı yoldan $A=A$ demekten öte bir amacı olmadığını gerçekten kabul edebilir miyiz?” (Ayer 1984:75)

Poincare'nin dikkat çektiği nokta gerçekten de önemlidir. Çünkü matematiğin bütün bütüne analitik olduğunu söylemek, analitikliğin herhangi bir tanımı gereği, matematik önermelerini sonuçta $A=A$ gibisinden basit bir aksiyoma ya da benzeri birkaç aksiyoma indirgemek demektir. Ayer bu inançtadır ve Poincare'den yaptığı alıntıya şöyle yanıt verir:

“Gerçek açıklama çok yalındır. Mantık ve matematiğin bizi şaşırtan gücü, yararları gibi, bizim usumuza bağlıdır. Anlığı sonsuz derecede güçlü olan bir varlık, matematiğe ve mantığa ilgi duymazdı. Çünkü o tanımların gerektirdiği her şeyi bir bakışta görür ve buna göre mantıksal çıkarımdan daha önce bilincinde olmadığı hiçbir şeyi öğrenemezdi. Fakat anlıklarımız bu düzeyde değildir. Bizim bir bakışta görebileceğimiz şeyler, tanımlarımızın sonuçlarından pek ufak bir bölümüdür.” (Ayer 1984:75-76)

Böylece Ayer'e göre, sayısız matematik önermesi aslında bizim usumuzun yetersizliğinden dolayı vardır. Yoksa aslında her şey, birkaç mantık aksiyomundan ibarettir. Ayer'in Poincare'ye ithafen yaptığı bu polemik, aslında çok önemli bir sorunu da yeniden ortaya çıkarmış olmaktadır: Matematik nasıl oluyor da dünyaya bu kadar mükemmel uygun olabiliyor? Ayer gibi düşünenler için bu sorunun yanıtı basittir; çünkü her şey aslında birkaç mantık aksiyomudur ve onların da dünyaya uygun olmaması düşünülemez- onlar, totolojidirler.

Matematiğin gerçek dünyaya uygunluğu ve analitik olup olmamasına ilişkin tartışmada geometrinin özel bir yeri vardır. Çünkü geometrinin görüyle ilişkisinden dolayı sentetikliği çabuk kabul edilebilir görünmektedir. Bu durum özellikle de

uygulamalı geometri için geçerlidir. Fakat Ayer, geometrinin görüyü mutlak olarak gerektirdiği ve bu bakımdan da sentetik olması gerektiğine dair ileri sürülen savlara karşıt olarak önemli bir saptamada bulunur. Ayer'e göre geometri ille de görüye başvurmayı gerektirmez. Çünkü tümüyle kesin bir geometrinin şekilleri kullanması gerekmez. Şekiller uslamamıza yardımcı olmak amacıyla kullanılırlar. Aslında şekillerle yapılan geometri, geometrinin belli bir uygulamasıdır. (Ayer 1984:72) Ayer'in sözünü ettiği geometriler, matematikte yorumlanmamış ve yorumlanmış geometriler olarak geçer ve yorumlanmış geometriler yorumlanmamış geometrinin bir yorumudur sadece. Yorumlanmamış geometri yalnızca mantıksal bir biçimde iken, yorumlanmış geometri görüye başvurarak şekilleri kullanır. Yorumlanmamış geometri, saf geometridir ve saf mantıksal bir yapıdadır. Yorumlanmış geometri ise bu saf mantıksal biçimdeki geometrinin görüdeki bir uygulamasıdır. S.F. Barker, günümüzde bir çok yazarın yorumlanmamış geometriye analitik olarak baktığını söyler. (Barker 1964:48) Ayer'in vurgusu işte bu noktadadır. O bu yorumlanmamış geometriyi örnek göstererek tüm geometrinin (yorumlanmış ya da yorumlanmamış) analitik olduğunu ileri sürer.

Fakat burada önemli bir sorun vardır ki, yorumlanmamış bir geometrinin ya da bir başka deyişle bütünüyle formel mantıksal bir yapıdaki geometrinin geometri olduğundan ne kadar söz edebiliriz? Çünkü o tam anlamıyla bir formel mantık dizgesidir ve bu haliyle şekilli geometriye uygulanabildiği gibi matematiğin sayılar gibi başka alanlarına da uygulanabilir. Hepsinden de ötesi, Kant ve onun gibi düşünen filozofların sözünü ettikleri geometri, uzamı zorunlu olarak temel alan bir geometridir ve böyle bir geometri, örneğin Kant'a göre sentetik a priori'dir. Çünkü temelde uzam vardır.

Matematiğin gerçek dünyaya neden bu kadar uygun olduğuna ilişkin analitikçiler de sentetikçiler de güçlü savlar ileri sürmektedirler. Fakat Ayer gibi düşünen filozofların görüşlerinde belirgin bir sorun göze çarpmaktadır. Bu, bütün matematiğin analitik olduğu savıdır. Bu savın temellendirmesi ise ancak tüm matematiğin, mantığın birkaç aksiyomuna indirgenmesiyle olur. Fakat bu şimdiye kadar başarılamamıştır. Başarılmasından da öte, matematiğin çeşitli alanlarındaki bazı postulatlar ve tanımlar analitikliklerinden daha çok, bir yönleriyle sentetiğe daha yakın görünmektedirler. Çünkü geometride bir noktanın formel bir tanımının yapılmasının

dışında fiziksel bir noktanın tanımının analitikliğinden ne kadar söz edebiliriz? Yapılan formel tanım, fiziksel olanın uzamı temel almasının zorunluluğunu ortadan kaldırır mı? Eğer matematiği mantığa indirgeme çabası başarı olsaydı bile, bu varolan matematik üzerinden yeni bir mantık dizgesi kurmak demek olması durumunda, kurulan bu mantık dizgesinin temelinde yer alan eski matematiğin tanım ve postulatlarının analitikliği ya da sentetikliği sorunu ne olacaktı? Onların böyle bir indirgmeden dolayı haklı olarak analitik oldukları kabul edilebilir mi? Ya da bir başka deyişle indirgeme tüm matematiğin analitikliğini zorunlu kılar mı? Bunlar işaret etmeye çalıştığımız önemli sorunlardır.

2) Çıkarımların analitik ya da sentetik olup olmadığı sorunu

Genel olarak matematiğin analitikliği ya da sentetikliğinin yanı sıra kimi çağdaş filozoflar tarafından matematikteki çıkarımların da analitikliği üzerine durulmuştur. Buradaki genel kabul, çıkarımların mantıksal biçimlerinden dolayı analitik olduğu yönündedir. Kant da matematiğin ilkelerine ve önermelerine genel olarak sentetik a priori olarak bakmasına rağmen, kimi çıkarımlarının analitik olduğunu kabul etmekteydi. Fakat matematikteki ve niceleme mantığındaki çıkarımların analitikliğine dair ölçüt, önemli oranda J. Hintikka tarafından getirilmiştir denilebilir. Çıkarımların analitikliğinin ölçütünü belirlemede J. Hintikka şöyle der:

“III (b) Analitik argüman-adımının sonucunda teklerin (individuals) sonuçla birlikte bir ve aynı zamanda düşünülmesi, öncüllerde halihazırda öncülle birlikte düşünülmesinden daha fazla değildir. Çünkü eğer, teklerin sonuçla birlikte düşünülmesi, öncüllerde düşünülmesinden daha fazla ise onların bazıları veya onlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin bazıları öncüllerde düşünülmemiştir. Böylece sonuç, yalnızca öncüllerde söylenmiş olanı tekrarlamayı içermez. Ve sorundaki argüman-adımı, “yalnız analiz”in bir durumu sayılamaz.” (Hintikka 1969:96)

Yani Hintikka'ya göre, bir analitik argüman adımında sonuçta söylenenler, esasında öncüllerde varolandan daha fazlası değildir. Araya hiçbir “tek” (individual) girmemelidir. Eğer girerse, argüman adımı, öncüllerin yalnızca bir çözümlemesi olmaz bundan dolayı analitik de olamaz.

Hintikka, analitiklik için verilen ölçütleri sıralarken II numaraya adlandırdığı ölçütü de şöyle belirtir: “II. Herhangi bir olgusal bilgi bildirmezler (totolojik doğruluk olarak analitik doğruluk)” (Hintikka 1969:95). Yine Hintikka’ya göre niceleme mantığı II anlamında analitik iken III anlamında analitik değildir. Yani analitik metodlarla ispatlanamazlar. Bu sonucun önemli yansıması matematik üzerinedir. Çünkü ikinci ve üçüncü ölçütler geometriyle yakından ilintilidirler:

“Bazı nitelemeleri unutarak, bir geometrik argüman, yeni yapılar ona taşınmadıkça, yani yeni çizgiler, noktalar, çemberler, gibi şeyler..argüman boyunca sokulmadıkça, ikinci anlamda, analitik olarak adlandırıldıklarını söyleyebiliriz. Bir argüman, böyle yeni nesnelere sokulursa, sentetik olarak adlandırılır. Burada, ikinci anlamla ilgilenmekteyiz.” (Hintikka 1969:113)

Hintikka, dolayısıyla niceleme mantığı ve matematiğin tümünde, baştan sona kadar öncüllerden (aksiyom, postulat ya da tanımlar) sonuca (belki teoremler diyebiliriz) giden savlama adımının “katıksız”, “saf” bir zincir olmadığını bu nedenden dolayı da sentetik olduğunu savlamaktadır. Hintikka’nın çıktığı bu sonuç oldukça önemlidir. Çünkü matematiğin analitik olduğunu savlayanlar, postulat ya da tanımlara bakmaksızın, hepsinin toptan analitik olduğu görüşünde idiler. Oysa şimdi bir çıkarımın, analitik bir çıkarım olması için gereken koşul olan öncüllerde olmayan yeni yapıların araya girmesi, onların analitikliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu durum ise örneğin geometride rastlanılan bir durumdur. Şu halde geometrinin çıkarımları baştan sona kadar analitik olamaz. Öyle olabilmesi için bütün postulat ya da tanımların tek bir postulat ya da tanımdan çıkarsanması gerekir. Ya da diğer bir deyişle matematikteki (örneğin geometride) bütün yapıların bir kaç öncülde var olduğu ispatlanmalıdır. Bu ise matematikte Ayer’in hayalini kurduğu analitikliktir. Fakat durum Hintikka’ya göre böyle değildir. Nitekim Hintikka, matematiğin sentetik olması konusunda Kant’a hak verir görünmektedir:

“Sanırım bu açıklamalar ışığında, Kant’ın mantık ve matematik felsefesini, analitikliğin alternatif herhangi bir açıklamasından daha çok beğenmekteyiz. Bir anlamda, Kant’ın matematiksel doğruluklarının bir çoğunun sentetik olduğuna dair iddiasını, kısmen de olsa bu yolla savunabiliriz.” (Hintikka 1969:114-115)

3) Aksiyom, postulat ya da öncüllerin analitik veya sentetik olup olmadığı sorunu

Çıkarımların analitikliği ya da sentetikliğinin tartışılmasının yanı sıra, kimi filozoflar tarafından aksiyom ve postulatların da analitik/sentetikliği tartışılmıştır. Örneğin Ayer'e göre matematiğin aksiyomları analitiktir. Çünkü Ayer'e göre geometri kendiliğinden fiziksel uzam üzerine değildir. Yani geometride fiziksel uzamın kullanılması, geometrinin kendisi açısından bakıldığında, geometrinin zorunlu, olmazsa olmaz koşulu değildir. Aslında geometri Ayer'e göre, kendiliğinden hiçbir şey üzerine değildir. Fakat aksiyomlara, ilk savlara bir fiziksel yorum verilebilir ve bunun sonucunda da ilk savlardan teoremlere doğru ilerlenebilir. (Ayer 1984:72) Ayer'in açıklamalarında iki nokta göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, Ayer geometriyi yorumlanmamış geometri olarak görmektedir. Bunun sonucu olarak da onun fiziksel uzamla zorunlu bir bağlantısı yoktur. O aslında herhangi bir başka sistem için bir kabuk teşkil eder. Bu kabuğun merkezindeki çekirdeği oluşturan ilk savlara, diğer sisteme yönelik bir yorum verildiğinde, eş deyişle diğer sisteme uygulandığında yorumlanmış ve böylece herhangi bir şey üzerine olur. İşte geometrinin (Ayer'in kafasındaki düşünce, muhtemelen yorumlanmamış olan geometri) fiziksel uzama uygulanabilirliği de bu nedenden dolayıdır. Bu yorumlanmamış geometrinin ilk savları ise fiziksel nesnelere ilgisizliğinden dolayı analitik yapıdadır. Ayer'in açıklamalarından çıkardığımız ikinci nokta ise, yorumlanmış geometrinin ilk savlarının analitikliği ya da sentetikliği belirsiz bir konumda olduğudur. Çünkü Ayer, bu konuda doğrudan bir görüş bildirmemiştir.

Ayer'in aksiyomları ve postulatları analitik olarak görmesine karşılık, Kant bu ilk savları, sentetik a priori olarak değerlendiriyordu. Buna ilişkin temellendirmeyi yukarıda vermiştik. Matematik felsefesinde hem matematikçi hem de filozof olan (ya da felsefi yazılar yazmış olan) bir çok kişi vardır. Bunlardan bazıları Kant gibi düşünerek aksiyomları sentetik a priori olarak kabul etmiştir. Bu kişilerden en ünlüsü Hilbert'dir. Hilbert, geometrideki tümdengelimsel çıkarımı göz önünde bulundurarak analitik kabul etmesine karşın, geometrinin aksiyomlarını sentetik a priori olarak kabul eder. Frege aritmetiği analitik bulmasına rağmen geometriyi sentetik a priori olarak kabul eder. Helmholtz'da ise geometriyi sentetik a posteriori olarak kurmaya çalışan bir kişidir. (Jetli 1999:2)

Sonuç olarak, bazı filozofların matematiği genelde, analitik a priori olarak kabul ettiğini, bazı filozofların sentetik a priori ya da sentetik a posteriori olarak kabul ettiğini, bazı filozofların da matematiği bölümlere ayırarak kimi bölümleri analitik kimi bölümleri sentetik kabul ettiklerini ve son olarak da kimi filozofların çıkarımları analitik, kimilerinin de sentetik olarak kabul ettiklerini görmekteyiz. Denilebilir ki filozofların matematiğin tümünü ya da bir bölümünü analitik ya da sentetik kabul etmelerinin arkasında yatan neden, matematiğin önermelerinin, aksiyomlarının ya da çıkarımlarının olgusal içerikle ilgili olup olmamasıyla bağlantılıdır.

3.9 20. Yüzyılın Analitik/Sentetik Ayrımı

Bu yüzyıl dahilindeki incelememizle, ana hatları ile şunları gösterdiğimizi umuyoruz:

1. Çalışmamızın sorunsalları bağlamında ele aldığımız yirminci yüzyılın birçok filozofu, Kant'ın analitik/sentetik ayrımını psikolojik temelli olması, özne-yüklem formunda olması, bulanık "içerme" terimine dayanmakta olması, her yargının ya analitik ya da sentetik olmadığı ve kullanışsız olması bakımından eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerden "psikolojik temelli" olarak ifade edilen eleştiri, özellikle Kant'ın seçtiği örnekler ile ilgili bir durum gibi görünmektedir (örneğin $5+7=12$ 'de parmakla sayma). Fakat buna rağmen aynı eleştiri, Kant'ın analitiklik tanımlamasına bu çağın kimi filozofları tarafından, "bulanık" olduğu düşünülen "içerme" ve "düşünülme" terimleri de örnek gösterilerek getirilmiştir. Göstermeye çalıştık ki bu eleştiri, çürük ya da zayıf bir eleştiridir. Bu terimler en iyi, ikinci bölümde ayrıntıları ile vermeye çalıştığımız, Kant'ın yargı, kavram, tasarım incelemesi ile anlaşılabilir. Kant'ın analitik/sentetik ayrımının özne-yüklem formunda olması ya da analitik veya sentetik yargılarla tüm yargıların tüketilip tüketilemeyeceğine ilişkin eleştiri ise bu çalışmanın kapsamı dışarısında bırakıldı. Çünkü bu eleştiri temelini, özellikle dildeki bütün bildirimlerin "anlamsal" bir bağlamda incelenmesinde bulur. Buna karşın Kant, algı yargıları ile, bu bildirimlere benzer yargıları ayrıntıları ile incelemeksizin konu edinmiştir. Kant'ın algı yargılarının bu tip bildirimlerin tümüne karşı gelip gelmediği ise başka bir bağlamdaki çalışmanın konusu olabilir ancak. Ele aldığımız son eleştiri, yani "kullanışsızlık" eleştirisinin ise haklı olduğunu göstermeye çalıştık. Fakat yine de bu, Kant'ın analitiklik

tanımını yetersiz kılmamaktadır. Çünkü Kant'ın tanımı, kullanışsızlığı dışında, analitikliği anlamamıza ve açıklamamıza yardım eden bir tanımdır.

2. Kant'a getirilen eleştiriler dışında, yirminci yüzyılın analitik/sentetik ayrımını ele alışı, Kant'la karşılaştırıldığında kimi yönlerden benzer kimi yönlerden farklı olmuştur. Benzerliklerden biri, analitiklik tanımlamasında analitik önermelerin “daima doğru olma” durumuna göre tanımlanması ile ilişkilidir. Kant'ın analitik önermelerin daima doğru olduğunu belirttiği gibi, Carnap'da bir anlamda böyle bir özellikten yola çıkarak analitik/sentetik ayrımını formüle etmeye çalışır. Carnap bu bakımdan durum betimleyicileri adını verdiği doğruluk tablolarından yararlanır. *Diğer benzer yön ise, Kant ve yirminci yüzyıldaki analitik/sentetik tanımlamaların temel farklılığından elde edilebilecek bir yöndür. Bu temel farklılık, ayrımın Kant tarafından “kavramsal” bir bağlamda ele alınmasına rağmen, yirminci yüzyılın incelediğimiz sorunsal dahilindeki birçok filozofu tarafından, “anlamsal” bir tabanda ele alınmasıdır. Bu bakımdan bu anlamsal tabanlı analitik/sentetik ayrımında önemli bir kilometre taşı olan Ayer'in eşanlamlılığa dayalı tanımlaması incelendi. Yine göstermeye çalıştık ki Ayer'in “anlamsal” tabanlı tanımlaması, hem daha sonra yapılan aynı tabandaki tanımlamalar açısından bir ilk(el) örnek teşkil ediyor, hem de Quine gibi filozoflar bakımından analitik/sentetik ayrımının reddine götürecek etmenlerden birini (eşanlamlılık konusu) teşkil ediyordu.*

3. Quine'ı ayrımın reddine götüren “eşanlamlılık” etmeni, Quine tarafından daha geniş çaplı olarak incelenmiştir. Bu incelemeye Quine, örtük analitik önermelerden açık analitik önermeleri elde etmek için, örtük analitik önermedeki eşanlamlı olduğu varsayılan terimlere uyguladığı “eşanlamlılar yerine eşanlamlıları koyma” şeklinde formüle ettiği bir tanımla başlamıştır. Bu tanım çerçevesinde analitikliğin tanımlanamadığını görmüştür. Quine, analitikliğin tanımı bakımından ele aldığı diğer durumların da (tanım, semantik kural, çelişki, zorunluluk terimi) analitikliği açıklamada yetersiz kaldığını göstermeye çalışmıştır. Quine'a göre analitikliği açıklama çabasında bu terimlerden oluşan bir kısır döngüsü söz konusu olmakta ve dolayısıyla açıklanamayan analitiklik yüzünden ayrım reddedilmelidir. Biz Grice ve Strawson'un Quine'a bu konuda getirdiği eleştirileri de dikkate alarak, Quine'ı ayrımın reddine

götüren nedenin temelinde ayrımın tanımlamalarındaki kullanışsızlığın yattığını savladık. Fakat kullanışsızlık, böyle bir ayrımı reddetmek için geçerli bir neden olamaz.

4. Bu bölümde yirminci yüzyılın “anlamsal” ve “doğrusal” temelli analitiklik tanımlamalarını daha geniş çaplı olarak ele almak için Barker, Kripke ve C.I Lewis’i de inceledik. Bu tanımlamaların ışığında denilebilir ki, yirminci yüzyılın “anlamsal” tabanlı analitiklik tanımlamaları ile Kant’ın “kavramsal” tabanlı analitiklik tanımlamasındaki *diğer benzer yön*, analitik önermeyi oluşturan terimlerin “işaret ettikleri şeyin” (anlamsal tabanlıda) ya da “henüz belirsiz nesnelere” (kavramsal tabanlıda) aynı olmalarıdır. Bu durum, dördüncü bölümde daha geniş olarak ele alınmak üzere bu bölümde bırakılmıştır.

5. Son olarak, analitik/sentetik ayrımını matematikle ilişkisi bağlamında ele almadan önce, ilkin, Kant’ın sentetik a priori önermelerine, bu yüzyılda bu önermelerin var olup olmadıklarına dair getirilen eleştirilerden bir örnek sunulmuştur. Örnek olarak aldığımız Felch’in sentetik a priori ispatlamasıyla vermeye çalıştık ki, sentetik a priori yargıların ispatları yalnızca mantıksal bir bağlamda ele alınmamalı, Kant’ın yaptığı gibi bir bilgi felsefesi dahilinde daha geniş çaplı olarak ele alınmalıdır.

Bunun yanı sıra, analitik/sentetik ayrımının matematiğe uygulanmasında, matematiği Ayer gibi analitik olarak görenlerin savlarının temelinde, matematiğin görüyle ilişkisi olmayan tümdengelimsel bir zincir olduğu ve tüm bu zincirin $A=A$ gibi bir mantık aksiyomuna indirgenebileceğine dair bir kabul yatmaktadır. Oysa matematiği sentetik a priori olarak gören Kant’ın temel sorunu, matematiğin dünyaya neden bu kadar uygun olduğu şeklinde idi. Kant bunu sentetik a priori ile açıklıyordu. Hintikka ise, matematiğin çıkarımsal düzeyde bütünüyle analitik olmadığını savlıyordu. Çünkü bazı sentetik öğeler bu çıkarımsal zincirin arasına girmektedir. Biz, matematiğin görüyle ilişkili olduğu koşulda sentetik a priori, çıkarımsal düzeyde, çıkarım zincirine sentetik öğelerin girmediği durumlarda ise analitik olduğu görüşünü savdık.

BÖLÜM IV

4. ANALİTİK/SENTETİK AYRIMINA ELEŞTİREL BAKIŞ

4.1. Kant'ın Analitik/Sentetik Ayrımına Eleştirel Bir Bakış

Kant'ın ortaya koyduğu analitik/sentetik ayrımı ile yirminci yüzyıl filozofları tarafından çeşitli tanımlamaları verilen analitik/sentetik ayrımı arasında bazı yönlerden ciddi farklılıklar, bazı yönlerden ise benzerlikler vardır. Farklılıkların en temel olanı, Kantçı anlamdaki analitik/sentetik ayrımının “kavramsal” bir bağlamda olması ile ilgilidir. Kant'ın, analitik ya da sentetik olan yargı türlerini kavramların birbirleriyle ilişkisine göre tanımladığını görmüştük. Analitik ya da sentetik olan her yargı kavramlardan oluşuyor ve kavramların birbirini içermesi ya da içermemesi bağlamında da yargı, analitik ya da sentetik adını alıyordu. Oysa yirminci yüzyılın analitik/sentetik tanımlamaları bu tip “kavramsal” bir tanımlamadan uzaktır. Bu yüzyılda analitiklik tanımı (dolayısıyla sentetiklik tanımı) ya eşanlamlılık üzerinden ya da analitik olan yargıların daima doğru olma özellikleri üzerinden yapılıyordu. Eşanlamlılık üzerinden yapılan analitiklik tanımlamaları ise, çeşitli değişimler göstererek sonuçta “anlamsal” bir düzeyden yapılıyordu. Örneğin Ayer ve Quine'in analitiklik tanımlamalarında “eşanlamlılığa” yaptıkları vurgu, C.I. Lewis'in analitikliğin tanımlamasını son tahlilde “anlam” a dayandırması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Carnap ve Barker'in analitiklik tanımlamaları ise, analitik yargıların daha çok “daima doğru olma” özelliğiyle ilintiliydi denilebilir. Dolayısıyla Kantçı anlamdaki analitik/sentetik ayrımını “kavramsal”, yirminci yüzyıl analitik/sentetik ayrımını ise “anlamsal” olarak nitelemek yanlış olmasa gerektir. Buna rağmen “kavramsal” ya da “anlamsal” analitiklik tanımlamaları bir başka yönüyle de “doğru”sal analitiklik tanımlamalarıyla (yani analitikliği daima doğru olma özelliğiyle tanımlama) ilişkili idi. Çünkü, Kant analitik yargıların daima “doğru” olduklarını söylerken, yirminci yüzyıl filozofları da ya “doğru”sal temelli analitiklik tanımlamaları yapmışlar (en bariz örnekleri Carnap ve Barker) ya da “anlamsal” analitiklik tanımlamalarında, analitik önermelerin daima doğru olduklarına dair bir niteleme getirmişlerdir.

Kant'ın analitikliği "kavramsal", yirminci yüzyıl filozoflarının ise daha çok "anlamsal" tanımlamaları, bu yüzyıl filozoflarının Kant'ın analitiklik tanımlamasına bakışının çerçevesini çizmiştir denilebilir. Çünkü 3. Bölüm'de de incelediğimiz gibi Kant'ın analitiklik tanımını eleştiren filozofların birçoğu, onun analitikliği tanımlarken kullandığı kavramsal "içerme" teriminin ya anlaşılmadığını ya da bulanık olduğunu belirtiyorlardı. Oysa, Kant'ın "içerme" terimi, daha önce de vurguladığımız gibi, kavramın tuttuğu bir tasarım öbeğinin bir başka tasarım öbeğini (ya da birini) bir küme-üye ilişkisi içinde içermesi ile kolayca anlaşılabilir. Lewis White Beck'in de haklı olarak vurguladığı gibi "içerme" terimiyle Kant, daha çok içlemsel (intensional) bir durumu anlatmaya çalışıyordu. Bir anlamda tür-cins ilişkisi gibi... "İçerme" ya da "düşünülme" terimlerinin en iyi, Kant'ın "yargı" ve "kavram" ile ilgili anlattıkları ile anlaşılabilceğini savlamaktayız. Aksi taktirde, bağlamından koparılmış Kantçı anlamdaki analitiklik tanımını anlama çabaları, Wild ve Colbitz'in yaptığı gibi "komik" çabalar olarak görünür. Yirminci yüzyıl filozoflarının çoğunun, Kant'ın yaptığı analitiklik tanımlamasında kullandığı "içerme" ya da "düşünülme" gibi terimlerini anlamama nedeninin, onların Kant'ın analitiklik tanımına Kant'ın bilgi felsefenin tümü içerinden bakmaları yerine, bu yüzyılda hakim bir gelenek olan "anlamsal" tabanlı analitiklik tanımlamasının yol açtığı önyargılarla bakmalarından kaynaklandığına inanıyoruz.

Buna rağmen, Kant'ın analitiklik tanımlamasının da birkaç açıdan eleştirilmesi gerekmektedir. Kant'ın analitiklik tanımlaması, Kant'ın zamanında ve sonrasında birçok filozofun da dile getirdiği gibi, yalnızca özne-yüklem formunda olması bakımından eleştirilebilir. Fakat daha önemlisi bu tanımlama ile ortaya konan analitik/sentetik ayrımı her şeyden önce kullanışsız bir ayrımdır. Bu ayrıma göre tekil olarak verilmiş herhangi bir yargının analitik mi sentetik mi olduğunu kolayca belirleyememekteyiz. Fakat bir kez analitik ya da sentetik olduğuna karar verilen bir yargı da, eğer analitik ise, Kant'ın analitiklik tanımına çok uygun düşmektedir denilebilir. Örneğin "insan akıllı bir hayvandır" yargısını ele alalım. Bu yargının analitik olduğunu söyleyebilmek için Kant'ın analitiklik tanımına başvurduğumuzda, "insan" kavramının, "akıllı hayvan" kavramını içermesi gerektiğini biliyoruz. Bu içermenin olup olmadığını anlamak için de bu yargının olumsuz, yani "insan akıllı hayvan değildir"i düşünelim. Eğer burada bir çelişki varsa, bu çelişkiyi kullanarak "insan" kavramının "akıllı hayvan" kavramını

içerdiğini ve dolayısıyla bu yargının analitik olduğunu söyleyeceğiz. Fakat burada bir sorun vardır. Yargının analitikliğini çelişkiye göre test ederken, çelişkinin olup olmadığına nasıl karar vereceğiz? Eğer bu olumsuz yargının bir çelişki olup olmadığını bir biyologa soracak olursak, yanıtı şüphesiz evet olacaktır. Fakat koyu bir katolike soracak olursak yanıtı muhtemelen hayır olacaktır (insan nasıl hayvan olabilir!). Ya da en azından işaret etmeye çalıştığımız şey, kimilerinin evet kimilerinin hayır deme olasılığıdır. Çelişik olduğunu deneye başvurmaksızın aklen bulabileceğimiz bir yol da görünmüyor. Ama diyelim ki böyle bir yol, Kantçı anlamda var. Bu durumda bu iki kavramın hangi tasarımları tuttuğunu çözümlenmemiz gerekecektir. Fakat bu durumda da başka bir sorun ortaya çıkmaktadır. Eğer “insan” kavramını çözümlediğim zaman “akıllı hayvan” kavramını içerdiğini söyleyeceksem ya da tam tersine içermediğini söyleyeceksem, bunu, “insan” kavramının tuttuğu hangi tasarım öbeğinin “akıllı hayvan” kavramının tuttuğu hangi tasarım öbeğinin bir sınıfı olduğuna nasıl karar vereceğim? Yani bu tasarımları tek tek nasıl bilebileceğim? Bir başka deyişle bir anlamda başa dönmüş ve bu iki kavramın birbirini içerip içermediği sorunuyla yine baş başa kalmış bulunmaktayız.

Birçok filozof tarafından işaret edilen Kant’ın analitiklik tanımının kullanışsız olması sorunun temelinde yatan neden, yeterince açıklanmamıştı. Sanırsanız yukarıdaki çözümlenmemizle bu kullanışsızlığın temelinde yatan neden, yeterince ortaya konmaktadır. Öte yandan, Kant’ın analitiklik tanımının kullanışsız olduğunu belirtmemize rağmen, bir kez analitik olduğu bilinen bir yargının, bu tanım çerçevesinde neden analitik olduğu kolayca anlaşılacaktır. Çünkü analitik olduğunu emin bir şekilde bildiğimiz bir yargı için, Kant’ın bilgi felsefesinde yargının neden analitik olduğuna dair yeterince doyurucu bir açıklama vardır. Bu açıklama temelini Kant’ın kavrama ilişkin yaptığı çözümlenmeden alır: Kavram-tasarım, tasarım-nesne, yargı-kavram-tasarım ilişkisi Bölüm 2’de açıklamaya çalıştığımız gibi Kant tarafından tutarlı bir bilgi felsefesi ile ortaya konmuştur diyebiliriz. Böylece diyebiliriz ki Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtında yalnızca sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğunu göstermekle kalmamış, aynı zamanda, yirminci yüzyıl filozoflarının “analitik/sentetik” ayrımı ile ilgilenenlerinin çoğunun yapmadığı türden bir şeyi, yani analitik yargıların da nasıl olanaklı olduklarını göstermiştir.

Kant'ın analitiklik tanımlaması ile ele aldığımız yirminci yüzyıl filozoflarının çoğunun analitiklik tanımlamaları arasında bazı yönlerden benzerlik de vardır. Bir kere hem Kant'ta hem de incelediğimiz yirminci yüzyılın birçok filozofunda analitik önermeler iki tipe ayrılmaktadır: Açık (totoolojik ya da mantıksal doğruluk) ve gizli analitik önermeler. Daha sonra, analitikliği ilk bakışta anlaşılmayan gizli analitik önermeler, Kantçı anlamda “kavramsal” ve yirminci yüzyıl filozoflarının bir kısmı bakımından “anlamsal” olarak tanımlansalar bile, bu tanımlar bazı yönlerden benzeşmekteydiler. Çünkü örneğin analitikliğin “eşanlamlılık” üzerinden yapılan tanımında, “anlamın” hangi çözümlenmesi ele alınırsa alınsın¹ eşanlamlı olan iki sözcüğün bir göndergesi (referent), yani işaret ettiği bir nesne² vardır. Ve anlamdaş olan bu sözcüklerin nesnelere aynıdır. Çünkü iki anlam birbirine eşittir. Kant'ın “kavramsal” analitiklik tanımına döndüğümüz zaman, bir küme-üye ya da tür-cins ilişkisi gibi bir içerilme bağlamında düşünebileceğimiz kavramların tuttukları tasarımlar sonuçta içerilen kavramın tasarımlarına indirgenebilir³ ve indirgenen tasarımların da olanaklı nesnesi aynıdır⁴. Dolayısıyla her iki türde yapılmış analitiklik tanımlamasındaki bir analitik yargıda, yargıyı oluşturan sözcükler ya da kavramlar “aynı nesneye” işaret etmektedirler.⁵ Bu ise bize, tanımlanması hep sorun oluşturan analitikliğin gerçekte nasıl bir yapısının olduğunu gösterdiği gibi, Kant ve sonrasındaki analitiklik tanımlamalarında bazı benzeşmeler olduğunu da gösterir.

¹ Çünkü “anlam” dediğimizde hep “neyin anlamı?” gibi bir soru olacaktır ve bu da bize “bir şeyi” işaret edecektir.

² Burada nesneyi çok geniş anlamda kullanmaktayım. Nesne, bir “cisim”, “inorganik/organik madde” olabileceği gibi, bir “imge”, “kavram”, “tasarım” ya da başka bir şey olabilir...Aslında buna nesne yerine “işaret edilen” de diyebiliriz.

³ Örneğin A kapsar B kavramlarında, A kavramı $A=\{1,2,3,4\}$ tasarımlarını ve B kavramı, $B=\{2,3\}$ tasarımlarını tutuyorsa, bu kavramların ortak olarak tuttukları tasarımlar $\{2,3\}$ 'tür. Yani içerilen kavramın tasarımları...

⁴ Kant bu bağlamda şunları söyler: “Dolayısıyla her yargıda, birçok tasarımı tutan (hold) bir kavram vardır.” (Kant 1965:A68/ B93) “Kavramlar ise olanaklı yargının yüklemeleri olarak henüz belirlenmemiş bir nesnenin herhangi bir tasarımı ile ilişkilidir.” (Kant 1965:A69/ B94). Dolayısıyla analitik yargıda kapsayıcı kavramın tasarımları ile içerilen kavramın tasarımları, içerilen kavramın tasarımları tarafından kapsama ilişkisine girer (Bkz. Yukarıdaki dipnot) ve bu içerilen kavramın tasarımları da, henüz belirlenmemiş bir nesnenin tasarımlarıdır. Şu halde analitik bir yargıda, kapsama ilişkisi altındaki tasarımların ilişkili olduğu belirlenmemiş bir nesne vardır. Bu nesne ise kategorilerin birliğine göre düşünüldüğünde belirlenmiş olur. Yani fenomen olur. (Kant 1965: A248)

⁵ Oysa bir sentetik yargıda, yargıyı oluşturan sözcükler ya da kavramlar, aynı şeyleri işaret ederlerken birlikte, aynı bir şeyi işaret ederler. Örneğin “ağaç, yeşildir” yargısında “yeşillik” bir şeyi, “ağaç” bir şeyi işaret ederken, “ağaç, yeşildir”de “yeşillik” ve “ağaç” birlikte bir şeyi işaret eder.

Bunların yanı sıra, Kant'ın analitik/sentetik ayrımının analitiklik tanımlamasından öte çok özgün bir tarafı vardır. Bu taraf, onun sentetik a priori yargı tipiyle ortaya çıkar. Kant, böyle bir yargı tipinin yalnız var olduğunu ileri sürmekle kalmamış, aynı zamanda bu yargı tipinin nasıl olanaklı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Her ne kadar Kant, sentetik a priori yargıların var olduğunu ispatlama çabasına girmemişse de, yirminci yüzyılın birçok filozofu tarafından bu yargı tipinin olanaklılığı bir problem olarak görüldüğünden dolayı¹, onların var olduğuna inanan bazı filozoflar tarafından var olduklarının ispatları verilmeye çalışılmıştır.

Buna rağmen, sentetik a priori yargıların varlıklarının bazı filozofların yaptıkları gibi, yalnız mantıksal ispatlarını verme çabasının zayıf nitelikteki ispatlar olacağı görünmektedir denilebilir. Çünkü sentetik a priori yargılar her ne kadar bir yönleriyle a priori bir özelliğe sahip olsalar da, diğer yönleriyle sentetik yargılardır ve sentetik yargıların varlıklarına dair bir ispatlama da ancak epistemik olarak verilebilir gözükmektedir. Mantıksal tabanlı bir ispatlama yöntemi ancak analitik yargılar için söz konusu olabilir. Bütün bunlara rağmen sentetik a priori yargıların varlığına dair bir yanıyla mantıksal diğer yanıyla epistemik temellendirmeler yapılabilir. Çünkü Kant'ın epistemolojisinden esinlenerek denilebilir ki, sentetik a priori, yalnızca bir yargı türünü değil aynı zamanda özel bir bilgi türünü de işaret etmektedir. Fakat eğer sorun, sentetik a priori yargıların varlığını gösterme yerine, onların nasıl olanaklı olduğunu gösterme şeklinde yeniden formüle edilirse, o zaman, Kant epistemolojisi gibi her tutarlı epistemolojinin, bu tür yargıların nasıl olanaklı olduğu sorusuna verdikleri yanıtlardan yola çıkarak, kendi tutarlı epistemolojileri içinde onların var olduğuna dair olumlu bir yanıt verdikleri söylenebilir. Dolayısıyla, sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğuna dair tutarlı bir yanıt getiren her felsefe için, sentetik a priori yargıların var olduğu gösterilebilir. Bizim savımıza göre, Bölüm 2'de de göstermeye çalıştığımız gibi Kant bu tarzda tutarlı bir bilgi felsefesi ortaya koymuştur ve bundan dolayı da sentetik a priori adı verilen bir yargı tipi en azından Kantçı anlamda vardır.

¹ Bu sorun birçok filozof tarafından daha çok mantıksal bir tabanda ele alınmıştır. Oysa mantıksal olarak bir açmaz gibi görünen bu sorunun Kant tarafından epistemik olarak doyurucu bir açıklaması verilmiştir. Bundan sonra doğabilecek sorun ancak bu açıklamanın tutarlı olup olmaması ya da onun geçerli olarak kabul edilip edilemeyeceği temelinde olabilir.

4.2. 20. Yüzyılın Bazı Analitiklik Tanımlamalarına Eleştirel Bir Bakış

Kant sonrasında yirminci yüzyıl filozoflarının birçoğunda analitik/sentetik ayrımının “anlamsal” tabanlı olduğunu daha önce belirtmiştik. Özellikle analitikliğin tanımlanmasında ya “eşanlamlılık” ya da doğrudan “anlam” üzerinden tanımlamalar gerçekleştiriliyordu. Fakat gerek eşanlamlılık olsun gerekse anlam üzerinden tanımlama olsun, “anlam”ın bu tanımlamalarda ne ifade ettiğinin yeterince açık ve güçlü bir çözümlemesinin yapılmadığı inancındayız. Her ne kadar anlama ilişkin felsefede geniş bir literatür olsa da, anlamın analitiklik için ne anlama geldiğinin tanımlamalar öncesinde verilmesi, “anlamsal” temelli bir analitiklik tanımlaması için zorunlu görünmektedir. Aksi takdirde bu tür tanımlamalar bulanıklıklarının yanı sıra kullanışsız da olacaktırlar.

Eşanlamlılık üzerinden yapılan analitiklik tanımlaması, yani “S, yalnız ve yalnız eşanlamlılar yerine eşanlamlıların konulmasıyla doğru olup, bir mantıksal doğruluğa çevrilebiliyorsa analitiktir” (Nordenstam 1972:22) gibi bir tanımlama, bu durum için güzel bir örnek teşkil eder. Burada mantıksal bir doğruluğa çevrilmeye çalışılan bildirim için eşanlamlılık ölçütü uygulanır ve bu ölçüt içinde karşılıklı değişebilirlik *salva veritate* testi yapılır. Fakat Quine’in da haklı olarak eleştirdiği gibi bu durum bir çıkmazdır. Çünkü eşanlamlılığın bu tarz bir kullanımı sonuçta analitiklik kavramına çıkmaktadır ve bu kavram da açıklanmamış bir kavramdır. Şu halde böyle bir tanımın anlaşılabilmesi için öncelikle “eşanlamlılık” ve sonrasında da onun dayandığı “anlam” terimi anlaşılmalıdır. Gerçi analitiklik üzerine çalışmalar yapmış birçok filozofun aynı zamanda anlama dair çözümlenmeleri de vardır fakat, analitiklik tanımlamasında bu terimin kullanışlı bir formülü henüz formüle edilememiştir denilebilir. Çünkü “anlam” temelli birçok analitiklik tanımlamasından analitikliğin ya da analitik/sentetik ayrımının özü itibarıyla neye işaret ettiğini anlayabiliyoruz fakat tek tek durumlarda verilen herhangi bir bildirim kolayca analitik mi sentetik mi olduğunu yeterince anlayamıyoruz. Bu durum belki de, “anlam”ın kendisinin işaret ettiği şeyin, her durumda yeterince açık olmamasından yani karanlıkta kalmasından kaynaklanmaktadır. İşaret etmeye çalıştığımız bu soruna, S.F. Barker’in analitik mi sentetik mi olduğu kolayca anlaşılamayan “örümcekler sekiz ayaklıdır” örneğini verebiliriz. (Barker 1964)

Bu örnekte “örümcek” sözcüğünün anlamı neye işaret etmektedir? Eğer, tanımsal olarak “sekiz ayaklı bir hayvan”a işaret ediyor ise bu önerme analiktir, fakat eğer “örümcek” sözcüğünün anlamı olgusal bir durumu yani bir biyolojik sınıflama sorununu işaret ediyorsa, bu durumda da önerme sentetiktir; çünkü herhangi bir sınıflamaya ya da göz önünde tutulan ölçütlere göre, örneğin 6 ayaklı örümcekler de olabilir. Yani günlük dilde kullanılan “örümcek” sözcüğünün anlamının işaret ettiği şey, bütünüyle ve her yönüyle açık olmadığından böyle bir sorun doğabilir. Bir sözcüğün “anlam”ının işaret ettiği şeyin her durumda açık olmayışı beraberinde bir başka sorunu, “anlam” üzerinden yapılan analitiklik tanımlamalarının kullanışsızlığı sorununu da getirmektedir. Çünkü “anlam”ın gönderme yaptığı şey eğer bulanıksa, bu bulanıklıktan dolayı da verilen herhangi bir bildirim kolayca analitik mi sentetik mi olduğu anlaşılacaktır. İşte bu bakımdan Kant’ın analitiklik tanımlamasına getirdiğimiz kullanışsızlık eleştirisini, bu tip “anlamsal” temelli analitik tanımlamalarına da getirebiliriz.

Quine’in analitik/sentetik ayrımını reddetmesinde bu kullanışsızlık da rol oynamıştır denilebilir. Her ne kadar Quine, analitiklik tanımlamasında “terimlerin oluşturduğu döngüsellik”ten dolayı analitik/sentetik ayrımını reddetmişse de, bu döngüsellğe yol açan en büyük faktör kullanışlı bir tanımın yapılamayıdır diyebiliriz. Buna rağmen, analitik/sentetik ayrımını, analitikliğin kullanışlı bir formülünün bulunamayışından dolayı reddetmeyi de doğru bulmamaktayız. Analitiklik tanımlamaları göz önünde tutulduğunda bunların, kullanışsız olmalarının yanı sıra, analitiklik olgusunu anlamamıza yardımcı tanımlamalar olduğu görülmektedir. Bu tür tanımlamalar böyle bir olgunun var olduğuna dair ışık tutmuşlardır denilebilir. Dolayısıyla analitik/sentetik ayrımını, ayrımın kullanışlı bir formülünün verilemeyişinden dolayı reddetmek yanlış bir tutum olsa gerekir.

Bütün bunların yanı sıra, ayrımın en kullanışlı formülünü Carnap’ın verdiğini söyleyebiliriz. Çünkü doğruluk tablolarıyla en azından birtakım önermelerin analitik mi yoksa sentetik mi olduğunu kolayca söyleyebiliyoruz. Fakat Carnap’ın formülasyonun en zayıf tarafı, Quine’in da eleştirdiği gibi birbirini dışlayan atomik önermelerden oluşmasıdır. Oysa bazı önermeler yalnız yapıları gereği bir yandan bir atomik önerme oluştururken diğer yandan da bu atomik yapı içerisinde terimsel bağlamda analitik ya da sentetik bir durum arz ederler. Carnap’ın analitik/sentetik ayrımına getirdiği formül,

analitik önermelerin özellikle totolojik ya da mantıksal doğruluk denilen kısmıyla ilgilidir. Bundan dolayı da Carnap açısından özellikle gizli analitik önermelerin bir açıklaması başarıyla formüle edilememiştir denilebilir.

Carnap'ın analitik/sentetik tanımlaması “anlamsal” temelli olmasından daha ziyade “doğrusal” temelli idi. “Doğrusal” temelli bir analitiklik tanımlaması ise, analitik önermelerin “daima doğru olma” özellikleri göz önünde bulundurularak yapılan bir tanımlamadır. Fakat bu tip bir tanımlama özü itibarıyla birtakım sorunları doğurur gözükmektedir. Çünkü, eğer bize bir bildirim “daima doğru” olduğu kesin bir biçimde veriliyorsa o bildirim için analiktir diyebilmemize rağmen, böyle bir koşulun sağlanmadığı durumda ne yapabiliriz? Yani “daima doğru” olup olmadığını bilmediğimiz bir bildirim “daima doğru” olup olmadığını hangi ölçüte göre bilebiliriz? Totolojik ya da mantıksal doğruluk biçimindeki önermeler için herhangi bir sorun yoktur, fakat totolojik olup olmadığını ilk bakışta anlayamadığımız önermeler için hangi ölçütü kullanacağız? Bu durumda, Quine'in bu tip önermelerin analitikliğini anlamak için, mantıksal doğruluk biçiminde olmayan önermeleri mantıksal doğruluk biçimine getirmeye çalışması gibi mi yapacağız? Eğer öyleyse “doğrusal” tabanlı analitiklik tanımlamalarından “anlamsal” temelli analitiklik tanımlamalarına dönmüş olacağız demektir. Bu ise “anlamsal” temelli analitiklik tanımlamalarındaki “kullanışsızlığın” çıkmaz kapısıdır.

Dolayısıyla incelediğimiz filozoflar dahilinde yirminci yüzyıldaki analitiklik tanımlamalarındaki en önemli sorunun “kullanışsızlıktan” kaynaklandığını söyleyebiliriz. Tanımlamaların şu ya da bu şekilde analitik/sentetik ayrımına aydınlatıcı bir ışık getirdiği söylenebilir. Fakat bu tanımlamalardan yola çıkarak tek tek durumlarda, verilen bir bildirim analitik mi sentetik mi olduğunu bulmanın zor olduğu görülmektedir. Bunun Kant'ın analitiklik tanımlamasında da görünen bir durum olduğunu belirtmiştik. Fakat gerek Kant'ta olsun gerek yirminci yüzyılda olsun, analitik/sentetik ayrımının analitiklik üzerinden geliştirilen tanımlamaları her ne kadar bazı yönlerden farklılık gösterse de (“kavramsal” ve “anlamsal” bağlam yönünden) bu iki tip tanımlama arasında çok temel bir benzerliğin var olduğunu belirtmiştik. Bu benzerlik, bir analitik bildirim, *terimlerinin aynı nesneyi işaret etmesinden dolayı* analitik olduğunun üstü örtük bir şekilde belirtilmesiydi. Kant'ta bu durum, “kavramsal”

bir bağlamda incelenirken, yirminci yüzyılın birçok analitiklik tanımlamasında “anlamsal” bir bağlamda ele alınıyordu. Analitikliği ele alan her iki bağlam da, kullanışlı bir analitiklik tanımlamasının (dolayısıyla analitiklik üzerinden yapılan analitik/sentetik ayrımı tanımının) geliştirilmesinde başarısız kalmaktadır. Buna rağmen, hem “kavramsal” hem de “anlamsal” tabanlı analitiklik tanımlamaları analitiklik olgusunun anlaşılmasına ciddi anlamda ışık tutmuşlardır. Bu anlam özellikle Kant’ın, analitikliği belli bir epistemik bağlamla (kavram-yargı-tasarım bağlamı) incelemesinden dolayı daha güçlü olmuştur denilebilir. Yirminci yüzyılda yapılan ve Kant’ın da yaptığı “doğrusal” temelli analitiklik tanımlamaları (analitik bildirimlerin, “daima doğru olma” özelliklerinden yapılan tanımlamalar) bir yönüyle “kavramsal” ve “anlamsal” temelli tanımlamalarla yakından ilişkili olmuş, bir yandan da kullanışlı bir tanımın, “doğrusal” temelli tanım biçimiyle olabileceği yönünde ipuçları vermiştir denilebilir. Bunun en açık örnekleri, Kant’ın çelişki ilkesiyle test etme yönteminin, onun “kavramsal” tanımlamasıyla sıkı ilişkili olması ve Carnap’ın doğruluk tablolarıyla analitikliği ya da sentetikliği, kısmen de olsa, kesin ve kullanışlı bir şekilde verebilmesidir.

Fakat bütün bunlara rağmen artık açıktır ki, yirminci yüzyılın gerek “anlamsal” temelli gerekse onunla sıkı ilişkide bulunan “doğrusal” temelli analitiklik tanımlamalarında, “anlam” en azından analitik/sentetik ayrımı açısından çok daha fazla incelemeyi hak etmektedir.

4.3. Matematik Hangi Koşullarda Analitik ya da Sentetiktir?

Matematiğin analitikliğini ya da sentetikliğini incelerken bir yandan analitikliğin ya da sentetikliğin özünü göz önünde bulundurmamız, diğer yandan da bütün matematiği göz önüne almamız gerekmektedir. Analitikliğin ya da sentetikliğin özü ile kastettiğimiz şey şudur: Bir analitik önerme hangi tanımlaması göz önünde bulundurulursa bulunsun her şeyden önce, olgusal içerikten yoksun bir önermedir. Analitik bir önermenin diğer bir özelliği ise, daima doğru bir önerme olmasıdır. Bu iki özellik birbirleriyle yakından ilişkilidir diyebiliriz. Yani analitik bir önermenin daima doğru olması, onun deneye dayanmamasıyla yakından ilintilidir. Bir analitik önermenin

terimsel kuruluşu öyledir ki, o terimlerin “anlamsal” ya da “kavramsal” incelenişinde, önerme içinde oluşturdukları birleşimin doğruluğunu anlamak için tek tek olgulara giderek test etmemiz gereksizdir. Bir başka şekilde söylersek, bir analitik önermede bir araya gelen terimler birbirleriyle öylesine yakından ilişkili ve bağılıdır ki, artık bu önermede o terimlerin işaret ettikleri nesnelere daha çok aralarında kurdukları ilişki ön plandadır. Tabii ki böyle bir terimsel kombinasyonun oluşumunun temelindeki en büyük faktör, o terimlerin birbirlerine bir yönüyle ya da bütün yönüyle benzemeleri ya da kökensel olarak bir noktada birleşmeleridir. Fakat her ne olursa olsun bir analitik önermede, terimler tek başlarına ön planda olan işaret ettikleri “nesnelere” iken, bir araya geldiklerinde yukarıda söylediğimiz nedenden dolayı ön planda olan artık işaret edilen o “nesnelere” değildir. Çünkü tek tek alındıklarında terimler analitik önermeye girmeden önce de sonra da aynı şeylere işaret ederler ve sonrasında artık bu işaret etme önemsizleşir. Örneğin, “bütün bekarlar evli olmayan insanlardır” dediğimizde, “bütün bekarlar”=a ile “evli olmayan insanlar”=a bu önerme öncesinde de sonrasında da aynı şeye işaret ederler, yani “bütün bekarlar evli olmayan insanlardır”=a’dır ve burada artık *işaret edilen önemsizleşmiştir*; bundan sonra önemli olan, bu iki terimin birlikte kurduğu kombinasyonun işaret edilenden bağımsız olan yanısıdır. Oysa sentetik olan “Yarın güneş doğacak” önermesini aldığımızda, “yarın”=x’e işaret eder ve “güneş”=y, “doğmak”=z’ye işaret eder, fakat “yarın güneş doğacak”= K’ya işaret eder. Bu durumda da işaret edilen K önemlidir, çünkü $x \neq y \neq z \neq K$ ’dır. *Dolayısıyla analitik bir önermede bir araya gelen terimler daha öncesinde deneyle ne kadar doğrudan bir ilişkide olursa olsun, birbirleriyle kuvvetli bağları olmasından dolayı analitik bir önermede deneyden bağımsızlaşırlar.* Oysa sentetik bir önermede terimlerin birbirleriyle ilişkisi bu derece yakın değildir. Şu halde bir sentetik önermede bir araya gelen terimler, öncesinde deneyle belli bir bağlantı içerisinde iken sonrasında başka bir bağlantı içerisinde olacaklardır. Eğer bu terimler, matematik açısından düşündüğümüzde, Kantçı anlamda matematiksel kavramlar ise ve bu kavramlar önerme öncesinde birbirleriyle bir kapsama-içerme ilişkisi içinde değilse, önerme içinde bir araya geldiklerinde matematiğin sentetik a priori önermeleri olacaktır. Ya da bu terimler önerme öncesinde de, önermede oluşturdukları bağlantıda da bütünüyle deneye dayanan terimler olursa sentetik a posteriori önermeler olacaktır. Bir başka deyişle deneyle öylesine bir göbek bağı olacak ki, bu önermelerin betimlediği olguların öyle olup olmadıklarını anlamak için bizzat o olguyu yeniden yaşamamız, ya da gözlemlememiz

gerekecektir. Dolayısıyla analitik önermede bir araya gelen terimler, birbirlerine bir yönüyle ya da bütün yönüyle benzemeleri ya da kökensel olarak bir noktada birleşmelerinden dolayı ve oluşturdukları, ön plana çıkan bu kombinasyonun matematiksel anlamda bir eşitlik ya da kapsama durumlarından birilerine dayanmasından dolayı daima doğru olan bir durumu ifade ederler. Sentetik a posteriori bir önermede ise, bir araya gelen ve birbirleriyle analitik önermeleri oluşturan terimler gibi bir ilişkide bulunmayan terimler, önermede betimledikleri olgunun doğru olup olmadığını anlamak için deneye başvurmayı gerektirirler.

Bütün bu söylenenler, matematiğe analitik/sentetik ayrımı açısından bakıldığında daha anlamlı olacaktır. Çünkü matematiksel bir ilke ya da önermenin analitik mi sentetik mi olduğunu sorgularken, bir yandan bu önermelerde açığa çıkan terimlerin birbirleriyle ilişkilerini, diğer yandan ise bu ilişkilerin ya da tek tek terimlerin, nesnelere yaptıkları göndermeleri göz önünde bulundurmalıyız. Matematiksel anlamda terimlerin birbirleriyle kurdukları ilişki bir çıkarımsal ilişkiyi ifade ederken, göndermeleri (referent) de daha ziyade gerçek dünyanın nesnelere ifade eder denilebilir.¹

Diğer yandan, matematiğin tümüne analitik/sentetik ayrımı açısından baktığımızda, bütün matematiği analitik ya da sentetik olarak değerlendiremeyeceğimizi anlayabiliriz. Çünkü her ne kadar matematiksel çıkarımın analitik bir özelliği varmış gibi gözükse de, matematiğin postulatlarının ve özellikle bu postulatların mantıksal bir formdan ziyade görüyle ilişkili olan geometri, aritmetik ve matematiğin başka alanlarındaki uygulamalarının daha çok sentetik, özel olarak da sentetik a priori bir özelliği varmış gibi görünmektedir. Bu konuyu postulatlar açısından açmak gerekirse şu şekilde inceleyebiliriz: Bir kere her şeyden önce, matematikteki bütün postulatların ille de görüyle ilişkili olduğunu söylemek yanlış olsa gerektir. Bu konuda Ayer'in saptamaları yerinde saptamalardır. Çünkü, matematikte kimi aksiyomatik nitelikteki sistemler, postulatlarını bir başka sistemin sonuç önermelerini ya da teoremlerini temel olarak oluşturulabilirler. Yani bir matematiksel sistemde teorem niteliğindeki bir

¹ Kimi zaman bu göndermeler, gerçek dünyanın nesnelere yapılmayabilir. Böyle durumlarda gönderge matematiğin başka nesnelere olabilir. Fakat biz burada göndergeyi matematiğin gerçek dünyaya uygunluğu bağlamında ele almaktayız.

önerme diğer bir sistemde postulat olabilir. Örneğin aritmetiği kümeler kuramına indirgeme çabalarında, 1 sayısı aritmetik için bir tür “ilk terim” iken kümeler kuramında “küme”ye dair postulatlardan yola çıkılarak oluşturulan bir sonuç durumunu ya da bir anlamda bir teoremi ifade eder. Dolayısıyla bir sistemde “ilk terim” ya da postulat olan bir şey bir başka sistemin sonuç önermesi ya da teoremi olabilir. Şu halde bizim burada söz ettiğimiz postulatlar ve ilk terimler bu tür formel bir yapı kazanmış önerme ya da terimler değildir. Biz daha çok, matematikteki herhangi bir terimin ya da önermenin formelleştirilebilmesine rağmen, onun formelleştirilme öncesindeki durumuna dikkat çekmek istiyoruz. Örneğin böyle bir durum, Öklid geometrisinin postulatlarında vardır. Her ne kadar Öklid geometrisinin postulatları formel bir sistemin yorumu olarak görülebilse de, bu postulatların kendi başlarına görüyle ilişkili bir anlamı vardır. Dolayısıyla nokta, çizgi ya da doğru gibi kavramları formelleştirebiliyor olsak da, bu kavramların formelleştirilme öncesinde görüyle ilişkisindeki yapılarını sorgulamamız gerekmektedir. Bu arada bu tür kavramların (ve dolayısıyla bu tür kavramlardan yola çıkılarak oluşturulan görüyle yakın ilişkili postulatların ya da daha genel terimle öncüllerin) “görüyle ilişkisi”nden ne anlaşılması gerektiğine de dikkat çekmemiz gerekmektedir. Her şeyden önce, birçok matematikçinin düşündüğü gibi, matematiğin nesnelere, onlara karşılık geldiği varsayılan dünyadaki nesnelere tamamen aynı nesnelere olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü eğer öyle olsaydı, bu temel kavramların geçtiği her matematik önermesinde, matematiksel bir işlem yapılırken sürekli olarak deneye gitmemiz gerekecekti. Oysa biliyoruz ki kimi zaman matematik yaparken deneye başvuruyor olsak da¹, çoğu zaman durum bunun aksidir. Şu halde matematiğin nesnelere, daha çok, gerçek dünyanın nesnelere projeksiyon yapan nesnelere. Çünkü matematiğin nesnelere ile gerçek dünyanın nesnelere arasında büyük bir uyum vardır. O halde en azından görüyle ilişkili olan postulatlar ve ilkel terimler açısından sormamız gereken soru, Kant’ın sorduğu sorudur: Matematiğin nesnelere neden bu kadar dünyaya uygun düşmektedir?

Analitik yapıda olduğu varsayılan çıkarımlar, formel sistemler bir yana, en azından matematiğin bir çok alanında var olan matematiksel kavramlar ya da ilkeler

¹ Ki aslında bu durum problematik bir durumdur. Çünkü burada deneye zorunlu olarak başvurulmamaktadır. Kimi zaman, Ayer’in dediği gibi, deneyin bu işlemde bize yardımcı olmasından dolayı bir başvurma söz konusudur.

açısından bu soru, yanıt ihtiyacı içerisinde denilebilir. Örneğin 1 sayısı, her ne kadar kümesel ilişkilerle ifade edilebilen formel bir yapıya sahip olsa da bunların dışında görüyle ilişkili bir yapısı vardır. Çünkü biz günlük deneyimlerimizde 1 sayısını, deneyle çok kuvvetli bağlantılar içerisinde de kullanmaktayız. Şimdi nasıl oluyor da görüyle ilişkisinde 1 sayısını, örneğin bir “bina”da, bir “sandalye”de, bir “kalem”de kullanabiliyoruz? Ya da 1 sayısının temelinde yer aldığı varsayılan “küme” kavramını düşünelim. Bu kavramı görüyle hiçbir bağlantısı olmayan bir şekilde düşünmemiz mümkün müdür? Küme kavramı formelleştirilebiliyor olsa bile, bu kavramın formelleştirilmeden önceki hali düşünüldüğünde, görüyle olan ilişkisine ne demeliyiz? Gerçek dünyada bir uygulama alanı bulduğu “o an” için ne denilebilir? Bir başka örneği ise “toplama ilkesi” için verebiliriz. “Toplama”nın görüden bağımsız matematik için ayrı bir anlamı olduğu kabul edilse bile, görüye uyarlanmış taraftaki anlamı için ne demeliyiz? Nasıl oluyor da görüde de bu ilkeye denk düşen bir deneyimden söz edebiliyoruz? Örneklemeli sorular çoğaltılabilir...

Bu sorunun analitik/sentetik ayrımı açısından muhtemel yanıtlarını 3. Bölümde incelemiştik: Analitik a priori, sentetik a priori, sentetik a posteriori¹... Analitik a priori yanıtı, muhtemel temellendirmesini bütün matematiğin birkaç mantık aksiyomuna indirgenmesinde buluyordu. Bu durum ise iki problemi doğruyordu: Birincisi böyle bir indirgeme olanaklı mıydı? Diğeri ise olanaklı olsa bile matematiğin bunca zenginliği nasıl açıklanacaktı? Bu problemlerin yanıtlarını indirgemenin olabirliği ve matematiğin zenginliğinin *zahiri* bir zenginlik olduğu şeklindeki yanıtlarla *geçştirsek* bile, bizce daha önemli bir üçüncü problem daha vardır: Matematiğin bütünüyle analitik bir yapısı olsaydı bile, onun bütün ilke, kavram ve önermelerinin *gerçek dünyaya uygulama esnasındaki* durumunu nasıl açıklayacağız? Sözü ettiğimiz $A=A$ gibi bir mantık aksiyomunun ve onun bütün görünümlerinin gerçek dünyada zaten bir uygulama alanı bulduğu değildir; fakat daha çok bu uygulama anındaki yani görüye giderkenki durumdur. Bu durumun nasıl bir yapısı vardır ki bu uygulama gerçekleşmektedir? Yani duyu dünyası ile düşünce dünyası arasında nasıl bir ilişki var ki böyle bir kesişme anı yakalanabiliyor?

¹ Poincare gibi filozof matematikçiler bu soruya “uzlaşımçı”, Quine gibi düşünürler “holistik” açılardan da bakmışlardır.

İşte bu problematiğin yanıtı, matematiğe sentetik a posteriori gözüyle bakıldığında, şöyle olmuştur: Çünkü düşünce dünyasında yer alan matematiğin kavramları ve önermeleri, bütünüyle ya da kısmen deney dünyasından türetilmiştir. Fakat bu durumda da ayrı bir sorun ortaya çıkmaktadır ki, bu yukarda az evvel bahsettiğimiz sorundur: Matematiğin deney dünyasından kısmen bile olsa türetilmişliği deney dünyasıyla bir *göbek bağının* olmasını gerektirmez mi? Yani matematik yaparken, en azından kimi durumlarda, deney dünyasına zorunlu bir gidiş yaparak önermelerimizi, kavramlarımızı, ilkelerimizi doğrulamamız, orada sınamamız gerekmiyor mu? Dolayısıyla böyle bir sınama, her zaman “doğru” bir sonuç vermeyebilir. Çünkü kimi zamanlarda, örneğin “toplama ilkesi” deneyden elde edilmiş ise, deneye başvurduğumuzda bu bazı gerçek nesnelere toplanamazlığı durumunu mu gösterecektir? Eğer matematiksel dünyanın bir zorunluklu (necessary) yapısı var olduğu kabul edilirse, deney dünyasının da olumsal (contingent) bir yapısı var olduğu düşünülürse, şu halde bu dünyada her olgu durumunun bir karşıtı düşümlenebilir. O halde toplama ilkesi “tümevarımsal” bir nitelik kazanmayacak mıdır?

Oysa en azından matematiğin *bazı* ilke ve kavramlarının, sentetik a priori olarak kabul edilmesi ile bu çıkmazdan çıkılabildiği görünmektedir. Çünkü eğer deney dünyası ile düşünce dünyasının yapıları bazı noktalarda kesişiyorsa ve özellikle de düşünce dünyası deney dünyasını biçimsel olarak belirliyorsa, düşünce dünyasında yer alan matematiğin bu ilke ve kavramlarının gerçek dünyaya uygunluğu da kolayca açıklanabilir. Bu anlamda bazı ilke, kavram ve öncüllerin Kantçı anlamda sentetik a priori olduğunu ileri sürmek akla yatkın gözükmemektedir.

Buna rağmen bütün matematiğin Kant’ın söylediği gibi sentetik a priori olduğunu söylemek ne derece doğrudur? Örneğin Kant’ın ünlü örneği $5 + 7 = 12$ ’yi ele alalım. Bu önerme aslında matematikçe çok iyi bilinir ki, 1 ve toplama işlemlerinden elde edilmiş çıkarımsal bir işlemdir. Özellikle Peano aksiyomlarına gidersek (Barker 1964:58), “0”, “ardı sıra gelme”(“+”), “doğal sayı” terimlerinden yola çıkarak bu eşitliği bulabiliriz. $0 + = 1$ ’dir, $1 + = 2$ ’dir, $2 + = 3$ ’tür, ... Böylece 5, 7, ve 12 sayısı 0 ve + dan yola çıkılarak bulunmuştur. Yani aslında 12 sayısı, birkaç öncülden çıkan bir sonuçtur. Bu çıkarım da analitik bir yapıda olduğundan, $5+7=12$ önermesine analitiktir diyebiliriz. Şu halde matematikte bu tarzda var olan bütün çıkarımlar için analitik diyebiliriz. Fakat

bunun yanı sıra burada Hintikka'yı hatırlamakta yarar vardır. Hintikka'nın dediği gibi matematikte kimi çıkarımlar, gövdeleri boyunca öncüller dışında bazen bazı kavramları içine alırlar ve bu kavramlar da sentetik bir niteliktedir. Oysa bir çıkarımın sonuç önermesinde söylenen zaten öncülde var olduğu sürece analitik olacağına göre, araya sokuşturulan bu şeylerden dolayı, sonuç ve öncüllerin birbirleriyle ilişkisi bu anlamda kopmuş olur. Dolayısıyla çıkarım analitik yapısını yitirmiş olur. Bu bakımdan Hintikka ölçütüne giren çıkarımların analitik, diğerlerinin sentetik olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdi, matematiğin bütün çıkarımlarının Hintikka ölçütüne göre analitik olmadığı görüşündeyiz. Çünkü eğer öyle olsaydı, yukarıda bahsettiğimiz gibi en azından matematiğin bazı ilke ve kavramlarının sentetik a priori olmaması gerekirdi. Oysa bunların neden sentetik a priori olması gerektiğini yukarıda açıklamıştık.

Sonuç olarak diyebiliriz ki matematik kimi zaman analitik, kimi zaman sentetik bir yapıdadır. Matematiğin sentetikliği bazı terimlerinin, kavramlarının, postulatlarının ve ilkelerinin görüşüyle bağlantısına göre belirlenir. Analitiklik ise, bu durumun tersidir. Bu noktada bir şeyi daha yinelemekte fayda vardır: Matematik bütünüyle formel bir sistem olarak tasarlanabilse bile, bu, temelinde yer alan bazı kavramların sentetik a priori olmadığı sonucunu göstermez. Çünkü her formelleştirmede formelleştirilenin ve formel olanın yapıları analitik ve sentetik ayrımı açısından farklıdır.

SONUÇ

Kant'ta ve ele aldığımız sorunsallar dahilinde bazı yirminci yüzyıl filozoflarındaki analitik/sentetik ayrımının karşılaştırılmasına ilişkin, sonuç olarak şunları söyleyebiliriz:

Her şeyden önce, analitik/sentetik ayrımını, ister Kantçı anlamda düşündüğümüzde, bilgimizin yapısı ve oluşumuyla ilintili bir inceleme olarak alalım, ister yirminci yüzyılda genellikle ele alındığı gibi, mantık ya da dile ilişkin incelemelerden biri olarak alalım, bu ayırmda tartışılan konuların (örneğin deneysel bilgi, a priori bilgi, yargı, önerme veya bildirimlerin doğruluğu, matematiksel, fiziksel ya da felsefi ilkelerin deneysel veya a priori olup olmadıkları vs..) felsefenin diğer alanlarındaki konularla şu ya da bu şekilde ilgili olmasından dolayı, ayırım, felsefe literatüründe tartışılan önemli bir konu olmuştur.

Dolayısıyla analitik/sentetik ayrımının böyle bir öneminden dolayı ele aldığımız bu çalışma boyunca göstermeye çalıştık ki, Kant'ta ve analitik/sentetik ayrımına dair önemli çalışmalar yapmış olan incelediğimiz filozoflarda, bu ayrımın ele alınması ve tanımlanması açısından bazı temel farklılıklar ve benzerlikler vardır. En temel farklılık, analitik/sentetik ayrımının Kant'ta "kavramsal" bir bağlamda ele alınmasına karşılık, yirminci yüzyıl filozoflarında daha çok "anlamsal" bir bağlamda ele alınmasıdır. "Kavramsal" bağlamda ele alınan ayırım temelini, yargı, kavram ve tasarımın bir bütün dahilinde birbirleriyle ilişkisinde bulurken; "anlamsal" bağlamda daha çok eşanlam, anlam ve bunlara dayalı ölçütler temelinde bulur. Kant'ın analitik/sentetik ayrımını "kavramsal" bir bağlamda almasına karşılık, yirminci yüzyıl filozoflarında "anlamsal" bir bağlamda ele alınması iki nokta açısından önemlidir:

1. "Anlamsal" ya da "kavramsal" olarak ele alınan analitik/sentetik ayrımı tanımlamalarında ortak bir özellik göze çarpmaktadır. Bu ortak özellik, analitikliğin özünde ne olduğuna ilişkin olan savımızla ilintilidir: Bir analitik yargının ya da bildirim terimleri, ayrı olarak alındıklarında ya da yargıda veya bildirimde birlikte alındıklarında, aynı "bir şeyi işaret eder"

(“anlamsal”da) ya da aynı olan “henüz belirsiz bir nesnesi” (“kavramsal”da) vardır. Çünkü, bu terimler birbirleriyle “kavramsal” ya da “anlamsal” temelde ilişkilidirler.

2. İkinci nokta, iki tarafın analitik/sentetik ayrımı tanımlamalarında sentetikliğin tanımlanması ile ilgilidir. Kant sentetikliği, yani sentetik yargı olma durumunu analitiklikten ayrı olarak ele almış ve sentetik yargıların nasıl olanaklı olduğuna dair bir açıklama getirmiştir. Kant bununla birlikte, analitik yargıların da nasıl olanaklı olduklarının bir anlamda dolaylı bir açıklamasını yapmıştır. Oysa yirminci yüzyıl filozoflarının bir çoğu sentetik yargıları, analitik olmayan yargılar diye olumsuz bir şekilde tanımlamışlar ve analitik yargıların da olanaklılıkları üzerine fazla düşünmemişlerdir. Kant'ta sentetik yargıların tanımları ayrı olarak ele alınırken yirminci yüzyıl filozoflarında genel olarak ele alınmayışı şunu gösterir ki, analitik/sentetik ayrımı en azından kapsam itibariyle Kant'ta daha geniş olarak incelenmiştir.

Kant'ta ve yirminci yüzyılda yer alan analitik/sentetik ayrımı tanımlamalarının benzer yönlerini ise iki noktada temel olarak inceleyebiliriz:

Birinci nokta, analitiklik tanımlamalarıyla ilgilidir. Kant'ın *analitiklik tanımlamasıyla* yirminci yüzyılın kimi filozoflarının analitiklik tanımlamalarında benzer bir yön vardır. Her iki tarafın analitiklik tanımlamaları da, analitik önermelerin “daima doğru olma” özelliğinden yararlanmakta ve analitik önerme “daima doğru” olan bir önermedir şeklinde tanımlanmaktaydı. Yani bu tip tanımlamalar, “doğru”sal temelli tanımlamalardı.

İkinci benzer nokta ise, “kullanışsızlıkla” ilgilidir. Kant analitik önermeleri tanıma için “çelişki ilkesiyle test etme” ölçütünü verirken bu ölçüt bir anlamda bir kısır döngüyü oluşturuyordu. Yirminci yüzyılın “anlamsal” temelli analitiklik tanımlamalarında ise “anlama” dayalı bir bulanıklık yer alıyordu. İşte bu kısır döngü ya da anlama dayalı bulanıklık, Kant ve yirminci yüzyılın birçok analitiklik tanımlamasındaki “kullanışlık”ı oluşturan etmenlerdir.

Kant ve yirminci yüzyıl analitiklik tanımlamalarındaki bu iki benzer nokta ile bağlantılı iki ayrı konu vardır: İlkin, analitik önermelerin daima doğru olma özelliği, onların “kavramsal” ya da “anlamsal” tanımlamalarıyla ilişkilidir. Bu iki tanımlama türünde de analitik önermelerin “daima doğru” olduklarına dair çıkarımlar yer alır. (Örneğin, yüklem kavramının öznenin kavramı tarafından içerilmesinde, bu içerilme ilişkisinden çıkarılan çelişmezlik ilkesi ve sözcüklerin eş anlamlı olmasında, bu eş anlamlılığın mantıksal doğruluğa (totoloji) çevrilmesi gibi) İkincisi, “kullanışsızlık” analitiklik olgusunu açıklamada göz önünde önemle tutulması gereken bir etmen olamaz. Çünkü “kullanışsızlık”, tek tek ele alınan önermelerin analitikliğini bulmada daha çok pratik ya da “teknik” bir durumla ilintili olan bir şeydir.

Göstermeye çalıştık ki, bu çalışma boyunca konu edindiğimiz *sorunsalların çözümü*, yukarıda vermeye çalıştığımız analitik/sentetik ayrımının “kavramsal” ya da “anlamsal” temelli açıklamaları arasındaki benzerlik ve farklılıklarla yakından ilişkilidir.

Kant’ın yaptığı analitiklik tanımlaması ile yirminci yüzyılda *yapılan analitiklik tanımlamalarının birbirine benzemez olma durumu*, Kant’ın analitikliği “kavramsal” bir bağlamda almasına karşılık yirminci yüzyılın bazı filozoflarında “anlamsal” bağlamda alınmasından kaynaklanmaktadır denilebilir. Bunun sonucunda da yirminci yüzyıl filozoflarının birçoğu Kant’ın analitiklik tanımlamasını çeşitli açılardan eleştirmişlerdir. Bu çalışmada gösterilmeye çalışılmıştır ki, Kant’ın analitiklik tanımlamasında kullandığı “içerme” ve “düşünülme” kavramlarına yönelik eleştiriler temelsiz; tek tek yargıların analitikliğini bulmada Kant’ın kullandığı ölçütün “kullanışsızlığına” ilişkin eleştiri yerindedir. Bunun yanı sıra, Kant’ın analitiklik tanımlamasının “psikolojik” tabanlı olduğuna yönelik eleştiri, ancak Kant’ın verdiği örnekler düşünüldüğünde anlamlı olabilir. Bu eleştirilerin ötesinde Kant’ın analitiklik tanımlamaları, savlamaya çalıştığımız gibi, en iyi, Kant’ın yargı-kavram-tasarım incelemesiyle anlaşılabilir.

Yirminci yüzyıl filozoflarının birçoğunun analitik/sentetik ayrımı çalışmalarında sentetik önermeleri ayrı olarak incelememeleri sentetik a priori yargıların reddine götüren sorunsalı doğurmuştur denilebilir. Sentetik a priori yargıların olanaklılığına ilişkin sorunsal ise, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, analitik/sentetik ayrımının *daha*

geniş kapsamlı olarak ele alınmasıyla ilintilidir. Bu bağlamda Kant'ın sentetik a priori yargıların olanaklılığına ilişkin açıklamasının tutarlı olduğu söylenebilir.

Analitik/sentetik ayrımının yirminci yüzyılda özellikle analitiklik üzerinden ele alınması bir başka sorunu daha doğurmuştur ki, o da, analitik/sentetik ayrımının reddine ilişkin sorundur. Analitik/sentetik ayrımında yalnız analitikliğin tanımı üzerine yoğunlaşma, böyle bir tanımlamanın “kullanışlı” bir formülünün elde edilememesinden dolayı Quine tarafından ayrımın reddine yol açmıştır. Quine'in analitikliğin tanımlanmasına yönelik eleştirilerinden -analitiklik tanımlamalarındaki kısır döngü, anlam ve eşanlam terimlerinin tanımlanmamışlıkları vs.- bir çoğunu kabul etmemize rağmen, gösterilmeye çalışılmıştır ki, “kullanışsızlık” ya da “kesin bir tanımın verilemeyişi” ayrımı reddetmede yeterli bir ölçüt olarak kabul edilemez.

Ulaşılan bu noktada, matematiğin analitik ya da sentetik olmasına ilişkin sorunsal, analitik/sentetik ayrımın etraflıca ele alınması, analitikliğin özüne dair kavrayış ve matematiğin dünyaya uygunluğu ile ilintili olduğu söylenebilir. Çünkü matematiğin bazı koşullarda analitik olması, bir yandan analitikliğin özüne dair vermeye çalıştığımız açıklama ile anlaşılabilirken, diğer yandan da analitik önermelerin “daima doğru” olma özelliğinden anlaşılabilir. Yine matematiğin dünyaya uygunluğu bağlamında da düşünebileceğimiz, matematiğin analitik olmadığı, özellikle sentetik a priori olduğu koşulunun anlaşılması ise, analitik/sentetik ayrımının etraflıca ele alınmasıyla anlaşılabilir. Biz bu çalışmada, matematiğin matematiksel çıkarımların sentetik öğeler olmadığı durumda analitik, buna karşın görüşle bağlantısında bazı postulatların, kavramların ya da ilkel terimlerin sentetik a priori olduğunu göstermeye çalıştık.

Sonuç olarak, felsefe tarihinde analitik/sentetik ayrımına yönelik tartışmaların geçmişte olduğu gibi gelecekte de süreceği gözükmektedir. Fakat bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, her ne kadar yirminci yüzyılda bu tartışma genel itibariyle mantıksal, dilbilimsel ve “teknik” bir düzeyde daha dar kapsamlı olarak ele alınmış olsa da, analitik/sentetik ayrımının felsefenin diğer sorunsalları ile bağlantısını açık kılmak ve onlarla bağlantısında bu konuyu yeniden ele almak için, analitik/sentetik ayrımı gelecekte çok daha kapsamlı bir şekilde incelemeyi hak etmektedir denilebilir.

KAYNAKÇA

- ALLISON, Henry E. "The Originality of Kant's Distinction Between Analytic and Synthetic Judgements", *Immanuel Kant: Critical Assessments*, R. F. CHADWICK, C. CAZEAUX (Ed.) Vol. II, New York: Routledge, 1992: 324-346
- ASCHENBRENNER, Karl. *A Companion To Kant's Critique Of Pure Reason*, London, University Press of America, 1983
- AYER, Alfred Jules. *Dil, Doğruluk ve Mantık*, (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), İstanbul: Metis Yayınları, 1984
- BARKER, Stephen F. *Philosophy of Mathematics*, USA, Prentice Hall, 1964
- BECK, Lewis White. "Remarks on the Distinction Between Analytic and Synthetic", *Philosophy and Phenomenological Research*, vol. 9, Issue 4, 1949:720-727
- BECK, Lewis White. *Essays On Kant And Hume*, London, Yale University Press, 1978
- BECK, Lewis White. "Can Kant's Synthetic Judgements be made Analytic?", *Immanuel Kant: Critical Assessments*, R.F. CHADWICK, C. CAZEAUX (Ed.) Vol. II, New York: Routledge, 1992: 347-362
- BEISER, Frederick C. *The Fate Of Reason*, England, Harvard University Press, 1987
- BENNETT, Jonathan. *Kant's Analytic*, New York, Cambridge University Press, 1966
- CARNAP, Rudolf. *Introduction to Symbolic Logic and Its Applications*, (Çev. William H. Meyer, John Wilkinson), New York: Dover Pub, 1958
- CARNAP, Rudolf. *Philosophy and Logical Syntax*, England, Thoemmes Press, 1996
- CAYGILL, Howard. *A Kant Dictionary*, Massachusetts, Blackwell Pub, 1995

DELEUZE, Gilles. *Kant Üzerine Dört Ders*, (Çev. Ulus Baker), Ankara: Öteki Yayınevi, 2000

FELCH, William E. "Are There Synthetic a Priori Truths?", *The Journal of Philosophy*, vol. 47, Issue 20, 1950:579-584

GARDNER, Sebastian. *Kant and Critique of Pure Reason*, London, Routledge, 1999

GRICE, H.P. ve P.F. STRAWSON. "In Defense of a Dogma", *Necessary Truth: A Book of Readings*, L.W. SUMNER, J. WOODS (Ed.), New York: Random House Pub, 1969: 141-159

HANSON, N.R. "The Very Idea of Synthetic a Priori", *Necessary Truth: A Book of Readings*, L.W. SUMNER, J. WOODS (Ed.), New York: Random House Pub, 1969: 65-70

HINTIKKA, Jaakko. "Are Logical Truths Analytic?", *Necessary Truth: A Book of Readings*, L.W. SUMNER, J. WOODS (Ed.), New York: Random House Pub, 1969: 94-115

HUME, David. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, (Çev. Oruç Aruoba), Ankara: Hacettepe Yayınları, 1976

JETLI, Priyedarshi. "Knowledge by Invention: Extending a Kantian Dichotomy to a Poincarean Trichotomy", 1999, <http://www.bu.edu/wcp/Papers/TKno/TKnoJetl.htm>

KANT, Immanuel. *Inaugural Dissertation*, (Çev. John Handyside), London: The Open Court Pub, 1929

KANT, Immanuel. *Critique Of Pure Reason*, (Çev. Norman Kemp Smith), New York: St Martin's Press, 1965

- KANT, Immanuel. *Prolegomena*, (Çev. İoanna Kuçuradi, Yusuf Örnek), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1983
- KANT, Immanuel. *Logic*, (Çev. Robert S. Hartman, Wolfgang Schwarz), New York: Dover Pub, 1988
- KANT, Immanuel. *Pratik Aklın Eleştirisi*, (Çev. İoanna Kuçuradi), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1999
- KRIPKE, Saul A. *Naming and Necessity*, Massachusetts, Harvard University Press, 1980
- LANGFORD, C.H. "A Proof That Synthetic a Priori Propositions Exist", *The Journal of Philosophy*, vol. 46, Issue 1, 1949: 20-24
- LEIBNIZ, G.W. *Selections*, P.P. WIENER (Ed.), New York: Charles Scribner's Sons Pub, 1951
- LEIBNIZ, G.W. *Leibniz: Philosophical Papers and Letters*, L.E. LOEMKER (Ed.), Hollanda: D. Reidel Pub, 1969
- LEIBNIZ, G.W. *Monadoloji*, (Çev. Suut Kemal Yetkin), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997
- LEWIS, C.I. *An Analysis of Knowledge and Valuation*, Illinois, Open Court Pub, 1962
- LOCKE, John. *Essay Concerning Human Understanding*, New York, Dover Pub, 1959
- MATES, Benson, *The Philosophy of Leibniz*, New York, Oxford University Press, 1986
- NORDENSTAM, Tore. *Empiricism and the Analytic-Synthetic Distinction*, Oslo, Scandinavian University Books, 1972

QUINE, W. V. O. "Two Dogmas Of Empiricism", *From A Logical Point of View*, Massachusetts: Harvard University Press, 1980:20-46

SMITH, Norman Kemp. *Commentary To Kant's "Critique Of Pure Reason"*, New Jersey, Humanities Press, 1992

STEINITZ, Yuval. *In Defense of Metaphysics*, (çev. Noah J. Efron), New York: Peter Lang, 1996

STENIUS, Erik. "Are There Numerical Statements Analytic or Synthetic?", *The Philosophical Review*, Vol. 74, Issue 3, 1965: 357-372

SWINBURNE, Richard. "Analytic/Synthetic", *American Philosophical Quarterly*, Vol. 21, Issue 1, 1984: 31-41

WHITE, Morton G. "The Analytic and Synthetic: An Untenable Dualism", *Analyticity: Selected Readings*, J. HARRIS, R. SEVERENS (Ed.), Chicago: Quadrangle Books, 1970: 75-91

WILD, John., J.L. COBLITZ. "On Distinction Between the Analytic and Synthetic", *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 8, Issue 4, 1948:651-667

WIREDU, J.E. "Kant's Synthetic a Priori in Geometry and the Rise of Non-Euclidean Geometries", *Kant-Studien*, 61, Half 1-4, 1970: 5-27

ZINCAGAVE, Walter. *Analytic and Synthetic Distinction* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Illinois: Southern Illinois University, 1979